

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2016 р., № 2 (52)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: А. О. Монаснко,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Головний редактор:

В. Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

М. О. Сергати́й, кандидат юридичних наук, доцент
(заступник головного редактора)

Ю. В. Абакумова, доктор юридичних наук, доцент

С. К. Бостан, доктор юридичних наук, професор

О. П. Гетьманець, доктор юридичних наук, професор

В. В. Городовенко, доктор юридичних наук,

Заслужений юрист України

Н. О. Гуторова, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України

С. Ф. Денисов, доктор юридичних наук, професор

Т. А. Денисова, доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

Д. М. Єрмоленко, доктор юридичних наук, професор

А. В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор

Є. Д. Лук'янчиков, доктор юридичних наук, професор

В. К. Матвійчук, доктор юридичних наук, професор

В. М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор

В. М. Пальченкова, доктор юридичних наук, професор

О. В. Покатаєва, доктор юридичних наук,

доктор економічних наук, професор

О. П. Рябчинська, доктор юридичних наук, професор

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

В. М. Стратонов, доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор

В. Д. Чернадчук, доктор юридичних наук, професор

О. С. Саїнчин, доктор юридичних наук, професор

В. Я. Киян, кандидат юридичних наук, доцент

М. І. Леоненко, кандидат юридичних наук, доцент

Т. Є. Леоненко, доктор юридичних наук, доцент

О. В. Прудивус, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

Г. Ю. Бистров, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)

О. Ю. Грачова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

М. В. Сенцова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

О. Хорват-Лончаріч, доктор наук, професор (Хорватія)

Е. Д. Соколова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)

О. А. Ялбулганов, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: С. В. Старкова

Технічні редактори: А. С. Лаптева

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

ISSN 1813–338X

виходить щоквартально

Журнал включено до переліку фахових видань
згідно з постановою президії ВАК України
від 06.11.2014 р. № 1279

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення
України про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія KB № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення
суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
25 травня 2016 р., протокол № 8

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні обов'язкове посилання на видання:
Держава та регіони. Серія: Право. – 2016. – № 2 (52).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б.
Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481
Телефон/факс: (0612) 63-99-73

Здано до набору 20.04.2016.

Підписано до друку 15.06.2016.

Формат 60×84/8. Різографія. Тираж 300 пр.

Замовлення № 2-16Ж

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ЗМІСТ
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

<i>Т. В. Ющенко</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ	4
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА	
<i>М. М. Жовтобрюх</i> СЕКУЛЯРИЗОВАНИЙ НЕОЮДАЇЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА АМЕРИКАНСЬКОГО ПУРИТАНІЗМУ ТА ДЕРЖАВНОСТІ	11
УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА	
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС	
<i>Н. В. Бабяк</i> ФІНАНСОВЕ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ	16
<i>Л. В. Заболотна</i> ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ	23
ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО	
<i>С. О. Бондаренко</i> ВИДИ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ	30
<i>В. М. Єгорова</i> ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНУ СИСТЕМУ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ВІДМИВАННЯ ГРОШЕЙ, А ТАКОЖ З МЕТОЮ НЕДОПУЩЕННЯ ЇХ ПОДАЛЬШОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ	34
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС	
<i>Н. В. Тульчевська</i> ЗАГАЛЬНОТЕРЕОТИЧНІ АСПЕКТИ НАБРАННЯ ЗАКОННОЇ СИЛИ ЗАОЧНОГО РІШЕННЯ В МЕЖАХ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	39
ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
<i>В. Я. Киян</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРАКТНОЇ ФОРМИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ	44
ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
<i>Т. І. Діденко</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МІСЦЕ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ ЗАХОДІВ СТИМУЛЮВАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПРАВІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	49
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
<i>С. О. Беклеміщев</i> ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ	55
<i>А. О. Булейко</i> ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	58
<i>Д. Є. Голоборотько</i> ВИТОКИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ОПІКИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	63
<i>О. В. Гороховська</i> ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕОБЕРЕЖНИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ЖИТТЯ	67
<i>Т. А. Денисова</i> МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ	72

<i>T. Leonenko</i>	
THE USE OF JUVENILES' AGE PECULIARITIES BY RELIGIOUS SECTS TO INVOLVE THEM IN CRIMINAL ACTIVITY	77
<i>A. K. Мирошниченко</i>	
ПОМСТА ЯК МОТИВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ	82
<i>P. B. Тищенко</i>	
РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОР ЕВОЛЮЦІЇ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ	85
<i>П. В. Хряпінський</i>	
ЗАОХОЧУВАЛЬНІ САНКЦІЇ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ	90
<i>О. С. Шеремет</i>	
ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	97
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	
<i>В. Г. Лукашевич</i>	
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ	101
СІМЕЙНЕ ПРАВО	
<i>Н. М. Градецька</i>	
ОХОРОННИЙ ОРДЕР ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ЗАСІБ ВНУТРІСІМЕЙНИХ ЗЛОЧИНІВ.....	105
ЮРИДИЧНА ОСВІТА	
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ	
<i>К. В. Калюга, О. В. Юнацький</i>	
ОСВІТНЯ ПРАВОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ СТВОРЕННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ ПРАВОВАХІСНИКІВ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ	110
ДО УВАГИ АВТОРІВ	114

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

УДК 342.565.4(4УКР)

Т. В. Ющенко

аспірант

Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено сучасні правові засади участі органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві Республіки Польща в порівняльному з українським законодавством контексті. Згідно з предметом правового аналізу, охарактеризовано компетенцію адміністративних судів у Республіці Польща, визначено особливості участі одиниць територіального самоврядування в адміністративному судочинстві та сформульовано конкретні пропозиції щодо доцільності впровадження позитивних напрацювань в українську законотворчу практику.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, адміністративне провадження, судочинство, відвід судді, реформування.*

I. Вступ

Інтеграція України в європейський правовий простір вимагає реформування системи законодавства на основі правових засад, які сформувалися на загальноєвропейському рівні. Розпочаті в Україні судова та реформа місцевого самоврядування, розробка нормативної бази регулювання адміністративного судочинства відбуваються з урахуванням міжнародних та європейських стандартів. Найбільш доцільним видається аналіз практики тих європейських країн, які: по-перше, досягли значних успіхів у результаті як децентралізації публічної адміністрації, так і розвитку адміністративного судочинства; по-друге, за розмірами, кількістю населення та історією розвитку є схожими на Україну. Серед таких країн, насамперед, треба виділити Республіку Польща, тим більше, що польська модель місцевого самоврядування визнана однією з найвдаліших у Східній Європі.

В юридичній літературі польський досвід реформування системи місцевого самоврядування, організації відносин органів виконавчої та судової влади з органами місцевого самоврядування, функціонування польської системи адміністративних судів висвітлювали такі вчені: Т. Апончик, О. Білянський, С. Бочаров, М. Ісаєв, І. Каспрук, Л. Прокopenко, З. Сірик, Я. Старцева, А. Сухарєв,

О. Чеканського, В. Шишкіна, Н. Шпортюк, І. Шумляєва. Однак із огляду на нещодавні офіційні заяви найвищих посадових осіб України про обрання польського вектора подальшого реформування органів публічної адміністрації України та з урахуванням того, що адміністративне судочинство є порівняно новим інститутом реалізації судової влади в Україні, наразі необхідно взяти до уваги польський досвід правотворчої та правозастосовної діяльності в зазначеній сфері відносин, який пройшов апробацію та позитивно себе зарекомендував.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити досвід правового регулювання участі органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві Республіки Польща та проаналізувати можливості запозичення його позитивних надбань для України. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі завдання: розглянути основні засади організації місцевого самоврядування в Республіці Польща в порівняльному з українським законодавством контексті; виокремити найбільш вагомні аспекти реалізації органами місцевого самоврядування Республіки Польща адміністративної процесуальної правосуб'єктності, екстраполюючи їх на сучасні вітчизняні реалії, а також довести доцільність впровадження деяких запозичень польського досвіду в українську законотворчу практику.

III. Результати

Основу сучасної системи польського права становить Конституція від 02.04.1997 р., у ст. 87 якої визначено, що джерелами загальнообов'язкового права Республіки Польща є: Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори, а також розпорядження. Джерелами загальнообов'язкового права на території діяльності органів, які їх прийняли, є акти місцевого права [1].

За розробленою науковцями класифікацією моделей територіальної організації влади, Республіка Польща є представником біполярної моделі місцевого самоврядування, яка включає романо-германську, континентальну, французьку, характерним для якої є, зокрема, поєднання місцевого самоврядування та прямого державного управління на місцях, органам місцевого самоврядування дозволяється робити все, що не заборонено законом [2].

До особливостей місцевого самоврядування в Польщі можна зарахувати триступеневу систему територіальних одиниць: гміна ("gmina"), до компетенції якої належить вирішення публічних справ місцевого значення; повіт ("powiat"), який займається вирішенням справ, які виходять за межі компетенції гміни; воєводство ("województwo"), яке представляє уряд у відповідному регіоні та уповноважено здійснювати нагляд за гмінами та повітами. Головна ж відмінність у правовому регулюванні діяльності суб'єктів територіального самоврядування Польщі полягає в тому, що в Україні засади організації та діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування визначено в одному нормативно-правовому акті – Законі України "Про місцеве самоврядування в Україні", натомість у Республіці Польща основними законодавчими актами у цій сфері є три окремі закони: "Про самоврядування гмінне" від 08.03.1990 р. [3], "Про самоврядування повітове" від 05.06.1998 р. [4], "Про самоврядування воєводське" від 05.06.1998 р. [5].

Варто зазначити, що схваленою 01.04.2014 р. Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади на місцях [6] в Україні запропоновано запровадити трирівневу систему адміністративно-територіального устрою: регіони, райони, громади (це певною мірою нагадує досліджену вище систему місцевого самоврядування Польщі), де під громадою розуміють адміністративно-територіальну одиницю, утворену згідно із законом, яка включає один або декілька населених пунктів (село, селище, місто), а також прилеглі до них території. Передбачено принцип субсидіарності розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів різних рівнів [7, с. 81]. Розширення ж повноважень органів місцевого самоврядування в межах проведення в Україні реформи децентралізації влади по-

винно здійснюватися з одночасним удосконаленням процесуального законодавства, яке регламентує участь органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві.

В Республіці Польща діє Кодекс адміністративного провадження від 14.06.1960 р. [8], який регулює, зокрема, провадження в органах публічної адміністрації в індивідуальних справах, що належать до компетенції цих органів. При цьому в польському законодавстві використовують одне поняття "провадження", яке є "адміністративним", коли йдеться про індивідуальну зовнішню діяльність органів публічної адміністрації, та судово-адміністративним, коли йдеться про судовий розгляд скарги на адміністрацію. Після прийняття в 2002 р. закону "Про провадження в адміністративних судах" останнє правильно позначати саме як "провадження в адміністративних судах" [9, с. 23].

Під ужитим у Кодексі адміністративного провадження терміном "органи публічної адміністрації" розуміють міністрів, центральні органи урядової адміністрації, воєводів, діючі від їхнього або від власного імені місцеві органи урядової адміністрації, органи одиниць територіального самоврядування. До останніх належать: органи гміни, повіту, воєводства, об'єднання гмін, об'єднання повітів, війт, бурмістр (президент міста), староста, маршалек воєводства та керівники служб, інспекцій та службовці, що діють від імені війта, бурмістра, старости або маршалка воєводства, а крім того – самоврядні апеляційні колегії (ст. 5 § 2 Кодексу).

Характерною особливістю польської адміністративної юстиції є те, що для звернення із скаргою до воєводського адміністративного суду обов'язковою умовою є її процедурний розгляд двома інстанціями публічної адміністрації, та лише у випадку, коли громадянин незадоволений рішенням апеляційної процедурної інстанції, він має право звернутися до воєводського адміністративного суду. Наявність умови обов'язкового розгляду скарги або звернення громадянина в порядку адміністративної процедури органами публічної адміністрації перед зверненням до адміністративного суду є своєрідним фільтром від надходження до цього суду незначних, дріб'язкових справ [10, с. 140]. Такий підхід дає змогу уникнути надходження великої кількості справ до судів, оскільки з усієї кількості справ, які надходять до вищих адміністративних органів, що переглядають рішення органів нижчого рівня, лише близько 10% подають до адміністративних судів першої інстанції [12].

Як слушно зазначає О. Константи́й, ефективна та належна реалізація відповідних повноважень керівними органами може оперативно й без зайвих (судових) витрат

для особи вирішити публічно-правовий спір, відновити порушені чи обмежені її права чи свободи, незабезпечені законні інтереси підприємств тощо. В такий спосіб відбувається й “розвантаження” адміністративних судів, створюються умови для зосередження їх уваги на вирішенні найбільш складних, принципових справ адміністративної юрисдикції [11, с. 41].

На жаль, в умовах сучасної України спеціалізований адміністративно-процедурний кодекс ще не прийнято. Аналізовані проблеми врегульовуються низкою розрізнених адміністративно-правових актів. У наведеному аспекті однастайною є позиція вчених-адміністративістів щодо доцільності вдосконалення та кодифікації адміністративно-процедурних норм українського законодавства та зосередження їх у єдиному кодифікованому нормативно-правовому акті.

Конституція Республіки Польща в питаннях судової влади передбачає відносну чіткість викладення відповідних норм і докладно фіксує не тільки судовий устрій країни, а й компетенцію вищих судових органів [13, с. 83]. Ч. 1 ст. 175 Конституції встановлено, що правосуддя в Польській Республіці здійснюють Верховний Суд, загальні суди, адміністративні суди, а також військові суди. Із наведеного випливає, що система адміністративних судових органів у Польщі функціонує за принципом розумного та виваженого використання спеціалізації судочинства в межах загальної юрисдикції [14, с. 19].

Згідно з положеннями ст. 184 Конституції Республіки Польща, Вищий Адміністративний Суд, а також інші адміністративні суди здійснюють у сфері, визначеній у законі, контроль за діяльністю публічної адміністрації. Цей контроль передбачає також винесення судових рішень про відповідність законам постанов органів територіального самоврядування та нормативних актів місцевих органів урядової адміністрації.

Польська дослідниця адміністративного судочинства М. Гайда-Дурлік зазначає: “Пріоритетним положенням у світлі Конституції Республіки Польща є встановлення такої гарантії прав і громадянських свобод у процесі судово-адміністративних інстанцій, яка буде ефективною, дієвою та враховуватиме особливості адміністративного судочинства шляхом аналізу законності дій публічної адміністрації та забезпечення захисту прав учасників цих правовідносин” [15, с. 104].

Нормативне регулювання здійснення судочинства у справах у сфері контролю за діяльністю публічної адміністрації здійснює Закон Республіки Польща “Про судочинство в адміністративних судах” від 30.08.2002 р. [16]. Згідно з приписами ст. 3 вказаного закону, здійснення зазначеного контролю по-

лягає в ухваленні рішень щодо скарг на: 1) адміністративні рішення; 2) постанови, винесені в адміністративному процесі, які підлягають оскарженню, або якими закінчується судове провадження, а також постанови по суті справи; 3) постанови, прийняті у виконавчому провадженні або в процесі вжиття забезпечувальних заходів, які підлягають оскарженню; 4) інші акти, не визначені в пунктах 1–3, або дії у сфері публічної адміністрації щодо повноважень або обов’язків, що впливають із правових норм; 4а) письмові тлумачення норм податкового законодавства, які надають в індивідуальних справах; 5) акти місцевого законодавства органів установ територіального самоврядування та місцевих органів урядової адміністрації; 6) акти установ територіального самоврядування та їх об’єднань, які не охоплює норма п. 5, прийняті у сфері публічної адміністрації; 7) акти нагляду за діяльністю органів установ територіального самоврядування; 8) бездіяльність або затягування судового розгляду у випадках, які визначено в п. 1–4а. Згідно із ст. 4 Закону, до повноважень адміністративних судів також зараховано розгляд спорів, які виникають із приводу компетенції між органами установ територіального самоврядування та між касаційними колегіями самоврядування, якщо в окремому законі не зазначено іншого, а також спори з приводу компетенції між органами цих установ та органами урядової адміністрації.

З погляду предметної підсудності адміністративних справ, за правилами ст. 13 зазначеного закону, воєводським адміністративним судам підсудні всі адміністративні справи, за винятком тих, розгляд яких належить до компетенції Вищого адміністративного суду. Натомість в українському адміністративному судочинстві предметна (рдова) підсудність є найбільшим і найскладнішим видом підсудності, позаяк до системи адміністративних судів належать також місцеві загальні суди.

Із положень ст. 18 КАС України вбачається, що за критерієм предметної підсудності місцеві суди як адміністративні мають право розглядати справи, у яких однією із сторін є орган чи посадова особа місцевого самоврядування, посадова чи службова особа органу місцевого самоврядування, крім тих, які підсудні окружним адміністративним судам (п. 1 ч. 1 ст. 18 КАС України), тоді як окружним адміністративним судам підсудні справи, в яких однією із сторін є обласна рада, Київська, Севастопольська міська рада, їх посадова чи службова особа, крім випадків, передбачених цим Кодексом, та крім справ, які підсудні місцевим загальним судам як адміністративним (п. 1 ч. 2 ст. 18 КАС України).

На підставі дослідження правил підсудності у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування встановлено, що предметна підсудність у наведеній категорії справ може змінюватися залежно від статусу позивача. Відтак, якщо позивачем є фізична або юридична особа, предметна підсудність буде визначатися за правилами п. 1 ч. 1 ст. 18 КАС України, якщо ж позивачем є прокурор або інший державний орган, предметна підсудність буде визначатися за правилами ч. 2 ст. 18 КАС України. Крім того, предметна підсудність у досліджуваній категорії справ замінюється у зв'язку з делегуванням повноважень органами місцевого самоврядування органам місцевої виконавчої влади та навпаки [17, с. 19]. На практиці наведені обставини ускладнюють вирішення питання правильного вибору позивачем адміністративного суду, якому підсудна наведена категорія справ. Разом з тим, розгляд і вирішення адміністративної справи неповноважним судом є однією із підстав для скасування в апеляційному порядку постанови суду першої інстанції згідно з положенням п. 4 ч. 1 ст. 202 КАС України.

Крім того, Європейський суд з прав людини в рішенні від 12.10.1978 р. у справі *"Zand v. Austria"* констатував, що поняття "суд, встановлений законом" у ч. 1 ст. 6 Конвенції передбачає "всю організаційну структуру судів, включно з ...питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів" [20]. З огляду на наведене, можна зробити висновок, що чітка законодавча регламентація правил підсудності є запорукою розгляду справи судом, встановленим законом упродовж розумного строку, яка забезпечує реалізацію права на справедливий суд, передбаченого ст. 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод.

Зважаючи на позитивний польський досвід функціонування системи адміністративних судів, що полягає в підсудності їм усіх адміністративних справ за участю органів місцевого самоврядування, та враховуючи тенденцію до зменшення надходження звернень до місцевих адміністративних судів України, варто погодитися з думкою вчених, які пропонують передати адміністративні справи, в яких однією із сторін є орган чи посадова особа місцевого самоврядування, посадова чи службова особа органу місцевого самоврядування, до предметної підсудності окружних адміністративних судів [17, с. 19].

Польське процесуальне законодавство розрізняє два види правоздатності сторін: судову та процесуальну. Згідно із ст. 25 Закону Польщі "Про судочинство в адміністративних судах", судовою правоздатністю наділені фізичні, юридичні особи, державні установи та органи самоврядування. Крім того,

такою правоздатністю наділяють самоврядні або громадські організації, які не володіють загальною правоздатністю, в тому випадку, якщо правові норми дають можливість покладення на них обов'язків або застосування до них розпоряджень і заборон (§ 3).

Кожна з одиниць територіального самоврядування Республіки Польща наділена статусом юридичної особи, є самостійною, має власність, володіє власною правосуб'єктністю (ч. 2 ст. 2 "Про самоврядування ґмінне", ч. 2 ст. 2 "Про самоврядування повітове", ч. 2 ст. 6 "Про самоврядування воєводства"), тому, згідно з вищевказаними положеннями адміністративного процесуального законодавства, наділена як процесуальною, так і судовою правоздатністю, тобто є повноцінним учасником адміністративного судочинства. Також на законодавчому рівні всім одиницям територіального самоврядування Польщі гарантовано судовий захист власної самостійності.

Цікавим з погляду забезпечення повноти реалізації сторонами, зокрема органами територіального самоврядування, власної процесуальної правосуб'єктності є передбачене право сторони на оскарження у Вищому адміністративному суді ухвали воєводського адміністративного суду про відмову в задоволенні заяви про відвід судді (ст. 194 Закону "Про провадження в адміністративних судах"). Заслугує на увагу також порядок вирішення заяви про відвід судді в польському адміністративному судочинстві. Згідно з положеннями ст. 22 Закону, питання про відвід судді вирішує адміністративний суд, у якому розглядають справу, в складі трьох суддів, у закритому судовому засіданні після надання пояснень судді, про відвід якого було заявлено клопотання.

Принципово іншу позицію в цьому питанні має український законодавець. Так, згідно з положеннями ч. 3 ст. 31 КАС України, ухвала за наслідками розгляду питання про відвід (самовідвід) окремо не оскаржується. Заперечення проти неї може бути включене до апеляційної чи касаційної скарги на постанову чи ухвалу суду, прийняту за наслідками розгляду справи. Питання про відвід вирішують у нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

Згідно з чинною редакцією ст. 202 КАС України, участь в ухваленні постанови судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які викликали сумнів у неупередженості судді, за умови, що заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою, є підставою для скасування постанови або ухвали суду першої інстанції та ухвалення нового рішення. Однак з аналітичного огляду стану здійснення адміністративного судочинства в 2015 р. вбачається, що в 2015 р. до адміністративних апеляційних судів надійшло на 26% менше справ і

матеріалів, ніж за 2014 р. Крім того, ст. 4 Закону України “Про судовий збір” з урахуванням змін, внесених Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору № 484-VIII від 22.05.2015 р., встановлює досить високі ставки судового збору за подання до адміністративного суду апеляційної скарги на судові рішення (на рівні не менше розміру однієї законодавчо визначеної мінімальної заробітної плати на 1 січня календарного року, в якому подають заяву до суду). Наведені обставини об’єктивно зумовлюють зменшення показників оскарження в апеляційному порядку судових рішень адміністративних судів. Таким чином, можливість здійснення апеляційним судом перевірки обґрунтованості мотивів заяви про відвід (у межах розгляду апеляційної скарги на постанову суду) залежить, насамперед, від волевиявлення особи на звернення з апеляційною скаргою та здатністю сплатити нею судовий збір за подання апеляційної скарги на постанову адміністративного суду.

Наділення головуючого судді дискреційними повноваженнями одноосібно вирішувати клопотання про відвід з одночасним обмеженням учасників судового розгляду в праві апеляційного оскарження ухвали, постановленої за наслідками його розгляду, не є виправданим з огляду на потенційну можливість зловживання суддею такими повноваженнями.

Зазначимо, що серед українських науковців також існує протилежна думка. Як зауважує Д. Луспеник, заявлення невмотивованих, надуманих відводів суду є доволі поширеним проявом зловживання процесуальним правом. Загалом такі дії спрямовані на зрив судового засідання, затягування розгляду справи чи передання справи іншому судді або до іншого суду. При цьому часто це роблять навіть за відсутності будь-яких підстав, щоб поставити в майбутньому під сумнів ухвалене рішення, обґрунтовуючи його незаконність в апеляційній чи касаційній скаргах [18, с. 163–164].

Натомість аналіз судової практики адміністративних судів із наведеної категорії судових рішень свідчить про досить низький показник задоволення суддями клопотань про відвід. Для аналізу було використано відомості, що розміщено в Єдиному державному реєстрі судових рішень, а для актуалізації та зменшення обсягу інформації було досліджено лише судові рішення (ухвали) щодо відводу судді, які ухвалював Окружний адміністративний суд м. Київ у період з 01 січня 2015 р. по 01 січня 2016 р. Так, за критерієм пошуку за контекстом “відвід судді” було знайдено 270 ухвал, з яких 256 стосувалося ухвал щодо вирішення клопотань про відвід (самовідвід) суддів. Зі змісту аналізованих ухвал вбачається, що суди задовольнили заяви сторін про відвід судді лише в трьох справах, заяви суддів про само-

відвід – у 16 справах і відмовили в задоволенні відповідних клопотань сторін у 237 адміністративних справах.

Більше того, згідно з даними незалежного Національного опитування громадської думки щодо демократичних та економічних реформ, судової реформи та щодо впровадження Закону України “Про очищення влади”, яке було проведено спеціалістами GfK Ukraine на замовлення проекту USAID “Справедливе правосуддя”, рівень довіри громадян до судової влади є низьким і становить від 5% до 7% [19].

Виходячи з вищенаведеного, схилиємося до думки, що запозичення позитивного польського досвіду в питанні забезпечення учасників судового розгляду правом апеляційного оскарження ухвали, постановленої за наслідками розгляду заяви про відвід судді, сприятиме повноті реалізації права на судовий захист та утвердженню довіри учасників адміністративного судочинства до головуючих у справах суддів, зменшенню показників оскарження постанов у апеляційному, касаційному порядках. Крім того, це відповідатиме духу закону, адже забезпечення апеляційного оскарження рішень адміністративного суду є одним із основних принципів адміністративного судочинства, які закріплено в ст. 7, 13 КАС України. Це стосується також питань ефективності реалізації органами місцевого самоврядування права на судовий захист.

IV. Висновки

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що наявні відмінності в правовому регулюванні участі органів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві Польщі та України зумовлені різним рівнем розвитку місцевого самоврядування в цих державах і характерними особливостями їхніх правових систем. Утім євроінтеграційні прагнення України можуть мати перспективи лише за умови проведення активної пошукової та нормотворчої роботи з імплементації законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу, однією з яких є Республіка Польща, наближенням національної системи права, правової доктрини, судової практики до європейських стандартів.

Як показав польський досвід реформування системи місцевого самоврядування, розширення повноважень органів місцевої влади супроводжувалося посиленням адміністративного та судового контролю за законністю здійснення цими органами публічного управління. У зв’язку з наведеним впровадження реформи децентралізації влади в Україні, спрямованої на посилення ролі місцевого самоврядування, повинно кореспондуватися з процесами щодо вдосконалення законодавства, яке регулює досудову адміністративну процедуру розгляду справ органами публічної адміністрації та модернізації, згідно з викликами часу, процесуального законодавства, яке регламентує участь орга-

нів місцевого самоврядування в адміністративному судочинстві. Дослідження польського досвіду функціонування органів місцевого самоврядування в аспекті їхньої участі в адміністративному судочинстві дає змогу визначити конкретні напрями реформування українського адміністративного судочинства як дієвого правозахисного інструменту під час його інституціоналізації в Україні.

Список використаної літератури

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>.
2. Лелеченко А. П. Зарубіжний досвід організації функціонування місцевого самоврядування: імплементація в Україні [Електронний ресурс] / А. П. Лелеченко // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 3. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=266>.
3. Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (tekst ujednolicony) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://isip.sejm.gov.pl94>.
4. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst ujednolicony) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19980910578>.
5. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (tekst ujednolicony) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19980910576>.
6. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади на місцях: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.
7. Грובה В. П. Система місцевого самоврядування в Польщі: перспективи використання досвіду в Україні / В. П. Грובה // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – № 31. – Т. 1. – С. 78–82.
8. Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego [Electronic resource]. – Mode of access: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19600300168>.
9. Коліушко І. Б. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / І. Б. Коліушко ; автор-упоряд. В. П. Тимошук. – Київ : Факт, 2003. – 496 с.
10. Штогун С. Досвід Польщі для становлення системи адміністративного судочинства в Україні / С. Штогун // Право України. – 2007. – № 4. – С. 139–142.
11. Констаний О. В. Судова форма захисту як провідний спосіб захисту права в публічно-владних відносинах / О. В. Констаний // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 1 (9). – С. 33–43.
12. Мистецтво оскарження по-польськи // Закон і Бізнес. – 2013. – Вип. 29 (1119). – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/35685-ua_polschi_lishe_10_sprav_scho_nadhodyat_do_vischih_administr.html.
13. Назаров І. Конституційні засади побудови судових систем країн Європейського Союзу / І. Назаров // Юрид. Україна. – 2008. – № 2. – С. 82.
14. Фесенко Л. І. Європейський досвід функціонування спеціалізованих судових органів / Л. І. Фесенко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць / Одеська юрид. академія. – Одеса, 2010. – Вип. 55. – С. 11–21.
15. Gajda-Durlik M. Model sądownictwa administracyjnego w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej / M. Gajda-Durlik // Problemy stosowania Konstytucji Ukrainy i Polski: zbiór artykułów. – Przemyśl, 2003. – С. 101–122.
16. Ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. Prawo o ustroju sądów administracyjnych [Electronic resource]. – Mode of access: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021531269>.
17. Ківалов С. В. Підсудність та підвідомчість справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування / С. В. Ківалов // Наукові праці Національного університету “Одеська юридична академія”: зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін]; відпов. за вип. В. М. Дрьомін; МОН України, НУ “ОЮА”. – Одеса : Юрид. л-ра, 2013. – Т. 13. – С. 5–21.
18. Луспеник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії / Д. Д. Луспеник // Часопис цивільного та кримінального судочинства. – 2015. – № 6 (27). – С. 150–171.
19. Національне опитування громадської думки щодо демократичних та економічних реформ, судової реформи та щодо впровадження Закону України “Про очищення влади” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/2015_FAIR_July_Public_Survey_Lustration_UKR.pdf.
20. Рішення ЄСПЛ у справі “Zand v. Austria” від 12.10.1978 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57988>.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2016.

Ющенко Т. В. Особенности правового регулирования участия органов местного самоуправления в административном судопроизводстве: польский опыт и предложения для Украины

В статье исследованы современные правовые принципы участия органов местного самоуправления в административном судопроизводстве Республики Польша в сравнительном с украинским законодательством контексте. В соответствии с предметом правового анализа, охарактеризована компетенция административных судов в Республике Польша, определены особенности участия единиц территориального самоуправления в административном судопроизводстве и сформулированы конкретные предложения касательно целесообразности внедрения позитивных наработок в украинскую законодательную практику.

Ключевые слова: местное самоуправление, административное производство, судопроизводство, отвод судьи, реформирование.

Yushchenko T. Features of Legal Regulation of the Involvement of Local Authorities in Administrative Justice: the Polish Experience and Proposals for Ukraine

This article, based on the study of the Polish legislation on local self-government and Administrative Justice investigated the actual conditions and the legal regulation of participation of local authorities in administrative proceedings Polish defined proposals for the feasibility of the introduction of positive developments in the Ukrainian legislative practice.

Found that feature local government in Poland is three-level units, the regulation of which is contained in three separate laws on territorial governance. Each of the units of local self-government of the Republic of Poland endowed with legal personality, an independent, has the property has its own personality.

Each of these special laws established rule under which, those statutory rights which have been violated by the decision taken by the commune /district/ province of issue in public administration after unsuccessful appeals to these bodies to eliminate violations have the right to appeal the decision administrative court. This avoids the receipt of a large number of cases to the administrative courts, the conditions to focus their attention on solving the most complex and important issues of administrative jurisdiction.

Based on the reasoned opinion and the need to improve codification of administrative and procedural rules of national law and their concentration in a single legal act.

Based on the analysis of the norms of the Polish administrative procedural law to determine the subject-matter jurisdiction of administrative cases involving local governments, as well as the difficulties that arise when choosing the plaintiff proper administrative court to consider the reduced category of cases proposed transfer administrative cases in which one of the parties is the official body or local government official or official of a local authority, subject to the jurisdiction of district administrative courts.

The study essentially the right to appeal to the appeal court decisions taken upon consideration of the court of appeal on the judge concluded feasibility borrowing positive Polish experience in that regard. Empowering participants to the trial right of appeal decisions rendered upon consideration of the application for recusal contribute to the completeness of the right to judicial protection, strengthening trust of Administrative Justice to presiding judges and for improving the quality of justice in administrative cases.

The study proposed to modernize under the call time Ukrainian procedural legislation, which regulates the participation of local government in the administrative proceedings.

Key words: local self-government, administrative proceedings, litigation, removal of judges, reforming.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.01

М. М. Жовтобрюхкандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**СЕКУЛЯРИЗОВАНИЙ НЕОЮДАЇЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА
АМЕРИКАНСЬКОГО ПУРИТАНІЗМУ ТА ДЕРЖАВНОСТІ**

Статтю присвячено проблемі взаємозв'язку між релігійно-етичними складовими юдаїзму, американізму та особливостями американської державності.

Ключові слова: юдаїзм, американізм, лібералізм.

І. Вступ

За 230 років існування США стрімко перетворилися в найрозвинутішу в усіх аспектах країну: в економічному, науковому, в галузі прав людини та у військовій сфері. США стали зразком, який наслідували країни Заходу, яких у роки холодної війни стали називати "Вільним світом", а в останні півстоліття вони стали ще більш розвинутими.

Варто зазначити, що в США домінують принципи американізму. Поняття американізму було запропоновано Т. Джеферсоном у кінці XVIII ст. Його широко використовували, наприклад, президенти Т. Рузвельт і В. Вільсон. Цікаве визначення американізму дає професор Єльського університету Д. Гелентер. Він доводить, що американізм – це форма релігії, заснована на "єврейській Біблії" – Танасі (у християнстві це – Старий Заповіт). Ця форма релігії була створена (радше – вилучена зі Старого Заповіту) пуританами (ревними християнами з різних напрямів протестантизму), протягом XVII–XVIII ст. – рушійною силою духовного розвитку американського суспільства, що становили в 1776 р. три чверті населення США. Пуританізм, за Д. Гелентером, поступово перетворився на американізм. Там саме він вбачає витoki американської ідеї.

У книзі "На двох крилах" він зазначає: "Практично всі американські християни ґрунтували головні свої аргументи про політичне життя на матеріалах єврейського писання... Мова юдаїзму стала головною мовою американської метафізики..." [цит. за: 8, с. 60]. Професор Гарвардського університету С. Хантінгтон визначає американську ідею так: «Два слова... не з'являються в громадських документах і на церемоніях. Це слова "Ісус Христос"... Американська громадська релігія – це християнство без Христа». Видатний американський поет Р. Фрост описав самосприйняття адепта американізму, назвавши себе "християнином Старого Завіту". Д. Гелентер пропонує таку схему американізму:

1) фундаментальний факт: Біблія – це слово Бога; 2) дві установки, що впливають з нього: а) кожен член американського суспільства має на рівні з іншими свою, індивідуальну гідність, тому що він має безпосередній зв'язок із Богом; б) американське суспільство має божественну місію щодо всього людства; 3) три законодавчі принципи, що впливають із цих настанов: кожна людина (у світі загалом і в Америці особливо) має право на свободу, рівність у правах і на демократію [цит. за: 2, с. 80].

Д. Гелентер зазначає, що перші два висновки впливають із Танаха. Право особи на свободу – це послання книги Вихід. Преподобний Ніколас Стрії проповідував у 1777 р. в Іст Хевен, штат Коннектикут: "Британський тиран діє так само злобно і жорстоко, як фараон, цар Єгипту, діяв щодо Синів Ізраїлю близько 3000 років тому" [5]. Тобто пуритани сприймали боротьбу за особисту свободу проти панування англійської корони, проводячі аналогію із звільненням євреїв від гніту Єгипту. Рівність людей впливає із ключових положень книги Буття. В одному з перших документів ще колоніальної Америки теолог О. Вітекер, закликаючи білошкірих ангlosаксів до доброго ставлення до індіанців, у 1613 р. аргументував це в біблійний спосіб: "Один Бог створив нас... ми всі походимо від Адама". А. Лінкольн, який зробив більше, ніж будь-хто інший в Америці, для встановлення справжньої рівності, процитувавши в своїй промові Декларацію Незалежності, продовжив: "Це було піднесене, мудре та шляхетне розуміння (батьками – засновниками США) справедливості Творця щодо ставлення до своїх створінь. Так, джентльмени, до всіх своїх створінь, до всієї великої сім'ї людей" [5, с. 55].

Обґрунтування біблійного походження принципу демократії в організації суспільства у Д. Гелентера є більш складним. Адже єдиний у П'ятикнижжі Мойсея (Торі) опис демократичного руху – це бунт Кореїв. Оскільки протест Кореїв (синів Кореєвих) проти авторитету Мойсея та Аарона був протестом проти безпосередньої волі Всевишнього, то Кореї

та його прихильники провалилися під землю. Не дуже обнадійливий початок демократичного процесу, хоча й повчальний: думка більшості, що схиляється до зла, залишається злом, незважаючи на те, що її поділяла більшість.

Біблійною інструкцією для прийняття демократії як методу організації суспільства стала для американізму рада шейха Мідьяна, Ітро, його зятя Мойсея, прийнятого вождем євреїв. "Фундаментальний Порядок Коннектикуту", який часто називають першою письмовою конституцією сучасного світу, було сформульовано в травні 1638 р. під впливом проповіді пуританського священика Т. Хукера перед генеральною асамблеєю в Хартфорді. Процитувавши Мойсея (Дваро 1, 13): "Виберіть собі людей мудрих, і розумних, і відомих в племенах ваших, і я поставлю їх у племенах ваших", він пояснив, що "вибір керівників належить народу, що дозволив сам Всевишній... Основа влади ґрунтується, насамперед, на вільній згоді людей" [цит. за: 2, с. 32].

Отже, статтю присвячено проблемі взаємозв'язку між релігійно-етичними складовими юдаїзму, американізму та особливостями американської державності.

Дослідження впливу релігій на ідеології загалом та юдаїзму на американську культуру й державність зокрема здійснювали такі вчені: М. Вебер, Г. Воллер, Н. Готорн, Р. Льюїс, М. Перрі, М. Покровський, А. Де Токвіль, Т. Хатчінсон та ін [1–8].

II. Постановка завдання

Мета статті – створити описову модель зв'язку між юдаїзмом, американізмом і сучасною американською державністю. Для її реалізації необхідно виконати такі завдання: 1) визначити релігійні засади формування США як соціодержавної спільноти; 2) визначити старозаповітні витоки юдаїзму; 3) визначити охлократію, мілітаризм, олігархізм і корупційні практики як конституент американської державності.

III. Результати

Згідно з історичними дослідженнями, в епоху створення США священики були в новонародженій країні куди впливовішими, ніж філософи та соціальні мислителі. І ось як проповідував у 1780 р., коли минуло майже півтора століття після епохальної промови Т. Хукера, бостонський пастор Симеон Ховард: "Біблія розповідає, що, згідно з радою Ітро, Мойсей вибрав здібних людей та зробив їх керівниками; але традиційно вважається, що початково ці керівники були обрані самим суспільством. Це стверджує, зокрема, Йосиф Флавій. І дійсно, ми знаходимо у Йосифа Флавія нарікання (юдейські давнини, кн. 5, гл. 2:7), що в один із періодів правління Суддів "державний устрій у євреїв прийшов у занепад, вони перестали призначати старійшин та інших, раніше звичайно виборних начальницьких осіб..." [цит. за: 8, с. 57]. Суддів у Ізраїлі з часу повернення з Єгипту до вста-

новлення царства (XIV–XI ст. до н.е.) теж якимось чином обирали. Йосип Флавій згадував: "У нагороду за... подвиги хоробрості Отніел отримав від народу почесну посаду громадського судді" (І. Д. кн. 5, гл. 3); "Іхуд-же був шанований народом... тим, що, йому цілком доручили управління народом (І. Д. кн. 5, гл. 4). Видатний лідер пуритан Дж. Вінтфрор зазначав у 1630 р.: "Ми повинні усвідомити, що Бог Ізраїлю серед нас". Т. Джефферсон у промові на своїй другій інавгурації виголошував: "Я потребую... допомоги Всевишнього, в руках якого всі ми, який вів наших батьків, як Ізраїль у старі часи, з їхніх рідних місць, і помістив їх у країні, що приносить все необхідне для гарного життя" [цит. за: 3, с. 54] (він не зважився на точне біблійне "тече молоком і медом"). А. Лінкольн заявляв про бажання бути "покірним інструментом у руках Всевишнього та його майже обраного народу". Про Сполучені Штати Америки як про біблійний Ізраїль і про американців як про обраний народ продовжували говорити й лідери наступних поколінь американців, зокрема Дж. Кеннеді і М. Лютер Кінг. Претензії американізму на роль ідеології обраного або "майже обраного" народу на варіант біблійного сїонізму відобразилися й у символах. У день, коли було прийнято декларацію незалежності США, було засновано комісію у складі Дж. Адамса, Т. Джефферсона та Б. Франкліна для створення проекту державної печатки.

Установка на рівність індивідуальної гідності наявна в схемі, запропонованій Д. Гелентером, вона є базисом для принципу демократії та знаходить своє вираження в практиці юдаїзму. В юдаїзмі мінімальний колектив для молитви (міньян) здатен встановити спеціальні стосунки із Всевишнім, він складається з десяти дорослих чоловіків, незалежно від їхнього соціального статусу. Для Мінья як вождь або законовчитель, так і простий землекоп мають однакову цінність. А якщо навіть для Всевишнього цінність кожної людини однакова, то, тим більше, під час прийняття мирських рішень за допомогою голосування цінність кожного голосу повинна бути однаковою. Друга установка в схемі американізму Д. Гелентера (місія Америки для світу) пов'язана з американською версією біблійного сїонізму. Засновники американізму вбачали свою місію у створенні суспільства, що продовжує виконувати вселенське завдання, поставлене колись Всевишнім перед євреями. Батьки-засновники запропонували печатку, яка зображувала народ Ізраїлю, що переходить Червоне море, та Мойсея, освяченого вогнемним стовпом. Цю пропозицію не було прийнято – автори обмежилися зображенням орла як біблійного символу (і "Я носив вас на крилах орлиних"). На однодоларовій купюрі над головою орла на "Великій печатці" поміщено викладений п'ятикутними зірками, символами окремих американських штатів, Магендавід – зірку Давида. Але чому ж у настільки христ-

янській країні, як Сполучені Штати Америки, нелегко простежити вплив ідей Нового Заповіту, християнського розділу Біблії, на політичну систему американізму?

Одна із причин цього може полягати в тому, що новозаповітні ідеї в організації суспільства були скомпрометовані ще до відкриття Америки, в ідейних пошуках дореформаційного християнства XI–XIII ст. Тоді різні християнські секти (катари, апостольські брати, маніхейці) намагалися реалізувати в своєму суспільному житті новозаповітні ідеї, проголошуючи аскетизм і відмову від власності квінтесенцією біблійного вчення. Зрозумілі в такий спосіб християнські ідеї спричинили, наприклад, селянську війну 1304–1307 рр. під проводом Дольчино з Наварри, яку вели проти Папства, вона “не заперечувала проти багатства” та супроводжувалася чомусь кривавим побиттям євреїв.

Утім чернечі ордени домініканців (“авторів інквізиції”) і францисканців ставилися до проблеми власності подібним чином. У зв’язку з цим красномовним є слова засновника ордену: «Свята бідність проганяє всяку пожадливість, скупість і турботи світу цього, – зазначив Франциск. – Адже Христос навчав: “Не беріть із собою ні золота, ні срібла, ні торби на дорогу, ані двох одеж, ні сандаль, ані палиці. Не збирайте собі скарбів на землі, але збирайте собі скарби на небі (від Матвія 2,9)”» [2, с. 30].

Насправді така ідеологія підходить для духовного шляху окремого християнина, особливо такого, що збирається прийняти обітницю чернецтва. Але це не дуже зручне підґрунтя для створення економічно розвинутого суспільства. Відповідно, розвиток капіталізму почався вже після реформації XVI ст. і був його наслідком. Ідейна основа сучасної цивілізації, яку зараз прийнято називати іудео-християнською, ґрунтується на загальній для іудеїв і християн Книзі – Старому Заповіті або Танасі. При цьому Новий Заповіт, у свою чергу, був одним із декількох джерел лібералізму, сучасної “секулярної релігії”, яка розвинулася в США та країнах Західної Європи в другій половині XX ст. і стала, по суті, антитезою американізму.

Звичайно, секулярний лібералізм виникає не від християнства, а від іншого його витoku – матеріалістичних концепцій соціалізму, але його етичні установки мають “новозаповітну” природу. Від християнства, зокрема, лібералізм запозичив почуття винності за матеріальне благополуччя, характерне для лібералів: “Легше верблюдаві пройти крізь вушко голки, ніж багатому ввійти в Царство Боже” (від Матфея 19, 24) [6, с. 55].

Відобразилося воно в такий благородний для лібералізму інтенції, як турбота про бідних. Звичайно, заповідь піклуватися про бідних є і в єврейській Біблії, але особливість лібералізму стосовно благодійності полягає в тому, що саме багатство відчувається як аморальне, майже гріховне, а тому лібералізм

наполягає на переведенні допомоги бідним з особистого релігійно-морального обов’язка члена суспільства в насильницьке право та обов’язок держави.

На практиці це означає високі податки й перерозподіл доходів. Деякі витoki лібералізму можна побачити і в юдаїзмі. Так, наприклад, юдаїзм суворо забороняє лихослів’я, і видатний рабин початку XX ст. Х. Хаїм детально розробив закони Ш’мірат Ха-Лашон, правила чистоти мови та заборон лихослів’я, додавши до них безліч деталей про те, чого “бажано б дотримуватися” в мовній поведінці.

Лібералізм розповсюдив ці закони, сформульовані “для власного користування”, на обов’язок суспільства загалом, створивши систему “політичної коректності” з майже кримінальною відповідальністю. Найвищі досягнення лібералізму – у галузі прав людини. Тут і десегрегація негрів, і рівні права для жінок і різних етнічних груп, тут і права сексуальних меншин. Маючи корені і в релігії, і в секулярних теоріях, лібералізм не є антирелігійним. Мабуть, єдина з десяти заповідей, яку він відмінив, це сьома – про заборону сексуальних зв’язків. Духовний розвиток США останніх десятиліть – це боротьба та взаємний вплив лібералізму й консерватизму (ідеології збереження цінностей американізму). У Європі, яка не має в своїй основі аналога ідеології американізму, де суспільство більш ліберальне, ніж американське, лібералізм не має серйозного опонента.

Д. Гелентер, пояснюючи різницю в політичному баченні світу з різних берегів Атлантичного океану, зазначає, що “контраст між американським і європейським мисленням – це не стільки контраст між християнством і атеїзмом, скільки різниця між двома видами християнства... Пацифістське умиротворення, в яке релігійно вірить Європа, є антитезою християнства Старого Заповіту – пуританського американізму, але це і є цілком автентичним християнством, що має глибоке коріння в Новому Заповіті [цит. за: 8, с. 32].

IV. Висновки

Отже, чотирма релігійно-етичними засадами американізму є охлократія, мілітаризм, прецеденталізм і олігархічність. Батьки – засновники США серйозно ставилися до загрози охлократії, тобто неосвічених мас. До виборчого закону було включено три цензи для реєстрації громадянина як виборця: освітній, майновий та осідлості. Тільки певною мірою освіченого громадянина, що довів свою здатність успішно функціонувати в реальному світі та прожив досить довго на одному місці, щоб розбиратися в місцевих проблемах, допускали до прийняття рішень. Мінімальним віком реалізації виборчого права було визначено 21 рік. Для того, щоб бути обраним на різні посади, претендент мав бути ще старшим. Отже, життєвий досвід для прийняття правильних рішень вважали обов’язковим. Однак під впливом лі-

беральних тенденцій середини ХХ ст. виборчі цензи було скасовано, а мінімальний вік виборця знижено до 18 років. Це було виправдано, тому що за 200 років демократії в Америці було виховано достатню кількість відповідальних громадян. До того ж, як правило, представники неосвічених і незаможних верств населення, а також емігранти не дуже-то цікавилися виборами, та й їх кількість у сучасних США є відносно невеликою. Як і раніше, не мають виборчого права нелегальні емігранти, яких, за різними оцінками, нараховують у США від 12 до 20 мільйонів, і легальні емігранти, які проживають у США до отримання громадянства, тобто менше п'яти років. Можна зробити висновок про те, що оптимальна кількість категорій громадян, які беруть участь у демократичному процесі, залежить від ступеня громадянської відповідальності цих громадян. При низькій пропорції відповідальних громадян до загального народонаселення ідеалом є не максимально широке представництво, а розумне обмеження кількості осіб, які беруть участь у виборах. США є могутньою демократичною військовою державою, що має найсучаснішу військову техніку. Тим не менш, властиві демократіям свободи перешкодили військовим добитися перемог (наприклад, у В'єтнамі). Антивоєнні протести переважили військову міць. Виглядає парадоксальним те, що релігійні батьки – засновники Сполучених Штатів Америки проголосили відокремлення релігії від держави. Чому нас вчить щодо цього Танах? Всевишній наказав Мойсееві, що виконував у євреїв функції царя: “наблизити до себе Аарона, брата свого, і з ним – його синів Ізраїлевих – синів для служіння Мені...” [6]. Творцем Шатра Одкровення – місця релігійної служби – був Мойсей, а ось служителами в ньому вже повинні були бути окремі люди – клан Аарона – Коени. Яків пророкував перед смертю: “Не залишить скіпетр Ісгуда...” (Брейшит, 49,10) [цит. за: 6, с. 21], а Мойсей благословив перед смертю коліно Леві: “Урім і Тувім твої (приналежності первосвященника. – М. Ж.) – благочестивому чоловікові твоєму... Вчать (нащадки Леві. – М. Ж.) законам твоїм Якова і вченню твоєму Ізраїль” (Дварим, 33, 8-10) [цит. за: 6, с. 22]. Тобто правитель і священнослужителі повинні були бути навіть не близькими родичами, вони повинні були рекрутуватися з різних колін – Ісгуди та Леві. Не могли священнослужителі мати справу із впливовим прошарком багатіїв. Коліно Леві не мало права володіти землею, а повинно було жити на десятину від урожаю, що виділяли інші коліна.

Поділ управління релігією та державної влади, запропонований Торою, оформився в стародавній Іудеї в роботі Синедріону. Верховний релігійний орган (Синедріон), залишивши право управління країною царю, а законодачу владу (за тлумаченням конституції Іудеї – То-

ри) – Насі (князю), відігравав роль Верховного суду під керівництвом другої в Синедріоні людини – Ав бейт-дина. В цій якості Синедріон був незалежний та міг судити навіть царя (і такі випадки було зафіксовано в історії, хоча вони не завжди закінчувалися мирно). У давнину в єврейській державі релігія, звичайно, не була відокремлена від держави, але вони не були й поєднаними. Цей принцип було порушено в Юдеї, коли Арістобул, онук молодшого з братів Хасмонеїв, Шимона, назначив себе в 104 р. до н.е., на додаток до первосвященника, ще й царем. Рік по тому він помер. Ми бачимо, що батьки – засновники США, уважно вивчали Біблію, вивели з неї принцип відділення релігії від держави, а також принцип поділу влади – виконавчої, законодавчої та судової.

Суд в Ізраїлі в давнину був органом релігійним, оскільки книгою законів була Біблія; сучасний же американський суд є світським. Однак принципи роботи Верховних судів стародавньої Іудеї та США є схожими. Їх функції – вирішувати найбільш складні випадки, трактуючи конституцію. В Ізраїлі в давнину конституцією була Тора, а в Америці – Конституція США, що є на сьогодні найвищим досягненням соціальної думки американізму. Але в будь-якому випадку йдеться про чітко записані та формалізовані загальні обмеження, які суд тільки застосовує, а не створює.

За опитуваннями населення, найгострішою проблемою американського суспільства залишалася корупція [8, с. 45]. Як цю проблему вирішують у межах американізму? З погляду головних прихильників американізму, консерваторів (правого крила республіканської партії), одним із головних питань тут є розмір податків. Ідеалом консерватизму є низькі податки, відмова від активного перерозподілу доходів і мінімальна участь федерального уряду у вирішенні конкретних проблем суспільства на користь прав місцевих адміністрацій. Звідси менше витрат на управлінський апарат і менше можливостей для корупції. У фінансуванні релігії держава взагалі не бере участі, а віруючі безпосередньо підтримують релігійні інститути за своїм вибором. Ізраїльське суспільство, створене соціалістами й кероване сьогодні лібералами, ґрунтується на принципах масованого перерозподілу доходів і має одні з найвищих у світі податки. Звідси багато більше можливостей для корупції. Релігія, фінансування якої залежить від державних чиновників, стає, таким чином, частиною державної системи. А отже, виявляється схильною до властивої державній системі корупції. Інтеграція релігійних партій у державну структуру перешкоджає релігії бути моральною протиположністю секулярному керівництву.

Батьки – засновники Сполучених Штатів Америки встановили принцип прямого пред-

ставництва (тобто мажоритарне обрання по округах), яке має своїм природним наслідком двопартійну систему (тому різні сили в окрузі мають шанс на перемогу тільки тоді, коли вони є максимально об'єднаними, що вже на рівні округу викликає протистояння двох блоків і породжує на національному рівні двопартійну систему). Кількість претендентів на виборні посади за такою системою зазвичай скорочується до двох на стадії первинних (внутрішньопартійних) виборів. Двопартійна система є ідеальною для боротьби з корупцією. Оскільки політичних партій усього дві, то заздалегідь зрозуміло, хто є чиїм конкурентом, і на боротьбу з ним мобілізують усі можливі ресурси. Благополуччя кожної з двох партій залежить, відповідно, також і від того, чи знайдуть вони "гріхи" в представників партії-опонента. Пошуки проявів корупції стають важливим інструментом політичної боротьби. Кримінальні справи за звинуваченням у корупції та дисциплінарні (в порушенні етики) справи проти конгресменів, сенаторів, навіть лідерів палат, не кажучи про найвпливовіших лобістів, є нерідкими в американському політичному житті та свідчать про реальну боротьбу з корупцією. Пряме представництво теж є гарантом відповідальності члена конгресу. Він не може сховатися за спину "фракції" або лідера партії. За всі свої голо-

сування обраний представник відповідає перед виборцями.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – Москва : Юрист, 1994. – 622 с.
2. Готорн Н. Избранные произведения в двух томах / Н. Готорн. – Ленинград : Художественная литература, 1982. – Т. 2. – 507 с.
3. Покровский Н. Е. Ранняя американская философия. Пуританизм / Н. Е. Покровский. – Москва : Высшая школа, 1989. – 647 с.
4. Токвиль А. Де. Демократия в Америке / А. Де Токвиль. – Москва : Прогресс, 1992. – 443 с.
5. Hutchinson T. The History of the Colony of Massachusetts-Bay (Boston, 1764–1828), I, 437// Puritanism in Early America / Ed. G. M. Waller. – Boston : D. C. Heath & Company, 1950. – 863 p.
6. Puritanism in Early America / Ed. G. M. Waller. – Boston : D. C. Heath & Company, 1950. – 632 p.
7. Miller P. Errand Into the Wilderness / P. Miller. – Cambridge : The Belknap Press of Harvard University Press, 1956. – 300 p.
8. Lewis R. W. B. The American Adam. Innocence, Tragedy, and Tradition in the Nineteenth Century / R. W. B. Lewis. – The University of Chicago Press, 1955. – 506 p.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2016.

Жовтобрюх Н. Н. Секуляризованный неояудаизм как идеологическая доминанта американского пуританизма и государственности

Статья посвящена проблеме взаимосвязи между религиозно-этическими составляющими иудаизма, американизма и особенностями американской государственности.

Ключевые слова: иудаизм, американизм, либерализм.

Zhovtobriukh N. A Secularized Neoyudaizm as Dominant of American Ideological Purytanizm and State

This article focuses on the problem of the relationships between the religious and ethical elements of Judaism, Americanism and the peculiarities of the American state.

The present research aims at developing a qualitative model of the relationship between Judaism, Americanism and the modern American state.

The research presented in the article has had the goals of identifying the religious fundamentals of the foundations for forming the USA as a social and state community; defining the origins of Judaism in the Old Testament; as well as identifying ochlocracy, militarism, oligarchism and corruption practices as constituents of the American state.

The present work draws on both historical and modern academic publications in the theory and philosophy of law.

It is affirmed that the basic principle of the US democracy manifested in Judaism is the postulate of the equality of an individual's dignity – a leader, a lawmaker and a peasant are equally valuable. In other words, the value of each vote must be equal. Here one can see a practical implementation of the Judaist principle in the US state order – if the value of each person is equal even in the relationship with the Lord, then it should be so for the decision-making based on voting as well.

The second premise in the scheme of Americanism is related to the American version of the Biblical Zionism, namely accomplishing the universal mission posed by the Lord for the Jewish people.

It is determined that ochlocracy, militarism, precedentism and oligarchism are four religious and ethical foundations of both Americanism and the US state.

It is shown that the principle of direct representation in the USA naturally leads to a two-party system, which is an effective means to curb corruption. The direct representation also serves as a warranty of a congressman's responsibility.

Key words: Judaism, Americanism, liberalism.

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.998.85(477)

Н. В. Бабяк

аспірант, викладач
Львівський державний університет внутрішніх справ

ФІНАНСОВЕ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті проаналізовано загальний стан фінансового й матеріально-технічного забезпечення системи адміністративних судів України. Досліджено умови реалізації дій щодо задоволення потреб судів через надання їм достатніх фінансових, матеріально-технічних засобів, а також вжиття інших заходів для забезпечення виконання ними судових функцій. Проаналізовано роль Державної судової адміністрації в реалізації завдань фінансового та іншого матеріального забезпечення діяльності адміністративних судів. Визначено шляхи подальшого вдосконалення цих складових забезпечення адміністративного судочинства в сучасних умовах.

Ключові слова: адміністративні суди, Державна судова адміністрація, фінансове забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, шляхи вдосконалення, Україна.

I. Вступ

Ефективна робота будь-якої соціальної системи багато в чому залежить від її належного фінансового й матеріально-технічного забезпечення. Не є в цьому плані винятком і система адміністративних судів України. Дослідженню цих питань певну увагу приділили А. Борко, Ю. Георгієвський, І. Грибок, Р. Ігонін, І. Ієрусалімова, К. Клименко, Р. Куйбіда, І. Назаров, А. Неугодніков, С. Обрусна, А. Руденко, О. Свіда, О. Соколенко, В. Стефанюк, В. Сьоміна, Е. Шевченко, І. Шруб та ін. Але ці питання висвітлювали переважно в межах ширшої правової проблематики, без комплексного підходу. Тому подальше їх дослідження набуває особливого змісту й актуальності.

Фінансове й матеріально-технічне забезпечення адміністративного судочинства ще не в усьому відповідає вимогам часу, у зв'язку з чим виникає необхідність підвищення ефективності регулювання цього процесу.

II. Постановка завдання

Мета статті – поглиблений аналіз рівня фінансового й матеріально-технічного забезпечення адміністративних судів і визначення шляхів його подальшого вдосконалення.

III. Результати

Варто зазначити, що незавершеність судової реформи в Україні зумовила низку роз-

біжностей та протиріч у важливій сфері як організаційного, так і фінансового та матеріально-технічного забезпечення адміністративних судів [1. с. 68]. Зокрема, однією з причин суттєвих недоліків організації діяльності цих судів є рівень їх фінансового забезпечення. Деякі науковці та практики називають його найбільш проблематичним аспектом забезпечення незалежності судової влади в Україні [2].

Із метою покращення фінансового та матеріально-технічного забезпечення судових органів 29.08.2002 р. Указом Президента України було створено Державну судову адміністрацію України. Зазначимо, що рішенням Конституційного Суду від 11.03.2010 р. було підтверджено й обґрунтовано, що цей орган виконавчої влади й надалі має виконувати свої функції згідно із Законом України "Про судоустрій України" [3]. До функцій Державної судової адміністрації належать: підготовка матеріалів для формування пропозицій щодо бюджету судів і здійснення заходів щодо їх фінансування; здійснення матеріального та соціального забезпечення суддів, у тому числі суддів у відставці, а також апарату судів; забезпечення незалежності, недоторканності та безпеки суддів; організація й фінансування будівництва та ремонту будинків і приміщень судів, а також забезпечення їх технічним оснащенням [4].

Проведений нами аналіз свідчить, що з самого початку діяльності адміністративні

суди зіткнулися з проблемою недостатнього фінансування. Зокрема, включно до 2002 р. бюджетні призначення на їх утримання (за винятком видатків на зарплату та комунальні послуги) задовольняли потребу лише на 30–40% від передбаченого розміру річних видатків бюджетних асигнувань. Віденська декларація та Програма дій, яку було прийнято на II Всесвітній конференції з прав людини 25.06.1993 р. [5], містить низку положень, що конкретизують необхідність належного фінансування установ, що здійснюють правосуддя в державі. Так, у п. 27 зазначено про необхідність їх належного фінансування. На належному фінансуванні наголошує й Конституція України. Зокрема, ст. 130 забороняє будь-кому зменшувати визначені розміри бюджетного фінансування судів України.

16.06.2003 р. Постановою КМУ було затверджено Державну програму організаційного забезпечення діяльності судів на 2003–2005 рр. [6], у якій було передбачено, що під час формування показників Державного бюджету України на 2004 р. та наступні роки асигнування на виконання Програми мало ґрунтуватися на реальних можливостях бюджету та його пріоритетах.

Проте матеріальне забезпечення адміністративних судів навіть на рівні законодавчо визначених коштів унеможлиблювалося через невиконання приписів щорічного Закону про Державний бюджет. Так, за підсумковими даними Голови Державної судової адміністрації, недофінансування видатків на утримання судових органів станом на 01.01.2009 р. становило 87,4 млн грн. Рівень видатків на безпосереднє здійснення правосуддя в бюджеті 2009 р. становив лише 59,7% від дійсної потреби, що відповідно вплинуло на організацію роботи судів. На кінець 2010 р. асигнування на забезпечення судів та установ судової системи становили 2 435 млн грн, при цьому потреба в коштах на зазначені цілі становила 9 131,9 млн грн, тобто судові органи в 2010 р. було забезпечено лише на 27%. У доведеному обсязі на утримання судів та установ видатки становили 8,9%, комунальні послуги – 4,3% та капітальні видатки – 1,2% [7].

Як зазначено в “Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні”, згідно з європейськими стандартами, “належне забезпечення діяльності судів є однією з гарантій незалежності судів та суддів” [8], у зв’язку з цим необхідно було значно покращити фінансування судової влади, зокрема шляхом затвердження нормативів її фінансового забезпечення.

Важливим кроком у сфері покращення фінансового забезпечення української судової системи стало прийняття закону “Про судовий збір”. Принциповим було те, що, згідно з положеннями цього акта, всі кошти,

які надходять від сплати судового збору, мали спрямовувати виключно на фінансування судової системи. Такий підхід мав значно посилити організаційну незалежність судів і при цьому істотно підвищити рівень їх фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

Зрозуміло, що гарантії фінансування судової системи потребували посилення. Із цією метою ДСАУ в 2012 р. було розроблено законопроект, у якому пропонували законодавчо закріпити право подання бюджетного запиту на фінансування установ судової системи безпосередньо до парламенту без коригування органами виконавчої влади. 23.12.2012 р. Рада суддів України ухвалила рішення, в якому констатувала, що необхідно вдосконалити законодавчі положення щодо системи фінансування органів судової влади, передбачивши обов’язкову участь РСУ, голови Верховного Суду України та голів вищих спецсудів у процесі складання, розгляду та затвердження держбюджету з правом відповідних звернень на урядових засіданнях і засіданнях ВР, які мають врахувати при формуванні бюджету судової влади [9].

Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 рр., затверджений Радою суддів України та Державною судовою адміністрацією України в грудні 2012 р., серед основних завдань загального розвитку правосуддя в державі визначив покращення стану фінансування та ефективне використання ресурсів [10].

XI черговий з’їзд суддів України в лютому 2013 р. констатував, що протягом 2010–2013 рр. відбувалося систематичне недофінансування судів. Видатки Державного бюджету України на фінансування судової влади в 2010 р. становили лише 29% від потреби, у 2011 р. – 31%, у 2012 р. – 41%. Бюджет судової влади в 2013 р. становив 4,9 млрд грн, що на 93,7 млн грн більше, ніж у 2012 р. Однак ця сума становить лише 47% від потреби [11].

29.05.2014 р. під час засідання ради суддів адміністративних судів України було зазначено, що протягом поточного року обсяги бюджетних призначень, затверджені Законом України “Про Державний бюджет України на 2014 рік”, для судової системи України зменшилися на 218,1 млн грн, попри надану Державною судовою адміністрацією України Міністерству фінансів України листом від 24.03.2014 р. за № 11-1602/14 обґрунтовану позицію стосовно недопущення скорочення видатків. Чинна редакція зазначеного закону передбачала бюджетні призначення в обсязі 4 353,2 млн грн [12].

02.19.2015 р. було прийнято рішення Ради суддів України “Про підготовку бюджетного запиту на 2016 рік та про стан виконання рішень щодо посилення ролі органів суддів-

ського самоврядування у питаннях формування бюджету органів судової влади” [13]. Проте бюджетні призначення для адміністративних судів у 2015–2016 рр. не могли бути збільшеними через вимушені витрати на забезпечення АТО на сході України. На жаль, судова система виступає в ролі проха-ча, адже рішення про виділення фінансових ресурсів приймають органи виконавчої та законодавчої влади. У зв’язку з цим одним із головних завдань, що постають перед нею, стала необхідність зміни принципів її фінансування та встановлення контролю з боку суддів за судовим бюджетом.

Треба зазначити, що сьогоднішня ситуація з фінансуванням судів не може суттєво змінитися на краще без істотного вдосконалення законодавчого поля, роль якого можуть виконати нові законодавчі норми, які передбачатимуть: необхідність розробки економічно обґрунтованих нормативів забезпечення фінансових потреб судів і на їх основі складання щорічних розрахунків реальної потреби органів судової влади у фінансових ресурсах; обов’язкове ознайомлення законодавців із документами, що містять розрахунки фінансових потреб судової влади, до прийняття ними відповідного річного закону про Державний бюджет України; заборону зменшення розміру поточних видатків органів судової влади в річних бюджетних законах; запровадження механізму, який мав би забезпечити повне та своєчасне отримання судами коштів, призначених, згідно із законом, на їх фінансування, незалежно від волі та розсуду органів виконавчої влади чи їх посадових осіб; виведення органів судової влади із системи казначейського виконання бюджету і надання судам та органам Державної судової адміністрації права самостійно (але згідно із затвердженими кошторисами й під контролем уповноважених державних органів) розпоряджатися виділеними на їх фінансування бюджетними коштами.

Без сумніву, ухвалення цих законодавчих новацій дасть змогу змінити на краще ситуацію з фінансуванням судів і зробити великий крок до забезпечення їх дійсної незалежності. Загалом, для покращення фінансового забезпечення діяльності адміністративних та інших судів, на нашу думку, важливо прийняти закон про порядок фінансування судів, розмір і періодичність надходження коштів на їх утримання. До речі, це вимоги й Сьомого конгресу ООН 1985 р. [14] та Комітету міністрів Ради Європи 1994 р. [15].

До заходів матеріального забезпечення адміністративних судів належить також заробітна плата суддів, яка складається з посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи, надбавок за вислугу років та ін. У структурі кошторисних видатків адміністративних судів кошти на оплату праці з нараху-

ваннями становлять близько 90 відсотків. Але варто наголосити, що заробітна плата працівників апарату залишається на низькому рівні. Наразі бюджетних призначень на оплату праці вистачає лише на обов’язкові виплати – оклад, ранг, надбавку за вислугу років, на стимулюючі виплати коштів не було передбачено.

У 2014 р. рівень оплати праці працівників апаратів адміністративних судів не досягав середнього рівня оплати праці інших працівників державної сфери. Тому передбачалося (як тимчасовий захід) наблизити видатки поточного року для забезпечення фактичної чисельності суддів і працівників апарату, а компенсацію цього наближення здійснити з двох джерел: загального фонду державного бюджету шляхом внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2014 рік” у частині виділення додаткових призначень і спеціального фонду державного бюджету шляхом використання понадпланових надходжень від сплати судового збору [16]. Крім того, передбачалося, що фонд оплати праці має суттєво збільшитися. Для цього було розроблено й затверджено відповідні фінансові нормативи, які ґрунтувалися на даних, отриманих за допомогою автоматизованої системи діловодства суду.

Щодо побутового забезпечення та рівня соціального захисту суддів, то вони визначаються законом про державну службу, іншими нормативними актами та не можуть бути меншими, ніж у відповідних категорій державних службовців апаратів законодавчої та виконавчої влади. Але одним із проблемних аспектів соціального захисту суддів досі є забезпечення їх службовим житлом. З метою з’ясування потреб суддів у забезпеченні службовим житлом на підставі матеріалів, які надають суди, що ведуть контрольні списки суддів, які потребують покращення житлових умов, Державна судова адміністрація України здійснює узагальнення інформації стосовно таких суддів. Узагальнення такої інформації в Державній судовій адміністрації України покладено на управління матеріально-технічного та побутового забезпечення.

Але варто, зокрема, зазначити, що в 2009–2010 рр. кошти для придбання житла для суддів взагалі не виділяли. В 2010 р. кількість справ за позовами суддів про надання житла становила 50 позовів на загальну суму заявлених позовних вимог (близько 18 млн) [7]. Згідно з наданою Державною судовою адміністрацією України інформацією, станом на 01.10.2014 р. у контрольних списках суддів, які потребували забезпечення службовим житлом, перебувало: окружні адміністративні суди – 138 суддів, апеляційні адміністративні суди – 92 судді [17].

Складною проблема забезпечення житлом для службовців адміністративних судів була й у наступні роки у зв'язку з дефіцитом житла для переселенців із Донбасу та вирішенням житлових проблем для учасників бойових дій у зоні АТО.

У перспективі рівень грошового й соціального забезпечення суддів, як справедливо наголошено в проекті Концепції розвитку правосуддя в Україні, має відповідати тій високій та відповідальній ролі, яку судді виконують у демократичному суспільстві [18]. На законодавчому рівні пропонують визначити гарантований високий розмір заробітку суддів і систему оплати їхньої праці з тим, щоб виконавча влада не могла впливати на суддів регулюванням їхнього заробітку. Збільшення заробітної плати суддів доцільно проводити одночасно з відмовою від окремих пільг, які не зумовлені статусом судді та суперечать принципів рівності всіх громадян (зокрема, від права на позачергове влаштування дітей суддів до дитячих навчальних закладів, права на безоплатний проїзд міським транспортом тощо). Престиж професії судді має триматися на високому заробітку та високому місці в соціальній ієрархії, а не на системі пільг і привілеїв.

Нагальною проблемою сьогодні є надання судам службових приміщень, придатних для здійснення судочинства. Це питання неодноразово розглядали на державному рівні. Варто відзначити розпорядження Президента України "Про забезпечення судів приміщеннями" від 27.07.1996 р. № 208-96-п; Програму забезпечення судів належними приміщеннями на 2002–2006 рр., затверджену постановою Кабінету Міністрів України № 692 від 21.06.2001 р. [19] та Концепцію Державної програми забезпечення судів належними приміщеннями на 2006–2010 рр., ухвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України № 459-р від 16.11.2005 р.

Але недостатнє фінансування централізованих капіталовкладень у наступні роки свідчило, що стан забезпечення приміщеннями адміністративних судів лишався ганебним як для європейської держави. У державному бюджеті на 2011 р. на капітальні видатки на будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт приміщень судів передбачали 133,4 млн грн (зокрема, завдяки спеціальному фонду – 90,8 млн грн), що майже в 4 рази більше, ніж роком раніше. Проте фактично було виділено тільки 43,9 млн грн. Незважаючи на непрості фінансові умови, частку приміщень, стан яких був незадовільним, із 2003 р. до 2011 р. вдалося зменшити з 59% до 15%. 22.03.2012 р. відбулося засідання колегії Державної судової адміністрації України. Було зазначено, що покращення фінансового забезпечення судів було одним із основних напрямів діяльності ДСА. Але,

на жаль, більшість судів і далі розміщувалися в будівлях, у яких через брак площ надто складно було створити належні умови для здійснення правосуддя [20].

У судах не вистачало достатньої кількості залів судових засідань, нарадчих кімнат, приміщень для прокурорів та адвокатів, свідків, тобто були відсутні передбачені процесуальним законодавством приміщення, без чого неможливо належним чином розглядати справи. Головною причиною такого становища була відсутність відповідного фінансового забезпечення реалізації низки рішень, що приймала Верховна Рада України, Президент України та Уряд з метою виправлення ситуації.

У жовтні 2014 р. спеціальним рішенням Ради суддів судів України було розглянуто стан забезпечення адміністративних судів приміщеннями, придатними для здійснення правосуддя, та фінансування видатків на їх реконструкцію, капітальний і поточний ремонт. Методику вирішення проблеми забезпечення адміністративних судів приміщеннями було висвітлено в проекті Концепції Державної цільової програми забезпечення судів належними приміщеннями на період до 2016 р. Вона передбачала поєднати нове будівництво, де це економічно доцільно, з максимальним використанням існуючих будівель судів, за наявності технічної можливості їх реконструкції та добудови. Це був найбільш оптимальним варіант. Бо створення нових будівель сприятиме зростанню кількості судових приміщень, водночас використання існуючих будівель зекономить видатки бюджету.

Проте ситуація лишалася критичною й у наступні 2015–2016 рр. Через відсутність бюджетних призначень на капітальні видатки ДСА України ініціювала виділити призначення з бюджетної програми "Державні капітальні видатки, що розподіляються Кабінетом Міністрів України". Варто також зазначити, що призупинення будівництва будинків судів нерідко призводить до часткового руйнування вже споруджених конструкцій та розкрадання будівельних матеріалів, оскільки консервування недобудованих споруд вимагає значних державних коштів. Вирішити ці проблеми можливо лише одним шляхом – максимально наблизити кошторисні призначення в державному бюджеті до потреб судів.

У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні згідно з європейськими стандартами, затвердженої Указом Президента України від 10.05.2006 р., наголошено, що одним із пріоритетів діяльності з організаційного забезпечення судової влади державної судової адміністрації є здійснення комп'ютеризації в судах, що забезпечить поступовий відхід від паперового до електронного діловодства.

Але, на жаль, питання щодо повного фіксування судового процесу технічними засобами не було вирішено згідно з вимогами ст. 129 Конституції України. Необхідно зазначити, що комп'ютеризація судів практично не вплинула на інформаційне оснащення та організацію роботи окремого судді. Незважаючи на численні звернення Державної судової адміністрації України до Міністерства фінансів України та Міністерства економіки України, кошти на забезпечення функціонування автоматизованої системи документообігу суду були відсутні.

Треба зауважити, що, враховуючи моральний та фізичний знос раніше придбаної техніки та відсутність фінансування протягом 2012–2013 рр., потреби судів у комп'ютерній та оргтехніці постійно зростали. Зокрема, забезпечення засобами інформатизації в окружних адміністративних судах станом на 2014 р. становило 877,7 тис. грн (19% від загальної суми виділених коштів на заходи з інформатизації), відповідно апеляційні адміністративні суди отримали 929,5 тис. грн (23%) [21]. І наразі адміністративні суди потребують значної кількості сучасного обладнання, зокрема комп'ютерної техніки. Техніка вищевказаних судів, що експлуатують, є переважно морально та фізично застарілою, кількість її недостатня для повноцінного використання всіх необхідних ресурсів відповідного програмного забезпечення, що нерідко призводить до невиконання чинних норм законодавства. Крім цього, існує необхідність термінової закупівлі серверного обладнання. Відсутність коштів ускладнює подальше впровадження автоматизованої системи документообігу в цих судах.

Для того, щоб нарешті вирішити питання забезпечення адміністративних судів необхідною кількістю сучасного обладнання, на нашу думку, треба передбачити в державному бюджеті спеціальні кошти, які мають бути спрямовані на оснащення робочих місць для суддів і залів судових засідань технічними засобами фіксування судового процесу. Перші кроки в цьому напрямі вже було зроблено. Зокрема, із серпня 2016 р. Державна судова адміністрація України розпочала новий інноваційний проект із забезпечення судів єдиною програмою технічної фіксації судового процесу. Такий уніфікований програмно-апаратний комплекс технічної фіксації судового процесу здійснюватиме звуко-, відеозапис і запис відеоконференції. Майже кожен місцевий та апеляційний суд буде забезпечено одним таким комплексом. Завдяки вказаному інноваційному проекту стане можливим підвищення якості підготовки секретарем судового засідання протоколу повного технічного фіксування судового засідання у зв'язку з можливістю його детального ведення із зазначен-

ням точного часу проведення процесуальних дій відповідними особами та обслуговування лише одного комплексу технічної фіксації судового процесу, адже на сьогодні звукозапис та засідання в режимі відеоконференції здійснюється різними програмними продуктами. Крім цього, встановлення програмно-апаратного комплексу технічної фіксації судового процесу є можливим і на раніше придбаних системах звукозапису та відеоконференцзв'язку, що розміщено в приміщеннях судів, на безоплатній основі із необмеженою кількістю ліцензій, що зумовить суттєву економію бюджетних коштів.

IV. Висновки

Таким чином, забезпечення адміністративних судів є основним завданням для створення належних умов для їх ефективного функціонування та здійснення судочинства. На жаль, найбільше занепокоєння сьогодні викликає неналежне фінансування адміністративних судів. Незважаючи на те, що роль і функції адміністративних судів та навантаження на них значно змінилися, методика визначення щорічних видатків на їх утримання не зазнала істотних змін. Тому варто, по-перше, покращити фінансування цієї гілки судової влади шляхом затвердження обґрунтованих нормативів щорічних видатків, по-друге – вдосконалити її навчально-методичне забезпечення.

Проблеми фінансового та матеріально-технічного забезпечення адміністративного судочинства вимагають також необхідність пошуку оптимальних шляхів для їх вирішення з урахуванням зарубіжного досвіду.

Список використаної літератури

1. Нечитайленко А. О. Деякі проблеми організаційного, фінансового і матеріально-технічного забезпечення судів і суддів / А. О. Нечитайленко, С. Л. Кошарновська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 19. "Юридична література". – С. 67–69.
2. Лукаш О. Належне фінансування судів – гарантія їх незалежності / О. Лукаш, Д. Притика // Право України. – 2007. – № 2. – С. 12–14.
3. Рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 130 Конституції України (справа про фінансове забезпечення діяльності судів) від 11 березня 2010 року № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Стрижак А. А. Державна судова адміністрація України як орган організаційного забезпечення діяльності судової системи / А. А. Стрижак // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 11 (63). – С. 44–47.
5. Віденська Декларація і Програма Дій [Електронний ресурс]. – 1993. – Режим доступу: <http://ukraine.uapravo.net/>.

6. Про затвердження Державної програми організаційного забезпечення діяльності судів на 2003–2005 роки : Постанова КМУ України від 16.06.2003 р. № 907 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 240 (240-2004-п) від 03.03.2004 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.
7. Підсумки роботи Державної судової адміністрації України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ics.gov.ua/userfiles/Pidsumki12010>.
8. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів : Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.
9. Рішення Ради суддів України від 23.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmoas.gov.ua/rishennyai/>.
10. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/22578/>.
11. Рішення XI чергового з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua>.
12. Матеріали засідання ради суддів адміністративних судів України від 29.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua>.
13. Про підготовку бюджетного запиту на 2016 рік та про стан виконання рішень щодо посилення ролі органів суддівського самоврядування у питаннях формування бюджету органів судової влади : Рішення Ради суддів України від 02.10.2015 р. № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua>.
14. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 і 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 19 грудня 1985 року // Судові та правоохоронні органи європейських країн : навч.-метод. посіб. – Одеса : Юрид. літ., 2005. – С. 55–61.
15. Рекомендація № (94) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам “Незалежність, дієвість та роль суддів” від 13.10.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_323.
16. Стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення судової системи України у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/>.
17. Рішення Ради суддів України від 04.12.2014 р. № 62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua>.
18. Концепція розвитку правосуддя в Україні (проект) [Електронний ресурс]. – Київ : Центр політико-правових реформ, 2005. – 30 с. – Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua>.
19. Законодавчі та відомчі акти з питань організації судочинства : довідник / За ред.: В. Т. Маляренко. – Київ : Воля, 2003. – 830 с.
20. Засідання колегії Державної судової адміністрації України 22 березня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sc.gov.ua/uanoviniz2012r>.
21. Стан фінансового та матеріально-технічного забезпечення судової системи України у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/>.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2016.

Бабяк Н. В. Финансовое и материально-техническое обеспечение административного судопроизводства в Украине и пути его совершенствования

В статье проанализировано общее состояние финансового и материально-технического обеспечения системы административных судов Украины. Исследованы условия реализации действий по исполнению потребностей судов с помощью предоставления им достаточных финансовых, материально-технических и других средств для обеспечения выполнения ими судебных функций. Проанализирована роль Государственной судебной администрации в реализации задач финансового и другого материального обеспечения деятельности административных судов. Определены пути дальнейшего совершенствования этих составных обеспечения административного судопроизводства в современных условиях.

Ключевые слова: административные суды, Государственная судебная администрация, финансовое обеспечение, материально-техническое обеспечение, пути совершенствования, Украина.

Babiak N. Financial and Logistical Support of the Administrative Proceedings in Ukraine and the Ways of its Improvement

In the article it has been noted that financial and logistical support of the administrative proceedings does not still entirely meet the requirements of the time, therefore there is a need to improve the effectiveness of this process regulation. Therefore, the aim of the study is an in-depth analysis of the level of financial and logistical support of the administrative courts and identification of the ways for its further improvement.

It has been found out that the incompleteness of the judicial reform in Ukraine had led to a number of discrepancies and contradictions in the important area of both organizational and financial and logistical support of the administrative courts. In particular, one of the reasons for the significant shortcomings of the activity organization of these courts is the level of their financial security.

The conditions for the implementation of actions to meet the needs of the courts through the provision of them with adequate financial, material and technical means, as well as other measures to ensure the performance of judicial functions by them have been studied.

The role of the State judicial administration in carrying out the tasks of financial and other material support of the administrative courts activities has been analyzed.

It has been proved that the administrative courts support should be considered as the main objective to create appropriate conditions for their effective functioning and implementation of legal proceedings. But the analysis of the general state of the financial and logistical support of the system of administrative courts of Ukraine attests the need for further improvement of these components of the domestic administrative proceedings in the modern world.

Unfortunately, today an inadequate funding of administrative courts causes the greatest concern. Despite the fact that the role and the functions of administrative courts and the load on them have been significantly changed, the method of determining the annual cost of their maintenance has not changed significantly. Therefore, according to the author, firstly, we should improve the financing of this branch of the judiciary by establishing annual reasonable standards of the costs, secondly, to improve its training and methodological support.

In addition, the problems of the financial and logistical support of the administrative proceedings also require the need of searching optimum ways of their solution, taking into account the international experience.

Key words: *administrative courts, the State Court Administration, financial support, logistical support, ways of improvement, Ukraine.*

УДК 342.553

Л. В. Заболотна

аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті розглянуто сутність і співвідношення повноважень державних службовців дипломатичної служби із суміжними юридичними категоріями. Виділено складові відповідних повноважень. Наведено класифікацію повноважень працівників дипломатичної служби.

Ключові слова: дипломатична служба, державний службовець, адміністративно-правовий статус, правосуб'єктність, повноваження.

I. Вступ

Розглядаючи динаміку правового статусу державних службовців дипломатичної служби України, потрібно розглядати їхні повноваження. Саме на їх основі можна зрозуміти сенс правил поведінки працівників дипломатичної служби та закономірності формування профілей їхніх професійних компетентностей. При цьому одним із основних напрямів діяльності державних службовців дипломатичної служби України є реалізація повноважень із публічного управління закордонними справами України на підставі, у межах і в спосіб, встановлені законом.

Практичне здійснення повноважень державними службовцями дипломатичної служби у своїх працях досліджували такі науковці: Д. Н. Бахрах, Є. О. Безсмертний, Ю. П. Битяк, В. А. Гуменюк, А. В. Демин, Т. І. Друцун, В. В. Зуй, Ю. М. Ільницька, В. М. Кампо, М. І. Козюбра, А. Т. Комзюк, Б. М. Лазарев, А. В. Панчишин, О. Ю. Салманова, Ю. А. Тихомиров, А. А. Уваров, С. Д. Хазанов, Ц. А. Ямпольська та ін.

Недостатньо дослідженими залишаються питання співвідношення повноважень державних службовців дипломатичної служби із суміжними юридичними категоріями; класифікація таких повноважень і шляхи їх удосконалення.

II. Постановка завдання

Мета статті – розкриття сутності та співвідношення повноважень державних службовців дипломатичної служби із суміжними юридичними категоріями; виділення складових відповідних повноважень; класифікація повноважень працівників дипломатичної служби.

III. Результати

Характеризуючи категорії повноважень працівників дипломатичної служби, вважаємо за доцільне, насамперед, розмежувати їх за компетенцією цих осіб. Так, науковці визначають компетенцію, спираючись на різноманітні підходи: в інструментальному вимірі – як правовий засіб (форму) суспільного розподілу праці стосовно управління держа-

вою та суспільством [1, с. 26]; у функціональному плані – як предмети відання (суспільні відносини), права та обов'язки чи владні повноваження органу [2, с. 23, 26]. З приводу наведених підходів потрібно одразу вказати, що не є виправданим ототожнення компетенції чи предметів відання із суспільними відносинами. Що ж до сприйняття компетенції крізь призму суспільного розподілу праці, то цей підхід кореспондує лише з матеріалістичною діалектикою та не враховує новітніх тенденцій філософії права, які зумовлюють змістовне наповнення завдань діяльності працівників дипломатичної служби.

Звідси потрібно визначитися лише з тим, чи є компетенція синонімічним і тотожним за обсягом поняттям із повноваженнями державних службовців дипломатичної служби. Нерідко дослідники розглядають повноваження як складову компетенції або функцій органів, але можуть тлумачити вказану категорію як атрибут виконавчої влади загалом [3, с. 177–178]. До того ж зазвичай у юридичній науці елементами компетенції називають “коло задач” органу [4, с. 10–14], його повноваження [5, с. 120]. Аргументом на користь цієї тези є те, що для практичного втілення компетенції потрібно, щоб існували завдання як стратегічні орієнтири діяльності органу. Водночас це не означає, що в територіальному [6, с. 107–108], предметному [7, с. 67], функціональному [6, с. 107–108] чи процесуальному аспектах [8, с. 218–220] компетенцію доцільно сприймати як особливу категорію, порівняно з повноваженнями. Існування правомірних повноважень працівників дипломатичної служби вже є достатньою підставою для ефективного здійснення ними публічного управління у сфері зовнішніх відносин. Належно визначені повноваження формують достатнє підґрунтя для реалізації функцій органів дипломатичної служби з використанням правових засобів. Вказані тези дають змогу вести мову в межах цього дослідження саме про категорію повноважень державних службовців дипломатичної служби.

Фактично повноваження працівників дипломатичної служби можна сприймати як динамічну юридичну категорію первинного рівня, що створює можливості для задоволення публічного інтересу держави та окремих соціальних груп у зовнішніх відносинах. Для висвітлення сутності повноважень необхідно звернутися до здобутків загально-теоретичної та адміністративно-правової наукової розвідки. Зокрема, в системно-структурному ракурсі цей термін означає первинний елемент адміністративно-правового статусу органів публічної адміністрації [9, с. 220]. Очевидно, що такий варіант дефініції не можна вважати повним визначенням повноважень державних службовців дипломатичної служби, але він додатково наголошує на адміністративно-правовій природі діяльності цих суб'єктів.

Доволі розробленим є функціональний підхід щодо визначення повноважень. Як правило, цей термін тлумачать як те, що можна здійснити, заходи, що може реалізувати орган [10, с. 43]; гарантовану законом спрямовуючу вимогу уповноваженого суб'єкта конкретної поведінки, спрямовану на фізичних і юридичних осіб [11, с. 76–79]; вид і міру належної та можливої поведінки органів публічної адміністрації, зорієнтованої на досягнення завдань і практичного втілення функцій держави загалом, функцій та компетенції конкретного державного органу [12, с. 185]. Загалом, ми підтримуємо цей підхід, але необхідно уточнити той факт, що такі дефініції не враховують правових засобів, які потрібні державним службовцям дипломатичної служби для виконання поставлених перед ними завдань. З іншого боку, в доктрині наявний також інструментальний підхід щодо визначення повноваження цих суб'єктів, згідно з яким під вказуваною юридичною категорією розуміють засіб для реалізації органом своїх завдань [11, с. 76–79], юридичний засіб, використовуючи який суб'єкт виконує свої функції [1, с. 31]. Безумовно, складно погодитися з тим, що повноваження працівників дипломатичної служби є тотожним за обсягом поняттям до правових засобів, оскільки ключовою складовою таких повноважень повинні бути права та обов'язки відповідних суб'єктів. Відтак під повноваженнями державних службовців дипломатичної служби необхідно розуміти регламентовані законом права, обов'язки, заходи та засоби, що можуть реалізувати працівники дипломатичної служби з метою досягнення поставлених перед ними завдань і практичного втілення своїх функцій.

Повертаючись до питання ключових складових повноважень державних службовців дипломатичної служби, варто зазначити, що на рівні доктрини їх розглядають як взаємопов'язані категорії або комплексне системне утворення. Так, першого з наведених підходів дотримуються, зокрема, Є. О. Безсмер-

тний, А. Т. Комзюк, Є. В. Кулаков, які вважають, що повноваженнями виступає єдність (комплекс) прав і обов'язків [13, с. 5, 9; 14, с. 265], коли права фактично дозволяють виконувати функції органу, а обов'язками як необхідністю цей суб'єкт наділяє держава [15, с. 12]. Загалом, для ефективної реалізації повноважень права та обов'язки працівників дипломатичної служби повинні збігатися. Натомість повноваження працівників дипломатичної служби в системному вимірі, згідно з теоретичними розробками в галузі теорії права й адміністративного права, можуть означати комплекс конкретних прав і обов'язків, що надають для здійснення функцій органу влади [16, с. 102]. За цим підходом, насамперед, ідеться про систему прав та обов'язків органу й посадових осіб, які впливають із чинного законодавства та підзаконних актів (базовий перелік треба визначити в законі) і спрямовані на реалізацію функцій працівників дипломатичної служби. Як справедливо зауважив Л. Дюгі, відповідні повноваження можна реалізувати в площині обов'язку, обираючи з-поміж правових можливостей органу [17, с. 130]. Такі повноваження зумовлені публічним інтересом, а не суб'єктивними факторами у вигляді волевиявлення конкретної фізичної особи, яка є державним службовцем дипломатичної служби.

Із наведеної схеми відповідності прав і обов'язків працівників дипломатичної служби можна побачити, що суб'єктивні права та юридичні обов'язки працівників дипломатичної служби за своєю спрямованістю є різними юридичними категоріями та кореспондують із неоднаковими повноваженнями вказаних державних службовців. На доктринальному рівні запропоновану тезу підтримують Ю. П. Битяк [18], В. Я. Тацій [18], Ю. А. Тихомиров [19] та ін. Як правило, права працівники дипломатичної служби реалізують у відносинах із представниками громадянського суспільства, а перед державою для задоволення національних інтересів виконують певні обов'язки. Безумовно, безпосередньою є взаємозалежність між цими складовими повноважень державних службовців дипломатичної служби, а також те, що обов'язки цих осіб при здійсненні публічного управління втілюються й при взаємодії з громадянами та іноземцями. По суті, має місце синтез прав та обов'язків цих осіб, на основі яких інституціоналізується своєрідний "правообов'язок" працівників дипломатичної служби, де обсяг обов'язків є значно ширшим, порівняно з обсягом прав.

З урахуванням наведених міркувань з приводу співвідношення складових повноважень державних службовців дипломатичної служби необхідно із застереженням сприймати позиції науковців, згідно з якими

повноваження ототожнюються з владними або наказовими правами [20, с. 13]. Додатковим аргументом, що засвідчує суперечливість такої позиції, є неможливість працівників органів дипломатичної служби реалізувати встановлені законом повноваження на свій розсуд чи відмовитися від них, що можна трактувати як бездіяльність, яка суперечить публічному інтересу. До того ж у разі порушення порядку виконання повноважень, регламентованого в чинному законодавстві про державну та дипломатичну службу, відповідних державних службовців притягують до адміністративної або кримінальної відповідальності в разі доведення складу правопорушення в їхніх діяннях.

Іншою крайністю було б трактувати повноваження суто крізь призму юридичного обов'язку. Насамперед, це підтверджено тим фактом, що на працівників дипломатичної служби поширюються не лише їхні власні спеціальні обов'язки, а й право вимагати невтручання у виконання функцій від сторонніх суб'єктів, а також дотримання законних розпоряджень усіма особами, на яких вони поширюються. Як пояснює Ю. М. Половинчак, лише в такий спосіб уповноважена особа може реалізовувати повноваження у встановлених законом межах самостійно, належним чином оцінюючи конкретну ситуацію й обираючи найбільш дієві шляхи та правові засоби досягнення завдань своєї діяльності [21, с. 2]. Так само недоречно виділяти складові повноважень державних службовців дипломатичної служби, застосовуючи категорію примусу. Як зазначають більшість дослідників, за допомогою примусу відповідний суб'єкт підпорядковує волю адресатів, що зумовлює їх потрібну поведінку в межах повноважень, тобто дії або утримання від заборонених дій [22, с. 64]. Цей особливий елемент безпосередньо відображає реалізацію або прав, або обов'язків працівників дипломатичної служби. Звідси цілком очевидно, що серед складових повноважень державних службовців дипломатичної служби доцільно виокремлювати права й обов'язки, які дають змогу їм належним чином здійснювати публічне управління, виконуючи свої завдання та функції в разі створення умов для задоволення інтересів держави й законних прав та інтересів представників громадянського суспільства.

Для досягнення охарактеризованих вище аспектів змістовного наповнення повноважень працівників дипломатичної служби необхідно розглянути їх класифікацію. Зокрема, Ю. А. Тихомиров виділяє групи повноважень за такими критеріями: зміст, характер і спосіб реалізації повноваження; режим застосування повноважень; види суб'єктів, що застосовують повноваження [19, с. 145]. Ц. А. Ямпольська за структурним критерієм

додатково виокремлює повноваження з розробки правових актів, видання владних велінь; забезпечення виконання велінь засобами виховання, переконання, заохочення; матеріальне забезпечення виконання велінь; захист цих велінь від порушень із використанням державного примусу [23, с. 11]. На нашу думку, в правовому режимі досить повно представлено змістовні та функціональні аспекти реалізації повноважень працівників дипломатичної служби, тому не доцільно дублювати кореспондуючі повноваження за додатковими підставами класифікації. Що ж до суб'єктного виміру, то по суті це не підстава для класифікації повноважень, а підстава для класифікації груп працівників дипломатичної служби. Відповідно, повноваження державних службовців дипломатичної служби потрібно класифікувати за їхнім правовим режимом на інтерактивні, публічно-управлінські, організаційні, інформаційно-аналітичні, нормотворчі, контрольно-наглядові. Запропонована підстава класифікації охоплює сутнісні риси та правові засоби діяльності вказаних суб'єктів. Розглянемо характеристики цих груп повноважень детальніше:

- інтерактивні повноваження – представництво інтересів України на міжнародній арені [24; 25]; підтримання дипломатичних відносин із зарубіжними державами [24; 25]; представництво України в міжнародних організаціях, органах і спеціальних місцях [25]; внесення пропозицій щодо співпраці із суб'єктами міжнародного права [24; 25]; захист законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у сфері зовнішніх відносин [24]; залучення фахівців для вирішення поставлених завдань перед органами дипломатичної служби [24; 25];
- публічно-управлінські повноваження – розроблення загальнодержавних програм із питань, що належать до компетенції органів дипломатичної служби [25]; реєстраційні повноваження щодо забезпечення правового статусу закордонного українця, посвідчувальних документів працівників дипломатичної служби та фізичних осіб посадової особи міжнародних організацій, актів цивільного стану [24; 25]; облік дітей – громадян України, усиновлених іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном [25]; розгляд клопотань громадян України, які виїхали за її межі тимчасово, про залишення на постійне проживання за кордоном [24]; депонування, ведення реєстру й архіву міжнародних договорів України [24; 25]; надання правовстановлювальних, дозвільних документів [25]; консульські повноваження [24; 25]; повноваження із візових і міграційних питань [24; 25]; кадрові повноваження [24;

- 25]; повноваження у сфері фінансової, інвестиційної діяльності [24; 25];
- організаційні повноваження – взаємодія з вищими органами публічної адміністрації щодо стратегії та тактики співробітництва України з іноземними державами [24; 25]; керівництво та координація діяльності, у тому числі взаємодії органів публічної адміністрації у сфері зовнішніх відносин [24; 25]; координація роботи закордонних дипломатичних установ України [24; 25], міжурядових органів із питань міжнародного співробітництва [24]; надання допомоги органам публічної адміністрації та представникам громадянського суспільства в реалізації зовнішньополітичних функцій [24; 25]; виконання функцій інших органів публічної адміністрації, зокрема Національного органу України з виконання Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення та застосування хімічної зброї та про її знищення, Головного центру реєстрації документів НАТО та Центральної реєстратури документів із обмеженим доступом Європейського Союзу [24; 25]; протокольне й організаційне забезпечення візитів в Україну високих посадових осіб іноземних держав, перебування в Україні офіційних делегацій [24; 25];
- інформаційно-аналітичні повноваження – проведення роз'яснювальної діяльності щодо зовнішніх відносин [24; 25]; інформування світової спільноти щодо резонансних внутрішньополітичних подій в Україні [24; 25]; аналіз тенденцій державотворення іноземних держав, їх можливого впливу на інтереси України [24; 25]; опублікування чинних міжнародних договорів України українською мовою [24]; інформування вищих органів публічної адміністрації України щодо резонансних подій у світі [24; 25]; повноваження з охорони інформації з обмеженим доступом [24; 25], технічного захисту інформації [25]; отримання інформації від суб'єктів публічної адміністрації, потрібної для реалізації своїх функцій [24; 25];
- нормотворчі повноваження – розробка проектів нормативно-правових актів із питань зовнішньої політики [24; 25]; врахування міжнародних зобов'язань, імплементація європейських стандартів діяльності дипломатичної служби [24; 25]; аналіз стану дотримання регуляторних положень [24]; узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до компетенції, розробка пропозицій щодо його вдосконалення [25];
- контрольно-наглядові повноваження – загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України [27]; контроль за автентичністю текстів міжнародних договорів

України [27]; нагляд за наданням іноземним органам дипломатичної служби привілеїв та імунітетів, контроль за привілеями, що надають закордонні органи дипломатичної служби України з урахуванням принципу взаємності [24; 25]; організація внутрішньої контрольно-ревізійної роботи органів дипломатичної служби [24]; проведення внутрішнього аудиту роботи органів дипломатичної служби [25].

З урахуванням наведеного переліку повноважень державних службовців дипломатичної служби потрібно уточнити, що здійснювати такі повноваження працівники дипломатичної служби можуть на всіх рівнях національних органів публічної адміністрації та інших суб'єктів публічного права, що входять до сфери відання цих суб'єктів, а також через закордонні органи дипломатичної служби. Такі повноваження стосуються прийняття імперативних управлінських рішень; нормотворчості; забезпечення охорони й обігу інформації; встановлення контактів із іншими суб'єктами міжнародного права, національними суб'єктами публічного та приватного права на основі координації, організаційно-інструктивної діяльності та досягнення домовленостей; контрольно-наглядових заходів щодо перевірок, аудиту, оцінки відповідності, застосування примусових правових заходів тощо. На національному центральному рівні домінуючими повноваженнями, як правило, є організаційно-інтерактивні та публічно-управлінські (кадрові). На практиці діють одразу два нормативно-правові підзаконні акти однакової юридичної сили, правові норми яких регламентують однакові повноваження одних і тих самих державних службовців дипломатичної служби. При цьому має місце як просте дублювання повноважень, так і колізійні норми стосовно однорідних повноважень працівників дипломатичної служби. Ще більше зауважень викликає те, що на рівні закону не прописано спеціальних повноважень державних службовців дипломатичної служби. Відтак, виникає закономірне питання про підстави та межі для реалізації таких повноважень.

Зважаючи на поставлені завдання та викладений стан справ у сфері здійснення повноважень працівниками дипломатичної служби, потрібно сформулювати ознаки, за якими конкретний набір прав та обов'язків можна вважати такими повноваженнями державних службовців дипломатичної служби в політико-правовому та соціально-психологічному плані. Так, невід'ємною рисою цих повноважень є суб'єктний вимір, а саме – реалізація прав та обов'язків органів дипломатичної служби – національних суб'єктів публічної адміністрації та закордонних дипломатичних представництв, наділених повноваженнями із здійснення публічного управління. Через правові

засоби ці особи скеровують на представників громадянського суспільства та інших суб'єктів публічної адміністрації забезпечену на рівні закону вимогу щодо конкретної поведінки в зовнішніх відносинах. У цьому контексті Т. І. Друцуп вказує, що владний характер відповідних повноважень означає веління, спрямоване на іншу сторону публічних правовідносин [12, с. 183]. Саме примусові правові засоби в аспекті існування можливості притягнення правопорушників до юридичної відповідальності забезпечують владно-імперативну спрямованість повноважень працівників дипломатичної служби.

Разом з тим, владний характер повноважень означає й те, що державні службовці дипломатичної служби також зобов'язані виконувати свої обов'язки. Як пояснює Ю. А. Тихомиров, «публічна сфера передбачає поєднання прав і обов'язків у формулу "повноваження", що повинні здійснюватися в публічних інтересах» [26, с. 35]. Це дає можливість працівникам дипломатичної служби всебічно реалізовувати свої функції та повною мірою виконувати поставлені перед ними завдання з урахуванням національних інтересів: вирішувати проблемні аспекти представництва України на міжнародній арені; сприяти зменшенню зовнішньої агресії у світі (в тому числі – в Україні), зокрема формувати регуляторну базу щодо функціонування дипломатичної служби; створювати умови для ефективної роботи національних і закордонних органів дипломатичної служби, координуючи їхню діяльність; практично впроваджувати інструменти діяльності публічної адміністрації в зовнішній політиці; здійснювати контроль і нагляд за дотриманням прав та інтересів учасників зовнішніх зв'язків.

Для того, щоб описувана діяльність державних службовців дипломатичної служби була успішною, потрібно, щоб існувало потужне забезпечення реалізації ними своїх повноважень. Така ознака повноважень працівників дипломатичної служби є ключовою щодо гарантування стабільності функціонування дипломатичної служби, правомірного та належного здійснення повноважень працівниками вказаного органу публічної адміністрації. Для цього впорядкованій системі органів дипломатичної служби повинні надавати відповідні матеріально-фінансові ресурси, технічні засоби. Не викликає сумніву той факт, що державні службовці такого суб'єкта публічної адміністрації повинні бути висококваліфікованими, професійно виконувати свої повноваження, спираючись на систему інструментів діяльності публічної адміністрації та правових засобів.

Принагідно основним забезпечувальним елементом повноважень є забезпечення їх реалізації в законі. Для національних орга-

нів дипломатичної служби та їхніх закордонних представництв вказана гарантія є вкрай важливою, зважаючи на відсутність регламентації переліку та порядку здійснення спеціальних повноважень на законодавчому рівні. Як пояснює А. А. Уваров, це потрібно, щоб з'ясувати, які конкретні права та обов'язки має орган для вирішення окреслених перед ним завдань [27, с. 67]. Повністю погоджуємося з Ю. М. Ільницькою в тому, що межі реалізації повноважень мають встановлювати в законі, а правові норми застосовувати до відповідної ситуації з урахуванням спільного блага та загальнолюдських цінностей [28, с. 328]. Закон є джерелом забезпечення реалізації повноважень державних службовців дипломатичної служби, зв'язуючи їх обов'язками та надаючи права. За ці межі такі суб'єкти публічної адміністрації не можуть вийти, в тому числі реалізуючи дискреційні повноваження. Це дає змогу уникати суб'єктивізму та сприяти встановленню правової визначеності при функціонуванні органів дипломатичної служби. До того ж легальні межі діяльності дають можливість обирати оптимальну процедуру застосування повноважень до конкретної ситуації, у якій фактично було попередньо оцінено згідно з чинними правовими нормами. Відтак, усуваються підстави для можливих правопорушень, зловживань і задовольняються національні інтереси України та публічний інтерес.

IV. Висновки

Таким чином, належне законодавче забезпечення практичного втілення повноважень працівників дипломатичної служби створює додаткову мотивацію для слідування спільному благу при обранні інструментів діяльності публічної адміністрації та відповідних правових засобів. Саме на основі цієї гарантії потрібно визначати ті функції, які державні службовці дипломатичної служби повинні виконувати для досягнення публічного інтересу та виконання окреслених перед ними завдань, застосовуючи власне владні, публічно-управлінські повноваження.

Список використаної літератури

1. Кодекс Украины об административных правонарушениях (научно-практический комментарий) / под общ. ред. А. С. Васильева. – Харьков : ООО "Одиссей", 2000. – 1008 с.
2. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник : в 4 т. / под ред. Б. А. Страшуна. – Москва : Изд-во БЕК, 1996. – Т. 1–2: Общая часть. – 778 с.
3. Бахрах Д. Н. Административное право России : учебник / Д. Н. Бахрах, С. Д. Хазанов, А. В. Демин. – Москва : Норма : Инфра-М, 2002. – 623 с.

4. Козюбра М. І. Переконавання та примус в радянському праві / М. І. Козюбра. – Київ : Наук. думка, 1970. – 152 с.
5. Мандичев Д. Поняття адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади / Д. Мандичев // Право і суспільство. – 2010. – № 5. – С. 117–121.
6. Алехин А. П. Административная ответственность за правонарушения на транспорте / А. П. Алехин. – Москва : Юрид. лит., 1967. – 112 с.
7. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – Т. 2. – Москва : Юрид. лит., 1982. – 360 с.
8. Кампо В. М. Деякі проблеми адміністративної реформи в Україні / В. М. Кампо // Державно-правова реформа в Україні : матеріали науково-практичної конференції. – Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. – С. 218–220.
9. Панчишин А. В. Владні повноваження як елемент правового статусу держави (теоретико-правовий аспект) / А. В. Панчишин // Право України. – 2011. – № 6. – С. 218–225.
10. Битяк Ю. П. Переконавання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність : [конспект лекцій] / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, А. Т. Комзюк. – Харків : Укр. юрид. акад., 1994. – 44 с.
11. Комзюк А. Т. Деякі проблеми реформування законодавства про адміністративну відповідальність / А. Т. Комзюк, В. А. Гуменюк, О. Ю. Салманова // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1996. – Вип. 1. – С. 76–79.
12. Друцун Т. І. Владні повноваження органів публічної адміністрації як невід'ємна складова адміністративно-правового статусу / Т. І. Друцун // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2012. – № 2 (57). – С. 180–186.
13. Комзюк А. Т. Деякі проблеми розвитку законодавства про адміністративний примус / А. Т. Комзюк, Є. О. Безсмертний // Концепція розвитку законодавства України : матеріали науково-практичної конференції. – Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 118–121.
14. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / за ред. В. Б. Авер'янова. – Київ : Юридична думка, 2004. – Т. 1. – 584 с.
15. Кулакова Є. Компетенція : поняття, суб'єкти, особливості / Є. Кулакова // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 3. – С. 10–15.
16. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления / Б. М. Лазарев. – Москва : Юрид. лит., 1972. – 280 с.
17. Дюги Л. Конституционное право / Л. Дюги. – Москва : Изд-во И. Д. Сытина, 1908. – 256 с.
18. Конституція України : [наук.-практ. комент.] / під ред. В. Я. Тація, Ю. П. Битяка та ін. – Харків : Право ; Київ : Ін Юре, 2003. – 808 с.
19. Тихомиров Ю. А. Публичное право : [учеб.] / Ю. А. Тихомиров. – Москва : БЭК, 1995. – 496 с.
20. Советское административное право / под ред. С. С. Студеникина, В. А. Власова, И. И. Евтихеева. – Москва : Юриздат, 1930. – 438 с.
21. Половинчак Ю. Владні повноваження: перезавантаження / Ю. Половинчак // Україна Бізнес ревью. – 2010. – № 46/47. – С. 1–2.
22. Политологический словарь / под ред. В. Ф. Халипова. – Москва : Высш. шк., 1995. – 192 с.
23. Ямпольская Ц. А. Органы советского государственного управления в современный период / Ц. А. Ямпольская. – Москва : Академия наук СССР, 1954. – 227 с.
24. Про Положення про Міністерство закордонних справ України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 381/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1220.
25. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 281 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 30. – Ст. 1195.
26. Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса / Ю. А. Тихомиров. – Москва : Юрид. лит., 1974. – 172 с.
27. Уваров А. А. О государственных полномочиях в компетенции органов местного самоуправления / А. А. Уваров // Государство и право. – 2002. – № 10. – С. 67–73.
28. Ільницька Ю. М. Щодо визначення сутнісних ознак суб'єкта владних повноважень / Ю. М. Ільницька // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 327–330.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2016.

Заболотная Л. В. Полномочия государственных служащих дипломатической службы

В статье рассматриваются сущность и соотношение полномочий государственных служащих дипломатической службы со смежными юридическими категориями. Выделены составляющие соответствующих полномочий. Приведена классификация полномочий работников дипломатической службы.

Ключевые слова: дипломатическая служба, государственный служащий, административно-правовой статус, правосубъектность, полномочия.

Zabolotna L. Powers of Diplomatic Service Civil Servant

Nature and ratio of diplomatic service civil servants' powers with related legal categories are dealt with. The author addresses constituent elements of relevant authority. Classification of the diplomatic service civil servants' powers is provided. Dynamics of the diplomatic service civil servants' legal status has been considered. The diplomatic service civil servants' have been perceived as a dynamic legal category of primary level that creates opportunities to meet public interest of the state and certain social groups in external relations. Rules of the diplomatic service civil servants' conduct in foreign affairs have been researched into.

The author focuses on specific features of professional competencies profiles. Implementation of powers by public administration, e. g. the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, has been illustrated as one of the main diplomatic service civil servants' activities on the basis of, within and by the means established by law. The author highlights subjective rights and legal responsibilities the diplomatic service civil servants, emphasizing different legal categories corresponding with different powers of these public servants. The diplomatic service civil servants' rights have been described as implemented in legal relations with civil society. The obligations have been analyzed as exercised in legal relations with the state and embodied in interaction of public administration with citizens and foreigners.

The author describes the diplomatic service civil servants' powers as a synthesis of meeting national interest rights and obligations of these public officials on the basis of, where the scope of responsibilities is much wider compared to the scope of rights. A direct interdependence between constituent elements of the diplomatic service civil servants' powers has been outlined. The diplomatic service civil servants' powers have been classified according to their legal regime on interactive, publicly-managerial, organizational, analytical, regulatory, controlling and oversight. The proposed classification covers essential features and legal tools of these entities.

Key words: *diplomatic service, diplomatic immunity, civil servant, administrative legal status, legal personality, powers.*

ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.73

С. О. Бондаренко

здобувач

Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого

ВИДИ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано класифікації суб'єктивних прав платників податків за певними видами. Зроблено висновок, що класифікація суб'єктивних прав платників податків забезпечує можливість більш різноманітно описати їх, згідно з тими реаліями, які склалися, а також дає змогу назвати найважливіші їх характеристики та визначити місце кожного права платника податків як у загальній системі їх прав, так і серед податкових прав зокрема.

Ключові слова: суб'єктивні права, платники податків, класифікація прав, права з податкової звітності, права зі сплати податків, права з податкового обліку.

I. Вступ

У наукових дослідженнях і на практиці часто виникають питання, при вирішенні яких потрібно зберігати в пам'яті великі обсяги інформації про предмети та явища навколишнього світу. При цьому вся множина предметів певного класу має бути легкою для сприйняття, а в подальшому – для аналізу. Саме цьому й служить такий вид розподілу, як класифікація. Вона покликана полегшити аналіз певного об'єкта, сприяти орієнтації в притаманних йому ознаках, фіксувати закономірності зв'язків між окремими групами, класами, розрядами. Вагому роль у класифікації відіграють її критерії як ознаки, на підставі яких оцінюють предмет чи явище. Критерії є сукупністю не всіх ознак, притаманних тим чи іншим об'єктам, а лише тих, які беруть для поділу, які є його підставами.

Класифікація суб'єктивних прав платників податків має важливе значення в наукових дослідженнях, оскільки забезпечує можливість більш різноманітно описати їх, згідно з тими реаліями, які склалися, а також дає змогу назвати найважливіші їх характеристики.

У науковій юридичній літературі були спроби здійснити класифікацію суб'єктивних прав платників податків, зокрема це робили такі вчені: В. Ф. Євтушенко [1], М. П. Кучерявенко [2; 3], О. А. Куций [4], С. Є. Смірних [5], В. І. Теремецький [6] та ін. Разом із цим, не можемо не зазначити, що, хоча проведені науковцями класифікації й привертають увагу, але водночас не завжди є вдалими та не вичерпують проблеми пошуку значущих критеріїв для класифікації суб'єктивних прав платників податків.

II. Постановка завдання

Мета статті – аналіз наукових досліджень, присвячених класифікації суб'єктивних прав платників податків, і вироблення авторського підходу щодо критеріїв для

класифікації останніх та виокремлення на їх підставі видів суб'єктивних прав платників податків.

III. Результати

У податковому законодавстві має місце невизначеність правового статусу платників податків, що призводить до диспропорцій прав і обов'язків, тобто обсяг прав платників податків є набагато меншим за обсяг їх обов'язків [4, с. 11]. В. І. Теремецький справедливо наголошує, що лише декілька із закріплених у ПК України прав платників податків (ст. 17) є змістовними й стосуються безпосередньо захисту прав; інші ж указують на особливості побудови відносин платника із органами ДПС, вибір методу ведення обліку, вибір методики складання декларації тощо. Тобто лише частина із закріплених законодавцем прав є правами за своєю сутністю, оскільки наявність перешкод у їх реалізації або порушення цих прав завдають суттєву шкоду інтересам платника податків (оскаржувати дії або бездіяльність органів ДПС, відшкодувати збитки, заподіяні органами ДПС тощо). Іншу частину прав за своїм значенням варто вважати допоміжними (супутніми). За їх допомогою встановлюють процедурні норми, що визначають порядок здійснення діяльності (вибір методів ведення обліку, вибір методики складання декларації тощо). Подібних прав серед норм ПК України існує чимало, значних змістовних функцій вони не виконують, а тому відіграють лише допоміжну роль [6, с. 141].

Тому В. І. Теремецький наполягає, що права платників податків, які законодавець закріпив у ст. 17 ПК України, на відміну від обов'язків платників податків, не можна об'єднувати у блоки за критеріями спорідненості напрямів взаємодії, адже кожне право передбачає індивідуальну форму відносин між платниками та органами ДПС [6, с. 142]. Схожої позиції дотримується й М. П. Кучерявенко, який переконує, що

принципове значення має закритий перелік як обов'язків, так і прав платників податків, оскільки така однозначність дасть змогу відійти від цілої низки колізій та суперечностей під час застосування податкового законодавства, коли нібито презюмуються різні види прав платників податків, які окремо не закріплені законом [3, с. 155]. Мабуть, саме тому науковець не зупиняється на класифікації суб'єктивних прав платників податків, позаяк переконаний, що наявність самого суб'єктивного права ще не означає повної реалізації приписів правової норми, адже державна воля, виражена в юридичних нормах, реалізується не тільки в установленні кола прав та обов'язків, а й у діяннях, спрямованих на фактичне використання суб'єктивного права [2, с. 350].

Проте низка вчених вдаються до спроб класифікувати суб'єктивні права платників податків за певними критеріями, об'єднавши їх таким чином у групи, з метою глибшого їх осмислення та дослідження місця кожного із прав платників податків у загальній системі їх прав. Так, досліджуючи суб'єктивні права платників податків, С. Є. Смірних навів досить розгалужену їх класифікацію. Так, правник стверджує, що: 1) залежно від того, чи закріплені в законодавстві про оподаткування права платників податків, останні можна поділити на ті, що закріплені в законодавстві про оподаткування (спеціальні права), та ті суб'єктивні права платників податків, які в законодавстві про оподаткування не закріплені (загальні права).

Суб'єктивні права платників податків науковець пропонує також класифікувати: 2) на ті, які належать усім платникам податків, та ті, які належать окремим категоріям платників податків; 3) залежно від забезпеченості прав платників податків обов'язками податкових органів: на ті, які забезпечені обов'язками податкових органів, та на ті, які не забезпечені обов'язками податкових органів; 4) залежно від кількості учасників відносин, що регулює законодавство про оподаткування: на абсолютні та відносні суб'єктивні права платників податків; 5) залежно від видів юридичних фактів: суб'єктивні права платників податків, що виникають із подій, та суб'єктивні права платників податків, що виникають із дій; 6) залежно від учасників податкових правовідносин: суб'єктивні права, що належать організаціям, суб'єктивні права фізичних осіб – підприємців, суб'єктивні права фізичних осіб; 7) залежно від забезпеченості механізмом реалізації суб'єктивні права платників податків: забезпечені таким механізмом та не забезпечені останнім; 8) за часом дії суб'єктивні права платників податків поділяють на: строкові та безстрокові; 9) за характером: майнові та немайнові суб'єктивні права платників податків; 10) залежно від умов виникнення: суб'єктивні права платників податків, що впли-

вають із факту наявності об'єкта оподаткування, та суб'єктивні права платників податків, що не залежать від наявності об'єкта оподаткування; 11) залежно від способів захисту розрізняють: суб'єктивні права платників податків, які здійснюються шляхом їх визнання; відновлення стану, що існував до їх порушення; припинення дій податкових органів; визнання дій та рішень податкових органів незаконними; стягнення з держави збитків, завданих платнику податків; 12) залежно від юридичної сили нормативних актів, які закріплюють суб'єктивні права платників податків на рівні законів, та ті, які закріплено на рівні підзаконних нормативно-правових актів; 13) залежно від характеру податкових пільг: суб'єктивні права платника податків на операції, які не підлягають оподаткуванню, суб'єктивні права платків податків на доходи, що не підлягають оподаткуванню, суб'єктивні права платників податків на оподаткування за 0% податковою ставкою; 14) залежно від інститутів податкового права: суб'єктивні права платників податків у сфері встановлення податків, у сфері зміни строку сплати податків, у сфері здійснення податкового контролю тощо [5, с. 37–50].

На наше переконання, проблема класифікації суб'єктивних прав платників податків хоча й видається складною та важливою, все ж надмірна стратифікація є зайвою, оскільки передбачає непотрібні, зайві та штучно виокремлені класифікаційні підстави. С. Є. Смірних захопився пошуком критеріїв для класифікації суб'єктивних прав платників податків і не помітив, як навів схожі класифікаційні підстави суб'єктивних прав платників податків, які поглинаються іншими класифікаційними підставами. Приміром, учений поділяє суб'єктивні права платників податків на ті, які належать усім платникам податків, та ті, які належать окремим категоріям платників податків, а згодом наводить класифікацію суб'єктивних прав платників податків залежно від кількості учасників відносин, що регулює законодавство про оподаткування: абсолютні та відносні суб'єктивні права платників податків. Як бачимо, ці дві класифікації за своїм змістом тотожні, позаяк абсолютними суб'єктивними правами платників податків і є ті, які належать усім платникам податків, а відносними – ті, які належать окремим категоріям платників податків. Тому немає необхідності виокремлювати подібні класифікації та говорити про особливості кожного з наведених видів суб'єктивних прав платників податків, оскільки таких особливостей просто не існує.

Тому варто пам'ятати, що класифікація будь-якого явища не є самоціллю, вона є не просто констатацією уже досягнутого, а виконує важливу методологічну функцію: здійснюючи систематизацію певної предметної сфери, вона задає загальний напрям її подальшого цілеспрямованого до-

слідження. Правильно стверджує Є. В. Чуманов, що функціональне значення класифікації полягає в раціоналізації взаємозв'язків суб'єктів правовідносин, забезпеченні узгодженості нормативно-правових актів, інформаційному та методологічному забезпеченні правозастосування, стабілізації та підвищенні ефективності правового регулювання [7, с. 8].

С. С. Тропська переконана, що права платників податків можна класифікувати залежно від груп податкових відносин: 1) у сфері сплати податку; 2) у сфері податкового контролю; 3) у сфері притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства; 4) у сфері оскарження актів і дій посадових осіб, які порушують права платників податків [8, с. 19]. Наведена вченою класифікація видається цікавою, але потребує доопрацювання. Обравши як підставу для класифікації групу податкових відносин, вчена не врахувала, що відносини у сфері притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства та у сфері оскарження актів і дій посадових осіб, які порушують права платників податків, впливають із двох інших груп та можуть бути об'єднані в одну споріднену групу.

О. А. Куций стверджує, що суб'єктивні права платників податків можна поділити на декілька груп, тому що вони є певною системою, яка має свою структуру. Зокрема, вчений виокремлює такі види податкових прав: організаційно-майнові та організаційно-податкові (але пов'язані з реалізацією організаційно-майнових). Крім цього, як і в інших галузях публічного права, у складі податкової правоздатності фізичної особи з погляду механізму реалізації, на думку науковця, можна виокремити також абсолютні (безумовні) та відносні права. До абсолютних належать права, якими громадяни користуються на власний розсуд, а публічні суб'єкти, які беруть участь у податкових правовідносинах, повинні створювати для цього відповідні умови й не перешкоджати їх реалізації. До таких прав належать право на отримання вичерпної інформації про податки та збори, право вимагати дотримання податкової таємниці, право податкової скарги та судового оскарження, право здійснення податкового планування своєї діяльності. Відносними податковими правами треба вважати такі права, для реалізації яких необхідний правозастосовчий акт компетентного державного органу, який бере участь у податкових правовідносинах, або реалізація яких здійснюється під контролем таких органів, тобто право користування податковими пільгами, право отримувати відстрочку по податках, податковий кредит тощо [4, с. 12].

О. А. Куций також зазначає, що при аналізі видів прав платників податків варто виокремити такі права, які, хоча й мають дещо декларативний характер, але повинні бути закріплені в податковому законодавстві як

такі, що опосередковуються загальноправовим принципом законності. Серед таких прав необхідно назвати право вимагати від посадових осіб податкових та інших органів дотримання законодавства про податки та збори при здійсненні ними якихось дій стосовно особи, право не виконувати неправомірні акти й вимоги податкових органів та їхніх посадових осіб. Ці права не є, власне кажучи, суто податковими. Вимагати дотримання законодавства й не підкорятися неправомірним вимогам має право будь-яка особа в межах відносин будь-якої галузі права. Такі права та кореспондуючі їм обов'язки є невід'ємною частиною й підґрунтям правопорядку [4, с. 9].

Д. В. Тютін вважає за доцільне умовно поділити права платників податків на дві групи: основне право та інші права. Вчений аргументує свою позицію тим, що конкретні права осіб, встановлені в законодавстві як права платників податків, можуть стосуватися не стільки платників податків, скільки осіб загалом (фізичних та юридичних). Наприклад, право платників податків на збереження та дотримання податкової таємниці, яке ніяк не пов'язано з наявністю обов'язку зі сплати будь-якого податку [9, с. 119]. У цьому випадку не зрозуміло, по-перше, який класифікаційний критерій обрав автор, по-друге, саме значення наведеної класифікації досить сумнівне.

В. Ф. Євтушенко значущою основою класифікації прав платників податків називає сферу їх використання. Залежно від цього критерію вчена виділяє універсальні та спеціальні права платників податків. У першу групу зараховують права платників податків, що реалізуються в усіх групах податкових правовідносин: право на представництво, на отримання інформації тощо. До другої групи належать ті права платників податків, які реалізуються в окремих групах податкових правовідносин (наприклад, права на отримання податкових пільг). Залежно від того, чи поширюються права платників податків на інших осіб, В. Ф. Євтушенко виокремила виняткові та загальні права платників податків [1, с. 36]. Наведена науковцем класифікація прав платників податків не відображає їх особливостей, позаяк ті види прав, які фахівець зараховує до універсальних, належать не лише особам, які мають статус платника податків, а й будь-якій пересічній особі, те саме стосується й виокремлених загальних прав.

IV. Висновки

Отже, права платників податків, які безпосередньо захищають інтереси останніх, представлені в неналежащому обсязі. У зв'язку з цим треба встановити рівновагу між правами платників податків і податковими органами, що дасть можливість уникнути зайвих репресивних заходів стосовно законотворчих платників податків, у цьо-

му може допомогти об'єднання прав платників податків у певні групи.

Права платника податків можна об'єднати в такі групи: 1) з податкового обліку (представляти свої інтереси безпосередньо (або через представника) в податкових органах), бути присутнім при проведенні податкових перевірок; 2) зі сплати податків (використовувати податкові пільги; отримувати відстрочення, розстрочення, податковий кредит); 3) з податкової звітності (отримувати в податкових органах необхідну інформацію; обирати метод ведення податкового обліку; надавати податковим органам пояснення, обґрунтовані відмови; оскаржувати рішення податкових органів; не розголошувати податкову таємницю та ін.).

Список використаної літератури

1. Евтушенко В. Ф. Правовое положение налоговых агентов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Евтушенко Виктория Федоровна. – Москва, 2006. – 182 с.
2. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6-ти т. / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас, 2004. – Т. 2: Введение в теорию налогового права. – 600 с.
3. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6-ти т. / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас-Право, 2005. – Т. 3: Учение о налоге. – 600 с.
4. Куций О. А. Адміністративно-правові засоби забезпечення прав фізичних осіб у податкових правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Олександр Артемович Куций. – Одеса, 2004. – 14 с.
5. Смирных С. Е. Субъективные права налогоплательщиков в теории и на практике / С. Е. Смирных. – Москва : Волтерс Клувер, 2009. – 176 с.
6. Теремецький В. І. Права та обов'язки як основні елементи правового статусу платників податків / В. І. Теремецький // Право і Безпека. – 2012. – № 3. – С. 139–146.
7. Чуманов Е. В. Классификация в российском законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. В. Чуманов. – Нижний Новгород, 2005. – 30 с.
8. Тропская С. С. Правовой статус налогоплательщика – физического лица в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / С. С. Тропская. – Москва, 2007. – 26 с.
9. Тютин Д. В. Налоговое право : курс лекций / Д. В. Тютин. – Москва : ЭКСМО, 2009. – 427 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2016.

Бондаренко С. А. Виды субъективных прав налогоплательщиков в Украине

В статье проанализированы классификации субъективных прав налогоплательщиков по определенным видам. Сделан вывод, что классификация субъективных прав налогоплательщиков обеспечивает возможность более разнообразно описать их, согласно с теми реалиями, которые сложились, а также позволяет назвать важнейшие их характеристики и определить место каждого права налогоплательщика налогов как в общей системе их прав, так и среди налоговых прав в частности.

Ключевые слова: субъективные права, налогоплательщики, классификация прав, права по налоговой отчетности, права по уплате налогов, права с налогового учета.

Bondarenko S. Types of Subjective Rights of Taxpayers in Ukraine

The article is devoted to the classification of subjective rights of taxpayers for certain types. The author came to the conclusion that the classification of subjective rights of taxpayers provides the possibility of a wider description of them, according to those realities which have developed, and also allows you to call their most important characteristics and to determine the place of each of the rights of the taxpayer as in the General system of their rights and taxing rights, in particular.

In the tax laws is the uncertainty of the legal status of taxpayers, which leads to imbalances rights and obligations, that is, the amount of taxpayers' rights much less the scope of their duty

only a few fixed in TC of Ukraine of taxpayers' rights (article 17) are meaningful and relate directly to the protection of rights; others point to peculiarities of relations of a taxpayer with the tax authorities, the choice of method of accounting, the choice of the methodology for the Declaration and the like. That is only part of the legislator enshrined rights are the rights in their essence, because the presence of obstacles in their realization or violation of those rights materially prejudicial to the interests of the taxpayer to appeal against the actions or inaction of tax authorities to compensate damages caused to the organs n stuff). Another part of the right, in its significance, should be considered auxiliary (concomitant). With their help established procedural rules governing the exercise of the activities (choice of methods of accounting, the choice of the methodology for the Declaration, etc.)

Therefore, the rights of the taxpayers who directly protect the interests of the latter submitted to the wrong volume. In this regard, one should establish a balance between the rights of taxpayers and tax authorities, thus avoiding unnecessary repressive measures against law-abiding taxpayers. The rights of the taxpayer can also be grouped: 1) from tax accounting to represent their interests directly (or through a representative) to the tax authorities); to be present during tax audits); 2) on payment of taxes (use tax breaks; to get a deferment, installments, tax credit); 3) with the tax reporting to the tax authorities information; to choose the method of tax accounting; and to submit to the tax authorities explanations, reasonable failures; to appeal decisions of tax authorities; not to disclose the tax secret etc.).

Key words: subjective rights, taxpayers, classification, tax reporting, law tax, law tax accounting.

**ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНУ СИСТЕМУ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ
ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ВІДМИВАННЯ ГРОШЕЙ, А ТАКОЖ З МЕТОЮ НЕДОПУЩЕННЯ
ЇХ ПОДАЛЬШОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ**

У статті висвітлено процеси становлення України як держави, яка вдосконалює внутрішнє законодавство згідно з європейськими стандартами шляхом імплементації деяких норм, пов'язаних із запобіганням відмивання грошей, шляхом зміцнення інституційного потенціалу та практики, а також удосконалення нормативно-правової бази України.

Ключові слова: відмивання грошей, фінансування тероризму, Державний Департамент фінансового моніторингу (фінмоніторинг), фінансовий моніторинг, FATF, MONEYVAL, Рада Європи.

I. Вступ

Відмивання грошей є наслідком механізму функціонування тіньових економічних схем, тобто детінізації коштів. Як правило, ці механізми існують у країнах, які мають слабкі або неефективні програми по боротьбі з відмиванням грошей.

Одним із пріоритетних завдань економічної політики держави на сучасному етапі є створення ефективної системи протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. Над цією проблемою практично та теоретично працюють багато вчених у всьому світі, зокрема й у нашій країні.

С. Дмитров, А. Єжов, Н. Зверькова [3], В. Коваленко, А. Метньова [5], Н. Поплевичева [6], В. Рисін [7] у своїх працях шукають альтернативні методи боротьби з відмиванням грошей, впроваджують нові методи та підходи до подолання такого суспільного явища, як “доходи, отримані злочинним шляхом”, аналізують ефективність національного законодавства, розробляють пропозиції щодо усунення неузгодженостей та суперечностей законодавства України й заповнення правових прогалин у цій галузі.

Як бачимо, донедавна в Україні не існувало ефективного механізму у сфері боротьби з тіньовим капіталом, а отже, країна перебувала під ударом організованої злочинності та тероризму.

З огляду на актуальність цієї проблеми, необхідно проаналізувати механізми боротьби з відмиванням тіньового капіталу, міжнародне законодавство у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, а також фінансування тероризму.

II. Постановка завдання

Мета статті – висвітлити процеси співпраці уряду України з провідними міжнародними організаціями щодо системи, яка

спрямована на подолання відмивання коштів, та ознайомити суспільство із стратегією України щодо вдосконалення механізму чинного законодавства згідно з європейськими стандартами.

III. Результати

Проблема відмивання грошей та фінансування тероризму є дуже актуальною як в Україні, так і в інших країнах світу. Набуття Україною членства в Раді Європи передбачало прийняття необхідного пакета законів для сприяння економічному та соціальному прогресу й тіснішій співпраці з усіма європейськими країнами, які сповнені бажанням досягти максимум політичної свободи та верховенства права. Тобто прагнуть дотримуватися принципів, що становлять основу кожної демократичної країни.

Одним із важливих питань, яке турбує економічно розвинуті країни світу, є так зване “відмивання тіньового капіталу”. Феномен цього явища пояснюють якісними змінами в розвитку сектора фінансових послуг і всієї економіки взагалі. Уряди провідних країн світу вже розробили комплексні режими боротьби з відмиванням грошей.

Україна як частина світової економіки теж запровадила внутрідержавні заходи щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом.

На урядовому рівні розроблено комплекс заходів із протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, одним із яких стало прийняття низки нормативно-правових актів із цього питання, зокрема: Указу Президента України “Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” [2], за якими було запроваджено фінансовий контроль за всіма фінансовими операціями, що визначено законом як сумнівні та здійснюються на території України фізичними та юридичними особами, а також Указу Президента України “Про додаткові заходи боротьби з відмиван-

ням доходів, одержаних злочинним шляхом” [2]. Згідно з Указом Кабінету Міністрів України та Національного банку України, необхідно виконувати Конвенцію Ради Європи щодо відмивання грошей, а також здійснювати пошук, арешт і конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом. Органам виконавчої влади, банківським установам доручено керуватися у своїй діяльності рекомендаціями FATF – міжурядової організації, яка займається виробленням світових стандартів у сфері протидії відмиванню злочинних доходів і фінансуванню тероризму [10].

Одним із перших завдань FATF була розробка 40 рекомендацій, у яких викладено заходи, що мають знайти своє відображення в національних законодавствах країн світу.

Рекомендації FATF схвалено на міжнародному рівні глобальних стандартів щодо відмивання грошей та фінансування тероризму. Вони збільшують прозорість і дають змогу країнам успішно вживати заходи проти незаконного використання їх фінансової системи.

Основним елементом у боротьбі проти відмивання грошей та фінансування тероризму є необхідність моніторингу фінансових систем країн на предмет їх відповідності вимогам міжнародних стандартів.

Взаємне оцінювання, проведене FATF і відповідними регіональними організаціями по розробці фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів, а також оцінювання, проведені Міжнародним валютним фондом і Світовим банком, є необхідним механізмом забезпечення ефективної імплементації рекомендацій FATF усіма країнами.

Визнаючи важливість міжнародної співпраці в боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, Україна починає співпрацювати з багатьма країнами та міжнародними організаціями, які мають на меті протидію відмиванню грошей з метою захисту демократії та закону.

31.10.1995 р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про приєднання України до Статуту Ради Європи” [2].

09.11.1995 р. Україна Стала 37-ю державою – членом Ради Європи. Починаючи з 2002 р. – у межах співробітництва з Радою Європи – експерти Держфінмоніторингу України на постійній основі беруть участь у пленарних засіданнях Комітету MONEYVAL, членом якого Україна є з 1997 р. і постійно бере участь у його засіданнях [9].

MONEYVAL (Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures) створено Комітетом Міністрів Ради Європи в 1997 р. і є однією з міжнародних організацій, які борються з відмиванням “брудних” коштів. Основною метою діяльності цієї організації є оцінювання ефективності протидії легалізації злочинних доходів у країнах, які є членами Ради Європи [9].

Одним із етапів удосконалення законодавства та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів в Україні в листопаді 2002 р. Президент України Л. Д. Кучма підписав та опублікував Закон України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму”. У січні 2002 р. на підставі Указу Президента України було створено Державний Департамент фінмоніторингу при Міністерстві фінансів, метою створення якого є відстеження сумнівних фінансових операцій та боротьба з відмиванням грошей. Департамент створили як підрозділ фінансової розвідки – державний орган нового типу, призначений для протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму [2].

Починаючи з 2004 р., Державний Департамент фінмоніторингу є членом Егмонтської групи, метою якої є посилення підтримки своїх урядів у боротьбі з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та іншими фінансовими злочинами.

Егмонтська група поєднує фінансові розвідки 131 країни світу та забезпечує обмін інформацією в розслідуванні щодо відмивання коштів і фінансування тероризму [11].

Враховуючи зацікавленість у розвитку дружніх стосунків і співробітництва у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, що отримано злочинним шляхом, а також протидії фінансуванню тероризму, між Королівством Бельгії та Україною 19.08.2003 р. вперше було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Державним департаментом фінансового моніторингу, що діє у складі Міністерства фінансів України, та Підрозділом обробки фінансової інформації Королівства Бельгії щодо співробітництва у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом [1].

Сторони співпрацюють у питаннях збору, обробки та аналізу інформації, яка є в їхньому розпорядженні та стосується фінансових операцій, щодо яких є підозри, що вони пов’язані з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, а також юридичних і фізичних осіб, які пов’язані зі здійсненням таких операцій.

Наразі Україна підписала 68 Меморандумів та 1 Угоду щодо співробітництва у сфері обміну інформацією, пов’язаною з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму.

Важливим етапом для України у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, стало видання Указу Президента України від 13.04.2011 р. № 466/2011, що затверджує Положення про Державну службу фінансового моніторингу України [8], основною метою та завданням діяльності якої стало:

1) реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (від-

- миванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також внесення пропозицій щодо її формування;
- 2) збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформація, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, або у фінансуванні тероризму;
 - 3) створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [8].

З метою імплементації Україною оновлених Рекомендацій FATF, Верховною Радою України 14.10.2014 р. за № 1702 було прийнято Закон України "Про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" [2].

Цей Закон спрямовано на захист прав і законних інтересів громадян, суспільства та держави, забезпечення національної безпеки шляхом визначення правового механізму протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, а також формування загальнодержавної багатоджерельної аналітичної бази даних для надання правоохоронним органам України та іноземним державам можливості виявляти, перевіряти та розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями.

У межах плану державних заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, Кабінет Міністрів України своїм Розпорядженням від 30.12.2015 р. № 1407-р схвалив "Стратегію розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року" [8].

Метою цієї Стратегії є законодавче, організаційне та інституційне вдосконалення та забезпечення стабільного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

У межах співробітництва України з Радою Європи було розроблено план заходів щодо вдосконалення українського законодавства та приведення його до міжнародних стандартів.

З огляду на те, що в Україні проводять імплементацію норм міжнародного права у

внутрішнє законодавство України, в межах спільної ініціативи української влади та Ради Європи було розроблено план дій для України на 2015–2017 рр., у межах якого Рада Європи має намір підтримувати Україну як члена Ради Європи у здійсненні її статутних зобов'язань і зробити свій внесок у вирішення фундаментальних проблем у галузі прав людини, верховенства закону в Україні та у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом [9].

Згідно з доповіддю GRECO (Група держав проти корупції), Україна (приєднання до GRECO здійснено 1 січня 2006 року) як держава – член Ради Європи повинна вдосконалювати законодавство згідно з європейськими стандартами безпосередньо у сфері боротьби з корупцією та у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом [9].

Згідно з доповіддю групи держав проти корупції, починаючи з 2014 р. та дотепер Україна здійснила більше половини її рекомендацій задовільно.

Уряд України бере активну участь у боротьбі з корупцією за допомогою реформ. Рада Європи готова продовжити забезпечувати експертну допомогу та консультації з укріплення потенціалу національних установ, а також удосконалення нормативно-правової бази згідно зі стандартами Ради Європи.

Згідно з перспективами вдосконалення чинного законодавства та стандартами Ради Європи, українська влада повинна й надалі розвивати та покращувати антикорупційні дії у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, та протидії фінансуванню системи тероризму згідно з європейськими стандартами, а також згідно з рекомендаціями MONEYVAL та Егмонтської групи.

Зокрема, в докладі постало питання боротьби України з корупцією. Рада Європи в межах доповіді наголосила, що Уряд України вжив важливі законодавчі заходи щодо протидії корупції.

У жовтні 2014 р. Верховна Рада України прийняла пакет законів щодо боротьби з корупцією: було вирішено створити Бюро по боротьбі з корупцією, а також затверджено Стратегію боротьби з корупцією до 2017 р. включно [8].

Рада Європи наголосила, що має намір продовжити співпрацю в галузі ефективного управління в боротьбі з корупцією – згідно з рекомендаціями GRECO та європейськими стандартами. Рада Європи буде й надалі діяти в цілях зміцнення потенціалу уряду України щодо запобігання корупції.

Комітетом експертів з оцінки Anti-Money було наголошено на тому, що Україна здійснила конкретний прогрес у боротьбі з відмиванням грошей.

Таким чином, співпраця уряду України з провідними міжнародними організаціями та державами – членами Ради Європи та іншими державами має запобігти корупції та відмиванню грошей шляхом зміцнення інституційного потенціалу та практики, а також удосконалення нормативно-правової бази згідно з порадами та рекомендаціями міжнародних організацій по всьому світу.

IV. Висновки

Незважаючи на ефективність контролю по боротьбі з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, злочинці продовжують намагатися переміщати злочинні доходи через фінансовий сектор та час від часу досягають мети. Належним чином розроблений та ефективно впроваджений підхід України знайшов своє відображення в прийнятті пакета нормативно-правових актів, які спрямовані на протидію відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, і на оцінювання ризику та моделі поведінки країн, де показники злочинності в цьому секторі набагато нижчі, ніж у нас.

Вважаємо, насамперед, що зусилля, спрямовані на боротьбу з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму, повинні бути гнучкими, щоб змінюватися залежно від появи нових ризиків.

Ризиками відмивання коштів і фінансування тероризму можна ефективніше управляти за допомогою процесу, що ґрунтується на оцінюванні та угоді про співробітництво між компетентними органами й тими, хто надає фінансові послуги. Без співробітництва та розуміння між цими сторонами неможливо існування ефективного процесу.

Отже, державна політика України робить усе можливе для адаптації законодавства Європейського Союзу та норм міжнародного права у внутрідержавному законодавстві України в напрямі протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, та вважає пріоритетною складовою процес інтеграції в цьому напрямі, що, в свою чергу, є одним із головних напрямів української зовнішньої політики.

Список використаної літератури

1. Державна служба фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=22&lang=uk.
2. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Зверькова Н. Фінансовий моніторинг як захід протидії тіньовій економіці в Україні / Н. Зверькова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2(146). – С. 8–10.
4. Коваленко В. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаним злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму: монографія / В. В. Коваленко, С. О. Дмитров, А. В. Єжов. – Суми: УАБС НБУ – 2007. – 140 с.
5. Метньова А. Внутрішній фінансовий моніторинг як складова системи контролю за легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом / А. Метньова // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 12. – С. 24–29.
6. Поплевічева Н. Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом у бюджетній сфері, як державний механізм детінізації економіки / Н. Поплевічева // Економіст. – 2013. – № 4. – С. 4–8.
7. Рисін В. Особливості побудови національної системи оцінювання ризиків відмивання грошей / В. Рисін // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 7 (173). – С. 61–65.
8. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248750405>.
9. COUNCIL OF EUROPE [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.coe.int/en/web/programmes/ukraine>.
10. FATF [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.fatf-gafi.org/faq/moneylaundering/#d.en.11223>.
11. The Egmont Group of Financial Intelligence Units [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.fatf-gafi.org/faq/moneylaundering/#d.en.11223>.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2016.

Егорова В. М. Интеграция Украины в международную систему финансового мониторинга для предупреждения отмывания денег, а также с целью недопущения их дальнейшего использования для финансирования терроризма

В статье освещены процессы становления Украины как государства, которое совершенствует внутреннее законодательство в соответствии с европейскими стандартами путем имплементации некоторых норм, связанных с предотвращением отмывания денег, путем укрепления институционального потенциала и практики, а также совершенствования нормативно-правовой базы Украины.

Ключевые слова: отмывание денег, финансирование терроризма, Государственный Департамент финансового мониторинга (финмониторинг), финансовый мониторинг, FATF, MONEYVAL, Совет Европы.

Egorova V. Integration Ukraine in International Financial Monitoring System Against Money Laundering, and to Prevent Their Further Use for Terrorist Purposes

The article highlights the processes of Ukraine establishing as a state, the processes of which are aimed at internal legislation improvement. In its turn, these processes are aimed at EU standards execution, dealing with the prevention of money laundering by strengthening Ukrainian legislation institutional capacity and practice.

Despite the effectiveness of controls to combat money laundering and financing of terrorism, criminals continue to try to move criminal proceeds through the financial sector, and from time to time, to reach the goal. Properly developed-term and effectively implemented the approach of Ukraine is reflected in the under-adoption a package of legal acts aimed at combating money Kosh-ing from crime, and these-nyuvannya risk and behavior of countries where crime rates in this sector is much lower than ours.

State policy of Ukraine is doing everything possible to adapt the legislation of the European Union and of international law in domestic legislation of Ukraine in the direction of counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, and considers it a priority component of the integration process in this direction, which in turn is one of the main trends of Ukrainian foreign policy.

The article deals with the processes of legislation internal optimization and European standards introduction in the sphere of money laundering. Money laundering managing and terrorism financing processes have been analyzed. The ways to overcome these crimes in the financial sector have been proposed. Ukrainian internal processes of legislation adaptation to the international and European Union standards in the sphere of counteraction to the criminally obtained finances unlawful legalization have been analyzed.

Key words: money laundering, terrorism financing, State department of the financial monitoring (finmonitoring), financial monitoring, FATF, MONEYVAL, European Council.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.9

Н. В. Тульчевськакандидат юридичних наук
Класичний приватний університет

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НАБРАННЯ ЗАКОННОЇ СИЛИ ЗАОЧНОГО РІШЕННЯ В МЕЖАХ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу набрання законної сили заочного рішення в цивільно-процесуальному судочинстві України. Визначено, що інститут заочного розгляду справи справедливо вважають однією з форм реалізації принципу змагальності та надбанням цивільного процесу. Зазначено, що практика застосування норм, які регулюють розгляд справи в порядку заочного рішення, розширюється, і виникають проблеми щодо тлумачення та застосування норм, які регулюють порядок заочного розгляду цивільних справ.

Ключові слова: заочне рішення, заочний розгляд цивільних справ, заява, позов, цивільне судочинство, судовий процес.

I. Вступ

У Цивільному процесуальному кодексі, прийнятому Верховною Радою України 18.03.2004 р. заочний розгляд справи закріплено розд. III гл. 8 ст. 224–233.

На сьогодні в Україні реалізація заочного інституту в цивільно-процесуальному законодавстві не позбавлена недоліків, що іноді призводить до суттєвого порушення прав і законних інтересів осіб. З моменту виникнення заочного інституту ЦПК зазнав істотної трансформації та потребує серйозного доопрацювання. Цим і зумовлено вибір теми дослідження та її актуальність.

Реформування системи цивільного судочинства вимагає від законодавця введення низки процесуальних новел, які покликані забезпечити конституційне право на судовий захист. Чинний Цивільний процесуальний кодекс України запроваджує інститут заочного розгляду справи, який справедливо вважають однією з форм реалізації принципу змагальності.

Положення щодо заочного розгляду цивільних справ не є логічним розвитком попередніх законодавчих напрацювань і результатом глибоких теоретичних розробок, вони недостатньо апробовані на практиці. Означені причини пояснюють недосконалість (неповноту, суперечливість, недостатню конкретність) відповідних законодавчих положень, що викликає труднощі в правозастосуванні та нагальну необхідність теоретичного обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення цього інституту.

Питання загальнотеоретичного аналізу аспектів набрання законної сили заочного рішення в цивільно-процесуальному судочинстві в межах прийняття чинного цивільно-процесуального законодавства України розглядало багато юристів, учених у галузі цивільно-процесуального законодавства, зокрема: К. Анненков, М. Балюка, С. Бичкова, Л. Буркацький, Л. Ванеєва, Р. Гаврік, Ф. Горбонос, П. Єлісейкін, М. Зайцева, В. Комаров, В. Кравчук, Т. Кучер, О. Онішко, Т. Сахнов, С. Сеннік, І. Татулич, В. Тертишнікова, М. Трипольська, О. Угриновська, С. Фурса, Г. Чурпіта, М. Штефан, М. Ясинюк. Незважаючи на широкий спектр дослідження проблемних аспектів, у теорії цивільного процесуального права є багато спірних питань, що стосуються заочного розгляду справи та набрання заочного рішення законної сили, зокрема процесуальних особливостей розгляду та вирішення справ, які ще недостатньо вивчені та потребують поглибленого дослідження та аналізу.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити основні проблемні аспекти набрання законної сили заочного рішення в цивільно-процесуальному судочинстві в межах цивільного процесуального законодавства України.

III. Результати

Треба зазначити, що реалізація заочного провадження в цивільно-процесуальному законодавстві України не позбавлена недоліків, що іноді призводить до суттєвого порушення прав і законних інтересів осіб, а також проблемних аспектів, які виникають унаслідок неузгодженості законодавства.

Термін “заочний” означає такий, що відбувається за відсутності особи, якої щонебудь стосується. Тому буквально тлумачення словосполучення “заочний розгляд справи” дало б змогу зробити висновок, що

це будь-який розгляд справи у відсутності осіб. Але законодавець пішов іншим шляхом. Згідно з ЦПК України, заочним визнають лише розгляд справи, що відбувається за відсутності відповідача й за чітко встановлених умов. За своєю процесуально-правовою природою заочний розгляд справи в цивільному судочинстві не є самостійним видом провадження, адже він не зумовлений природою матеріально-правового відношення, характером і підставами розглядуваних судом вимог [6, с. 52].

Інститут заочного рішення спрямований, з одного боку, на розширення засад диспозитивності в цивільному процесі (зокрема свободи розсуду сторін), а з іншого боку – на запобігання можливості зловживання процесуальними правами та встановлення відповідальності за ці зловживання [5].

Як зазначають Ф. Горбонос і Н. Івашук, гл. 8 розд. III ЦПК України регламентовано інститут заочного рішення, яке визначають як рішення, що ухвалює суд у разі неявки в судові засідання відповідача, який належним чином повідомлений, та від якого не надійшло повідомлення про причини неявки, або зазначено ним причини визнані неповажними, та якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи [5].

Безспірно, запровадження законодавцем заочного розгляду справи мало на меті розширення судового захисту фізичних та юридичних осіб, свободи та розсуду (принцип диспозитивності), а також усунення можливості зловживання суб'єктивними процесуальними правами та встановлення певної відповідальності за їх зловживання. Інститут заочного рішення не порушує конституційного принципу змагальності процесу, оскільки забезпечується певною інформативністю сторін про позицію кожного, судові засідання проводяться за загальними правилами, у відповідача зберігається право на оскарження ухваленого заочного рішення [6, с. 52].

Як зазначає А. Андрушко, заочне рішення повинно відповідати всім вимогам, які висувають до будь-яких інших рішень суду (структура, форма, зміст, порядок ухвалення, проголошення та ін.). Крім цього, заочне рішення має низку рис, які відрізняють його від інших рішень суду. Найменування такого судового рішення (постанови) повинно містити вказівку на те, що це рішення є заочним. У ньому також повинно зазначатися положення про строк і порядок подання заяви про його перегляд. Законом також не передбачено можливості складання судом неповного рішення суду, передбаченого ст. 218 ЦПК [3].

Заочне рішення направляють відповідачу рекомендованим листом не пізніше п'яти днів із дня його проголошення, який може подати заяву про його перегляд. На відміну від загального правила, за яким рішення суду не може

бути змінено чи скасоване судом, який його ухвалив, заочне рішення за наявності необхідних для цього підстав може бути скасоване [3].

На законодавчому рівні чітко не визначено момент набрання законної сили заочним рішенням.

Згідно з правовою позицією, висловленою в усіх Науково-практичних коментарях до ЦПК України, заочне рішення набуває законної сили після завершення всіх передбачених законом строків (строку на подачу відповідачем заяви про перегляд заочного рішення, а в подальшому – строку на апеляційне оскарження) [6, с. 52].

При цьому проблемним є питання щодо початку відліку строку для апеляційного оскарження, оскільки він залежить від моменту отримання копії заочного рішення відповідачем.

Абзацами 3 і 4 п. 16.6 Інструкції з діловодства в місцевому загальному суді, затвердженої Наказом Державної судової адміністрації України від 27.06.2006 р. № 68, було передбачено, що в разі неотримання судом повідомлення заочне рішення вважають таким, що не набрало законної сили. Після з'ясування точного місцезнаходження відповідача копію заочного рішення надсилають відповідачу повторно [6, с. 53].

Однак постановою Окружного суду м. Київ від 02.10.2009 р. по справі №2-ф2517/06/2670 за позовом АБ "Брокбізнесбанк" до Державної судової адміністрації України абзаци 3 і 4 п. 16.6 вищевказаної Інструкції було визнано нечинними [2].

Згідно із ст. 224 ЦПК України, у разі неявки в судові засідання відповідача або всіх відповідачів, які належним чином повідомлені, та від яких не надійшло заяви про розгляд справи за їх відсутності, або якщо повідомлені ним причини неявки визнано неповажними, суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів, якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи [1].

Інститут заочного розгляду не порушує конституційного принципу змагальності процесу, оскільки забезпечується повною інформованістю сторін про позицію кожного, судові засідання провадиться за загальними правилами, у відповідача зберігається право на оскарження постановленого заочного рішення [4, с. 487].

Як вказує А. Андрушко, головуючий відкриває судові засідання та з'ясовує, хто з осіб, які беруть участь у справі, з'явився, встановлює їх особу, перевіряє повноваження представників, після чого повідомляє зміст заяви та з'ясовує думку сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо вимог про перегляд заочного рішення [3].

За результатами розгляду заяви справи суд постановляє ухвалу. Якщо судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судові за-

сідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи, заочне рішення підлягає скасуванню. В цьому разі суд призначає справу до розгляду в загальному порядку. В інших випадках суд залишає заяву про перегляд заочного рішення без задоволення [3].

Крім того, у ст. 225 ЦПК передбачено, що заочний розгляд справи проводиться за загальними правилами, встановленими ЦПК, із винятками й доповненнями, встановленими відповідною главою. Основною відмінністю заочного рішення від звичайного є правові наслідки, які передбачають заочний розгляд справи та ухвалення заочного рішення. Це пов'язано з обов'язковістю горизонтального перегляду такого заочного рішення, тобто судом, який ухвалив це рішення, лише за заявою відповідача до його перегляду вищими судовими інстанціями [1].

Аналіз положень ЦПК щодо заочного розгляду справи дає змогу дійти висновку, що зазначений інститут потребує серйозного доопрацювання, а практика перегляду та виконання заочних рішень свідчить про існування системних проблем.

Функціонування інституту заочного провадження в судовому процесі України не позбавлено недоліків, що іноді призводить до суттєвого порушення прав і законних інтересів однієї або обох сторін.

Інститут заочного розгляду в ЦПК зазнав істотної трансформації з часу свого виникнення. Аналіз положень ЦПК щодо заочного розгляду справи дає можливість дійти висновку, що зазначений інститут потребує серйозного доопрацювання, а практика перегляду та виконання заочних рішень свідчить про існування системних проблем, зокрема:

- 1) не врегульованими є правомочності суду щодо випадків незгоди позивача на заочний розгляд справи;
- 2) непоодинокі випадки, коли суд ухвалює заочне рішення, незважаючи на явку в судові засідання представника відповідача з належно оформленими повноваженнями. Неявка представника відповідача може стати додатковою підставою для скасування заочного рішення;
- 3) на практиці інколи ухвалюють заочні рішення у справах, де відповідач не був повідомлений належним чином про судові засідання, що призводить до суттєвого порушення інтересів відповідача;
- 4) відсутність єдиної практики набрання заочним рішенням законної сили через прогалини в ЦПК. Згідно із ст. 232 ЦПК, заочне рішення набирає законної сили відповідно до загального порядку, встановленого ЦПК;
- 5) порушення інтересів позивача через те, що досі не визначено, як діяти суду, якщо

копію заочного рішення неможливо вручити відповідачу через ті чи інші причини (ухилення відповідача від його отримання, розгляд справи за останнім відомим місцем проживання відповідача, зміна місця проживання відповідача та недобросовісне виконання ним обов'язку повідомити суд про відповідні зміни тощо);

- 6) хибне визнання заочного рішення таким, що набрало законної сили після десяти днів із моменту його проголошення, і його примусове виконання;
- 7) наявність хибної практики зупинення стягнення за виконавчим документом, що за своєю сутністю є заходом забезпечення позову, аналогією закону, згідно з якими до заяви про перегляд заочного рішення застосовують загальні норми ЦПК;
- 8) відсутність законодавчо визначених підстав визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню;
- 9) інші проблеми [9, с. 54].

Проблема набрання законної сили рішенням суду виникає також у випадках, коли відповідач, беручи участь у справі, залишає судові засідання під час проголошення рішення суду. В таких ситуаціях суд також має направити відповідачу поштою копію рішення суду. Але, якщо умисно чи неумисно відповідач не отримує цієї копії рішення суду, то строк для подачі апеляційної скарги для нього не починається, і рішення суду не може набрати законної сили у зв'язку із закінченням строку для подання апеляційної скарги.

У зв'язку з тим, що вищезазначена ситуація в судовій практиці зустрічається доволі часто, для врегулювання цієї програми необхідно внести зміни до цивільного процесуального законодавства щодо вручення копії заочного рішення суду відповідачу, який відсутній за адресою (місця проживання чи місця перебування, зареєстрованого у встановленому законом порядку), за правилами вручення судових повісток.

Так, буде захищене право позивача на своєчасне отримання заочного рішення суду, яке набрало законної сили для подальшого його виконання. Відповідач має право на апеляційне оскарження рішення суду навіть після набрання ним уже законної сили, а також право на подання апеляційної скарги чи заяви про перегляд заочного рішення суду [5, с. 54].

Заочний розгляд має двоїсту природу: з одного боку, він покликаний гарантувати права відповідача, коли справу розглядають без його особистої участі, з іншого – має на меті захистити права позивача, коли відповідач своєю неявкою затягує вирішення спору. Заочний розгляд не є скороченим, спрощеним чи самостійним видом провадження в цивільному процесі.

Якщо розглядати заочне провадження як цивільно-процесуальну санкцію, то можна

стверджувати, що заочний розгляд є несприятливим процесуально-правовим наслідком для відповідача, який не виконує обов'язок повідомляти суд про причини неявки в судове засідання, але аж ніяк не санкцією за неявку в судове засідання. Це положення дало змогу також зробити висновок, що заочний розгляд справи ґрунтується на законодавчо закріпленому допущенні неповажності причин неявки відповідача в судове засідання, якщо він своєчасно не повідомив суд про них [8, с. 192].

З огляду на вищенаведене, потрібно:

- 1) дослідити становлення та розвиток заочного розгляду справи в цивільно-процесуальному законодавстві, що діяло на території України, та відповідних ідей у доктрині цивільного процесуального права;
- 2) виявити значення заочного розгляду в цивільному судочинстві, а також визначити поняття заочного рішення та особливості прояву окремих цивільно-процесуальних інститутів під час заочного розгляду;
- 3) розкрити умови допустимості заочного розгляду справи;
- 4) розглянути порядок розгляду справи за відсутності відповідача;
- 5) проаналізувати можливість ухвалення заочного рішення при пред'явленні зустрічного позову та за участю у справі третіх осіб;
- 6) розкрити особливості змісту заочного рішення;
- 7) встановити особливості перегляду та оскарження заочного рішення, а також набрання ним законної сили [7, с. 83].

IV. Висновки

У статті проаналізовано загальнотеоретичні аспекти набрання законної сили заочного рішення в межах цивільно-процесуального законодавства України, яке виникло з прийняттям чинного ЦПК України та сприяє розумному спрощенню процедури. Заочний розгляд справи закріплено розд. III гл. 8 ст. 224–233.

Доцільним було б доповнити гл. 8 ЦПК “Заочний розгляд справи” та Закон України “Про виконавче провадження” від 21.04.1999 р. № 606 нормами, які надавали б додаткові можливості суду щодо зупинення виконавчого провадження за аналогією до ст. 328 ЦПК, коли виконання рішення суду зупиняється до розгляду справи по суті судом касаційної інстанції.

Аналіз нововведення в процесуальний закон такої процедури, як ухвалення заочного рішення, дає підстави зробити висновок про наявність низки проблем і недоліків, яку будуть ускладнювати застосування цих норм процесуального права. Разом з тим, наявність одночасно права на ухвалення як

звичайного, так і заочного рішень за умови неявки в судове засідання відповідача практично нівелює значущість процесуального інституту заочного рішення та не буде сприяти захисту порушених прав та інтересів позивачів, оскільки дає можливість суду, який ухвалив заочне рішення, його скасувати та продовжити розгляд справи, а це призводить до затягування її розгляду.

Список використаної літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 1618-IV, 2016. – Ст. 419.
2. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 02.10.2009 року у справі № 2а-2517/09/2670 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Re-view/6449532>.
3. Андрушко А. В. Цивільний процес : навчальний посібник [Електронний ресурс] / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. – Київ : Прецедент, 2005. – 172 с. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnu-ku/tsuvilpro/267-biloysov.html>.
4. Анненков К. Н. Опыт комментария к Уставу гражданского судопроизводства / К. Н. Анненков. – Санкт-Петербург, 1884. – Т. 4. – С. 784.
5. Горбонос Ф. В. Поняття та умови заочного провадження справ в судах [Електронний ресурс] / Ф. В. Горбонос, Н. Л. Іващук // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2012. – Вип. 8. – С. 147–151. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_8_36.
6. Матвієнко О. І. Набрання законної сили заочного рішення у цивільно-процесуальному судочинстві // О. І. Матвієнко. – Одеса : Причорноморська фундація права. – 2014. – 124 с.
7. Навроцька Ю. В. Неявка відповідача в судове засідання як умова допустимості заочного розгляду справи / Ю. В. Навроцька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. Серія юридична. – Львів, 2006. – Вип. 3. – С. 81–95.
8. Навроцька Ю. В. Процесуально-правова суть та становлення інституту заочного розгляду справи в цивільному процесі України / Ю. В. Навроцька // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 191–197.
9. Трипольська М. Проблемні аспекти заочного провадження в цивільному судочинстві / М. Трипольська // Вісник НААУ. – 2015. – №7–8 (15). – С. 52–55.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2016.

Тульчевская Н. В. Общетеоретические аспекты вступления в законную силу заочного решения в рамках гражданского процессуального законодательства Украины

Статья посвящена анализу вступления в законную силу заочного решения в гражданско-процессуальном судопроизводстве Украины. Определено, что институт заочного рассмотрения дела справедливо считают одной из форм реализации принципа состязательности и достоянием гражданского процесса. Указано, что практика применения норм, регулирующих рассмотрение дела в порядке заочного решения, расширяется, и возникают проблемы относительно толкования и применения норм, регулирующих порядок заочного рассмотрения гражданских дел.

Ключевые слова: заочное решение, заочное рассмотрение гражданских дел, заявление, иск, гражданское судопроизводство, судебный процесс.

Tulchevska N. Theoretical Aspects of the Entry into Legal Default Judgment in Civil Process of Ukraine

The article is devoted to general theoretical analysis of the coming into effect of the decision in absentia in civil procedural proceedings. Presents the significant problems that arose with the adoption of the Civil Process Code of Ukraine of 18 March 2004. The CPC of Ukraine introduces institute proceedings in absentia, which rightly considered a form of the principle of competition in civil proceedings, besides the inclusion of the Institute in absentia proceedings are the property of Civil Procedure. It is noted that since the beginning of the above institution in the CPC – it has undergone a significant transformation, respectively needs serious revision. Reforming civil justice require the legislator to a range of procedural novelties, improving existing procedural and legal structures that are designed to ensure the constitutional right to timely and effective judicial protection. The conditions of “absence of the defendant at trial” as a primary element of the admissibility of the case in absentia. Determined that the practice of rules governing proceedings in order of distance solutions, expanding and emerging issues in the interpretation and application of the rules governing the procedure, the correspondence of civil proceedings, in accordance with the implementation of Correspondence Institute sometimes leads to a substantial violation of the rights and legitimate interests of. A investigate the formation and development absentia proceedings in civil procedural law in force in Ukraine, and the ideas in the doctrine of civil procedural law; identify important consideration in absentia in civil proceedings, as well as define the concept of distance solutions and features of individual civil judicial institutions during absentia proceedings; to reveal the terms of the admissibility of the case in absentia; consider the order of proceedings in the absence of the defendant; analyze the possibility of adopting a decision in absentia on presentation of a counterclaim and with the participation in the case of third parties; to reveal features of the content of the decision in absentia; set viewing features and appeal of the decision in absentia, and its entry into force.

Key words: a default judgment, civil proceedings in absentia, the statement claim, the applicant, interested person, the plaintiff, the defendant, the type of proceedings, civil proceedings, the trial.

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.222.2; 378.12

В. Я. Киянкандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРАКТНОЇ ФОРМИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ**

У статті досліджено правове регулювання окремих аспектів трудових правовідносин із науково-педагогічними працівниками під час укладання трудового договору (контракту). Запропоновано вдосконалити існуючу форму укладання трудового договору (контракту) з науково-педагогічними працівниками, а також сформульовано конкретні пропозиції з усунення теоретичних проблем із цього питання.

Ключові слова: *трудове законодавство, трудовий договір, контракт, науково-педагогічні працівники, навчальний заклад.*

I. Вступ

Перехід України до ринкових відносин прискорив процес удосконалення різних сфер суспільних відносин, серед яких чільне місце посідає соціальний інститут освіти, через який проходить кожна людина та стає в результаті особистістю, фахівцем і громадянином. Цей інститут дає можливість формувати як інтелектуальний потенціал для держави, так і професійний кадровий.

Як відомо, працю науково-педагогічних працівників, загалом, регулюють загальні норми трудового законодавства. Для виникнення трудових правовідносин із науково-педагогічними працівниками необхідний складний юридичний склад, на підставі якого й виникають ці правовідносини. На жаль, Кодекс законів про працю України [3] (далі – КЗпП) не містить єдиної чіткої норми щодо регулювання праці науково-педагогічних працівників. Проте особливий характер праці цієї категорії працівників зумовлює існування низки спеціальних норм. Однією з таких норм для впорядкування праці науково-педагогічних працівників є контракт.

Згідно із ст. 21 КЗпП, контракт є особливою формою трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки та відповідальність сторін (у тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення й організації праці працівника, умови розірвання договору можуть встановлюватися угодою сторін. Прийняття на роботу працівників шляхом укладання з ними контракту власником або уповноваженим ним органом, громадянином (далі – роботодавець) може здійснюватися у випадках, прямо передбачених законами.

Як доцільно зазначив В. В. Жернаков, спочатку вважали, що контракт – це випро-

буваний на Заході варіант найму на роботу, який стимулює працівника до творчої та самовідданої праці. З його допомогою наймач має можливість формувати більш кваліфікований кадровий потенціал і позбавлятися від несумлінних працівників, що порушують трудову дисципліну. Але в дійсності, на практиці, замість того, щоб стимулювати працівника, відбулося елементарне порушення його прав [9, с. 94].

Дослідженню особливої форми трудового договору свого часу приділяли увагу деякі вчені-юристи, а саме: О. А. Абрамова, М. Г. Александров, Є. І. Войленко, Г. С. Гончарова, О. В. Гоц, Л. І. Лазор, Р. З. Лівшиць, А. Ю. Пашерстник, В. М. Смирнов, Г. А. Ципкіна та ін. Однак і сьогодні контрактна форма є об'єктом дискусій як серед науковців, так і серед законодавців. Перспективи прийняття нового Трудового кодексу України [5] (далі – Проект ТК України) викликають певні застереження щодо подальшої долі контракту як особливої форми трудового договору. Зокрема, це стосується й контрактної форми для науково-педагогічних працівників закладів освіти. Тому подальше дослідження цього питання не викликає сумнівів.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити особливості правового регулювання трудового договору (контракту) з науково-педагогічними працівниками та сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення трудового законодавства з цього питання.

III. Результати

Як відомо, в трудове законодавство України поняття та визначення змісту контракту було введено в ч. 3 ст. 21 КЗпП України в 1991 р. Як підзаконний акт, що регулює порядок застосування контракту, Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 170 "Про

впорядкування застосування контрактної форми трудового договору” від 19.03.1994 р., яка на сьогодні визначає зміст контракту, порядок його укладання та розірвання.

За своєю правовою природою контракт як особлива форма трудового договору повинен спрямовуватися на забезпечення умов для виявлення ініціативності та самостійності працівника, враховуючи його індивідуальні здібності та професійні навички, підвищення взаємної відповідальності сторін, правову й соціальну захищеність працівника. В сучасних умовах організації праці контрактна форма трудового договору поширюється на досить велику сферу застосування. Тому в листі від 06.05.2000 р. № 06/2-4/66 Міністерство праці і соціальної політики України визначило перелік законів, які дозволяють укладати трудовий договір як контракт, що налічує понад 50 категорій професій. Укладання контракту у випадках, не передбачених законами України, не допускається, оскільки це знижує рівень соціальної захищеності працівників і суперечить вимогам Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 158 (1982 р.), яка ратифікована Україною від 04.02.1994 р.

Як зазначено в ст. 55 Закону України “Про вищу освіту”, посади науково-педагогічних працівників можуть обіймати особи, які мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра. Під час заміщення вакантних посад науково-педагогічних працівників – завідувачів кафедр, професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів – укладенню трудового договору (контракту) передують конкурсний відбір, порядок проведення якого затверджує вчена рада вищого навчального закладу.

Не можна не погодитися з О. В. Гоц, що умови та підстави виникнення трудових правовідносин із науково-педагогічними працівниками – це нормативно визначена система правових явищ, які в комплексі породжують ці правовідносини між їх учасниками. Цей порядок, зокрема, передбачає встановлений прийом на посаду науково-педагогічного працівника – конкурсний відбір. Але, з іншого боку, роботодавець повинен забезпечити організацію та функціонування встановленого порядку прийому на зазначену посаду [1, с. 70].

Тому доцільним є твердження, що конкурс є основною умовою, а трудовий договір (контракт) – підставою виникнення трудових правовідносин із науково-педагогічними працівниками [1, с. 9].

Враховуючи сучасний рівень досліджуваності цієї теми, ще є низка питань, що потребують детальнішого уточнення. Так, дискусійним залишається визначення поняття контракту як особливої форми трудового договору.

На думку О. Ф. Скакун, у доктрині права під офіційною формою вираження й закріплення правових норм серед юридичних джерел права розуміють нормативно-правовий акт, правовий прецедент, правовий договір, правовий звичай, правову доктрину, релігійно-правову норму, міжнародний правовий акт [8, с. 309].

Це означає, що таке законодавче визначення контракту суперечить ст. 24 КЗпП України, яка передбачає, як правило, письмову форму трудового договору, а в окремих випадках, зокрема, згідно з п. 3 цієї статті, при укладанні контракту – виключно письмову форму. З цього логічно випливає, що форма трудового договору може бути як письмова, так і усна.

Тому не можна не підтримати думку науковців про те, що контракт доречно було б визначати як особливий різновид трудового договору, а не особливу форму [2, с. 53].

Розкриваючи можливості контракту, доцільно також вказати на його відмінності від трудового договору. Так, контракт завжди укладають у письмовій формі; є можливість передбачити додаткові (не передбачені чинним законодавством) обов’язки та права як працівника, так і роботодавця, в тому числі й підстави для припинення трудових відносин; сторони можуть передбачити можливість відшкодування моральної шкоди; на решті, сферу застосування контракту визначено в законі. Таким чином, контракт охоплює ширше коло правовідносин, ніж трудовий договір. Це дає змогу сторонам трудових відносин раціональніше використовувати трудовий потенціал, залучати до роботи висококваліфікованих, творчих і більш активних працівників, у тому числі для закладів освіти.

Однак з урахуванням змін до законодавства контракт укладають не з усіма науково-педагогічними працівниками, а лише з окремими працівниками. Так, у ст. 42 Закону України “Про вищу освіту” [6] передбачено, що з особою (кандидатурою) на посаду керівника вищого навчального закладу, яка набрала більше 50 відсотків голосів осіб, які мають право брати участь у виборах, засновник (засновники) або уповноважений ним (ними) орган (особа) укладає контракт строком на п’ять років не пізніше одного місяця з дня її обрання. У подальшій організаційній діяльності вищого навчального закладу вже керівник цього закладу безпосередньо укладає контракт із керівником факультету (навчально-наукового інституту).

Також, згідно із ст. 55 цього закону, Статут вищого навчального закладу може встановлювати додаткові вимоги до осіб, які можуть обіймати посади науково-педагогічних працівників. Як було зазначено, укладанню трудового договору (контракту) для цієї ка-

тегорії працівників передую конкурсний відбір. В окремих випадках, у разі неможливості забезпечення освітнього процесу наявними штатними працівниками, вакантні посади науково-педагогічних працівників можуть заміщуватися за трудовим договором до проведення конкурсного заміщення цих посад у поточному навчальному році. Разом із цим, п. 4 ст. 9 Закону України "Про науково та науково-технічну діяльність" передбачено можливість застосування контрактної форми роботи з обраним керівником державної наукової установи в установленому порядку протягом одного місяця з дня обрання на строк, визначений статутом (положенням) цієї державної наукової установи, але не більше семи років [7].

Згідно з цим законом, трудовий договір (контракт) застосовують також до наукових працівників – учених, які мають вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, професійно провадять наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність і мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством.

Разом з тим, у низці законів ("Про загальну середню освіту", "Про дошкільну освіту", "Про позашкільну освіту") контрактну форму роботи для педагогічних працівників, які працюють у цих закладах освіти, не передбачено.

На нашу думку, недосконалою є норма ст. 54 закону "Про освіту", де зазначено, що педагогічних і науково-педагогічних працівників приймають на роботу шляхом укладання трудового договору, в тому числі за контрактом. Це означає, що до працівників можуть застосовувати різні підстави для укладання трудового договору.

З урахуванням викладеного вище варто зазначити, що завуальованість і відсутність єдиної імперативної норми щодо порядку укладання трудового договору чи контракту з педагогічними та науково-педагогічними працівниками спричиняє неоднаковість його застосування, породжує назрівання спірних конфліктів між сторонами.

Згідно з Постановою КМ "Про впорядкування застосування контрактної форми трудового договору" від 19.03.1994 р. № 170, з метою вдосконалення його порядку визначено низку особливостей. Так, контракт оформляють у двох примірниках, що мають однакову юридичну силу й зберігаються в кожній із сторін контракту, а також є підставою для видання наказу (розпорядження) про прийняття (найняття) працівника на роботу з дня, встановленого в контракті за угодою сторін. Також у контракті передбачено обсяги пропонованої роботи та вимоги до якості та строків її виконання, строк дії

контракту, права, обов'язки та взаємна відповідальність сторін, умови оплати й організації праці, підстави для припинення та розірвання контракту, соціально-побутові та інші умови, необхідні для виконання взятих на себе сторонами зобов'язань, з урахуванням специфіки роботи, професійних особливостей та фінансових можливостей підприємства, установи, організації чи роботодавця. Умови оплати праці та матеріального забезпечення працівників, з якими укладають контракт, визначає угода сторін. Розміри виплат не можуть бути меншими, ніж передбачено чинним законодавством, угодами й колективним договором, і залежать від виконання умов контракту. У контракті може бути визначено умови підвищення або зниження обговореного сторонами розміру оплати праці, встановлення доплат і надбавок, премій, винагород за підсумками роботи за рік чи інший період, участі в прибутках підприємства, установи, організації (якщо це передбачено чинним законодавством та їхніми статутами) чи громадянина-підприємця. У контракті можуть бути передбачені додаткові пільги, гарантії та компенсації, не встановлені чинним законодавством, завдяки коштам роботодавця.

За угодою сторін у контракті може бути визначено й інші умови організації праці, необхідні для виконання зобов'язань, взятих на себе сторонами.

У разі розірвання контракту з ініціативи роботодавця з підстав, установлених у контракті, але не передбачених чинним законодавством, звільнення здійснюють за п. 8 ст. 36 КЗпП України з урахуванням гарантій, встановлених чинним законодавством і контрактом.

Також контракт підлягає розірванню достроково на вимогу працівника в разі його хвороби або інвалідності, які перешкоджають виконанню роботи за контрактом, порушення роботодавцем законодавства про працю, невиконання чи неналежного виконання роботодавцем зобов'язань, передбачених контрактом, та з інших поважних причин. Звільнення працівника в цьому разі відбувається згідно із ст. 39 КЗпП України. За два місяці до закінчення строку чинності контракту, за угодою сторін, його може бути продовжено або укладено на новий строк.

Як вбачається, загальний порядок врегулювання контракту визначено окремими підзаконними актами. Однак, враховуючи розширену сферу його застосування, окремі питання правового регулювання все-таки залишаються дискусійними.

Однією з особливостей контрактної форми, як уже було зазначено, є строковість, де, згідно із ст. 21 КЗпП, умови розірвання контракту може встановлювати угода сторін. Це означає, що сторони мають право самостійно визначати цей строк. Тобто ко-

нтракт може бути укладено як на визначений строк, установлений за погодженням сторін, так і на невизначений строк. З метою запобігання спірності цього поняття законодавець у окремих випадках прямо визначив строк застосування контрактної форми. Так, згідно із ст. 42 Закону України "Про вищу освіту", керівника вищого навчального закладу обирають шляхом таємного голосування строком на п'ять років у порядку, передбаченому законодавством і статутом вищого навчального закладу. Одна й та сама особа не може бути керівником відповідного вищого навчального закладу більше ніж два строки.

Також у п. 3 Положення про застосування контрактної форми трудового договору з керівником підприємства, що перебуває в державній власності, яке затверджене постановою КМУ від 19.03.1993 р. № 203, зазначено, що контракт може бути укладено на строк від одного до п'яти років. Як показала практика, ця постанова в частині обмеження трудового контракту часовими межами поширилася по аналогії й на інші категорії працівників, з якими, згідно із законами, можна укладати трудовий контракт.

Згідно із ч. 2 ст. 23 КЗпП України, строковий трудовий договір укладають у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру роботи, умов її виконання, інтересів працівника чи в інших випадках, передбачених законодавчими актами. Згідно із ч. 2 ст. 39-1 КЗпП України, трудові відносини, що було переукладено один чи декілька разів, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 23 КЗпП України, вважають такими, що укладено на невизначений строк.

Укладання контракту на строк з урахуванням ч. 3 ст. 21 КЗпП України підпадає під дію ч. 2 ст. 23 КЗпП України, але виключає при переукладенні контракту декілька разів застосування ч. 2 ст. 39-1 КЗпП України, що передбачає укладання на невизначений строк.

З урахуванням вищезазначеного вважаємо, що викликає дискусію думка про те, що, коли по закінченні строку дії контракту його належним чином не переукладено, а трудові відносини тривають, і жодна із сторін не вимагає їх припинення, контракт вважають таким, що укладено на невизначений строк, а не як контракт на новий термін.

На наш погляд, ще одним із складних питань трудового контракту є визначення підстав для його припинення. У судовій практиці досить часто питання правомірності застосування підстав для припинення контракту є підставою для подання позову до суду про порушення трудових прав працівника.

Враховуючи, що в ст. 36 КЗпП України законодавець уже визначив підстави для

розірвання трудового договору, то доповнити їх на власний розсуд роботодавець не може. Так, п. 2 ст. 36 КЗпП України встановлено, що підставою для припинення трудового договору є закінчення строку його дії, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають, і жодна із сторін не висунула вимогу щодо їх припинення. Проте в контракті не обмежено можливість встановлювати й додаткові підстави для його припинення за угодою сторін.

На контрактну форму трудового договору не поширюється положення ст. 9 КЗпП України про те, що умови договорів про працю, які погіршують становище працівників, порівняно із законодавством України про працю, є недійсними.

Аналізуючи Постанову Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 26.12.2012 р. [4] про поновлення на роботі, виплату заробітної плати за час вимушеного прогулу та відшкодування моральної шкоди, можна зробити висновки про те, що норми ст. 40, 41 КЗпП України застосовують лише до правовідносин щодо розірвання трудового договору з ініціативи власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, вони не поширюються на випадки припинення трудового договору з інших підстав, зокрема зазначених у контракті, згідно з п. 8 ст. 36 КЗпП України.

Отже, закон дав можливість сторонам встановлювати свої права, обов'язки та відповідальність – як передбачену нормами КЗпП України, так і підвищену відповідальність керівника, а також додаткові підстави для розірвання договору.

Це положення дає змогу зробити висновок, що контракт як різновид трудового договору можна припинити на загальних підставах, визначених законодавством, а також на підставах, визначених безпосередньо в контракті угодою сторін.

Проект ТК України [5] взагалі не містить поняття "контракт" та не визначає можливість його укладання. У п. 3 Прикінцевих і перехідних положень передбачено, що після набуття чинності ТК України раніше укладені трудові договори у формі контракту вважатимуть трудовими договорами, укладеними на визначений у них строк.

На нашу думку, рішення щодо виключення із Проекту ТК України такого різновиду трудового договору, як контракт, не є досить обґрунтованим і потребує детальнішого дослідження.

IV. Висновки

З урахуванням викладеного вважаємо, що контракт повинен знайти своє місце й у новому ТК України. Разом з тим, необхідно переглянути посади, з якими передбачено укладання контракту, зокрема із науково-

педагогічними працівниками, а також, можливо, доречно підготувати окремий закон з метою уніфікації правових норм, що регламентують сферу застосування контракту.

Без сумніву, наше дослідження не претендує на неоспорюваний характер. Проте сподіваємося, що висвітлені питання та зроблені в цій статті висновки стануть у нагоді тим, хто виявить бажання брати участь у вдосконаленні правового регулювання контрактної форми трудового договору, здійснювати подальші наукові дослідження, а також проводити наукові обговорення та дискусії.

Список використаної літератури

1. Гоц О. В. Правове регулювання виникнення трудових відносин з науково-педагогічними працівниками: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. В. Гоц. – Харків. – 2004. – 181 с.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (станом на 01.05.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08/print1461482702038874>.
3. Никитинский В. И. Контракт в трудовом праве / В. И. Никитинский // Советское государство и право. – Москва : Наука, 1991. – № 8. – С. 52–59.
4. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28332592>.
5. Проект Трудового кодексу від 27.12.2014 р. № 1658 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221.
6. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
7. Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848 VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19/print1454046171589663>.
8. Теорія держави і права: підручник / [пер. з рос.]. – Харків : Консум, 2009. – 656 с.
9. Трудове право України в вопросах и ответах: учебн.-справ. пособ. / Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков, С. Н. Прилипко ; под ред. В. В. Жернакова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Одиссей, 2005. – 592 с.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2016.

Киян В. Я. Особенности применения контрактной формы трудового договора с научно-педагогическими сотрудниками

В статье исследовано правовое регулирование отдельных аспектов трудовых отношений с научно-педагогическими сотрудниками при составлении трудового договора (контракта). Предложено усовершенствовать существующие формы трудового договора (контракта) с научно-педагогическими сотрудниками, а также сформулированы конкретные предложения по устранению теоретических проблем в этом вопросе.

Ключевые слова: трудовое законодательство, трудовой договор, контракт, научно-педагогические сотрудники, учебное заведение.

Kyian V. Application Features of Contract Form of Labour Agreement with Academic Staff

The article deals with the investigation of legal regulation of certain aspects of employment relationship with academic staff during the formation of a labour agreement (contract).

The employment contract with academic staff lies in the signing of a labour agreement (contract). According to the Labour Code, a contract is a special form of labour agreement in which the period of validity, rights, duties and liability of the parties, terms of material security, work organization, conditions of termination of an agreement may be determined by agreement of the parties. However, the procedure for the appointment of academic staff is carried out by the signing of a contract or a labour agreement. In connection with the prospect of the adoption of the new Labour Code of Ukraine there is some concern about the future of the contract as a special form of labour agreement. Therefore, scientific research in the field of application of the contract in the labour rights remains relevant.

According to the survey, it was found that the contract is always signed in written form, it is possible to provide additional rights and duties both of employee and employer, as well as additional grounds for termination of the labour agreement (contract), the parties may provide for the possibility of compensation for moral harm, the field of the application of the contract is determined by law. This allows the parties of employment relationship use the work force qualitatively, to attach skilled professionals, including for educational institution.

The improvement of the existing forms of labour agreement (contract) with academic staff is proposed, as well as specific proposal to solving of the theoretical problems in this regard is formulated.

Key words: labour legislation, labour agreement, contract, academic staff, educational institution.

ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

Т. І. Діденко

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МІСЦЕ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ ЗАХОДІВ СТИМУЛЮВАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПРАВІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджено теоретико-правові проблеми, пов'язані з розумінням принципу поєднання заходів стимулювання та відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища. На підставі узагальнення досягнень доктрини загальної теорії права та галузевих юридичних наук, а також аналізу положень нормативно-правових актів системи екологічного законодавства України як комплексної галузі було зроблено концептуальні висновки щодо розуміння правової природи, сутності, форм, місця та значення принципу екологічного стимулювання та відповідальності.

Ключові слова: принцип права, міжгалузевий принцип права, норма-принцип, екологічне стимулювання та відповідальність, екологічне законодавство.

I. Вступ

Теоретико-правові проблеми, пов'язані з розумінням принципу поєднання заходів стимулювання та відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища (далі по тексті – принцип екологічного стимулювання та відповідальності), мають не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки на підставі певних доктринальних підходів до формулювання цього принципу можна визначити й сферу його дії, форми впливу та функції в правовому врегулюванні екологічних відносин.

Пізнання правової природи й сутності принципу екологічного стимулювання та відповідальності невіддільне від комплексного, системного (інтегрованого) погляду на цю тему, а тому можливе лише при врахуванні досягнень науки теорії права, галузевих наук і науки екологічного права. Тому дослідження принципу екологічного стимулювання та відповідальності ґрунтувалося на узагальненні загальнотеоретичних підходів до розуміння поняття “принцип права” та спеціальних дослідженнях наук еколого-правової спрямованості, які було присвячено проблемам зазначеного принципу.

У різний час ці питання розглядали у своїх працях такі теоретики права: С. С. Алексєєв, В. В. Копэйчиков, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун та ін. У межах науки екологічного, аграрного, земельного та іншого природноресурсового права питання правових принципів досліджували або комплексно, або фрагментарно такі науковці: В. І. Андрейцев, С. О. Боголюбов, М. М. Бринчук, А. П. Гетьман, О. Л. Дубовик, Б. В. Єрофєєва, М. Є. Ковальська, О. С. Колбасов, В. В. Костицький,

М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишева, В. Л. Мунтян, В. В. Носік, В. В. Петров, В. К. Попов, Л. Л. Чаусова, Ю. С. Шемшученко, О. С. Шестерюк, М. В. Шульга та ін.

Незважаючи на суттєвий внесок науковців у розробку проблем, пов'язаних із принципами права взагалі, принципами екологічного права та його групами зокрема, комплексного дослідження сутності, правової природи, місця та інших актуальних питань, пов'язаних із принципом поєднання заходів стимулювання та відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища, не проводили.

II. Постановка завдання

Метою статті є розробка єдиної концепції теоретичних засад принципу поєднання заходів стимулювання та відповідальності в екологічних правовідносинах. Для її досягнення необхідно виконати такі дослідницькі завдання: узагальнити існуючі доктринальні підходи до принципу екологічного стимулювання та відповідальності; з'ясувати правову природу, сутність і зміст зазначеного принципу; розглянути його місце, роль і значення в системі принципів екологічного законодавства; дослідити проблему втілення зазначеного принципу в змісті екологічного законодавства та інших нормативно-правових актах України, а також обґрунтувати пропозиції щодо її вирішення.

III. Результати

Для розуміння сутності принципу екологічного стимулювання та відповідальності насамперед треба визначити етимологію терміна “принцип права” та його властивості як правової категорії. Слово “принцип” походить від лат. *principium* – начало (змістовний зв'язок спостерігаємо й із лат. словом *princes* – перший, головний) [1, с. 534]. По-

няттям принципу визначають основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки тощо [2, с. 515]. В юридичній літературі поняття “принципи” розглядають як “основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації. Принципу притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що належать до нього, як дія до причини (принцип реальний) або як наслідки до підстави (принципи ідеальний)” [3, с. 110–111]. Отже, зазначене поняття може стати вихідним імперативом широкого кола явищ, зокрема й права. Тому не випадково дослідженню питання принципів права присвячено дуже велику кількість наукових робіт як із загальної теорії права, так і з галузевих юридичних наук. У юридичній довідково-енциклопедичній літературі під “принципами права” розуміють “закріплені у праві головні ідеї, вихідні засади, або основи функціонування, що характеризують його зміст, головне призначення права, обумовлені загальними закономірностями розвитку суспільства” [4, с. 405], або як “керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин” [3, с. 128].

При всій розгалуженості визначення зазначеної дефініції безперечним, на наш погляд, залишається той факт, що в межах права конкретної держави та окремих його галузей система принципів права є такою собі ідеологічною цінністю, яка, поряд із динамічними процесами в суспільстві, правовому регулюванні та інших швидкоплинних процесах, залишається відносно стабільним орієнтиром у правовому врегулюванні суспільних відносин. Як правильно наголошено в літературі, така система принципів права є інтеграцією однотипних за своєю суттю принципів права у структурно впорядковану єдність, що має відносну самостійність, стабільність, автономність функціонування та взаємозв'язок із зовнішніми середовищем, з метою врегулювання відповідних суспільних відносин [5, с. 7]. З урахуванням зазначеного ми й будемо досліджувати принцип екологічного стимулювання та відповідальності в системі принципів екологічного права, якому властиві як загальні ознаки, що притаманні принципам права взагалі, так і спеціальні ознаки, які характеризують його як специфічне еколого-правове явище.

У межах наукових досліджень проблем принципів права широкого обговорення набуло питання класифікації принципів права. Слушною є думка про те, що поділ принци-

пів права дає змогу виділити не лише внутрішню субординацію й галузеву приналежність принципів, а й допомагає знаходити правові норми, що регулюють відповідні суспільні відносини, а також з'ясувати зміст правової норми й визначити її місце в системі законодавства [6, с. 67–68].

В цьому сенсі актуальним є дослідження правової природи та місця в системі принципів права принципу екологічного стимулювання та відповідальності. Фахівці з теорії права визначають різні класифікаційні підстави, за якими поділяють принципи права, зокрема: за формою нормативного вираження та сферою дії; за змістом і сферою суспільних відносин, на які поширюються принципи; за характером суспільних закономірностей, що в ньому відбуваються тощо. Так, наприклад, С. С. Алексєєв поділяє правові принципи на загальносоціальні та спеціально-юридичні. У свою чергу, безпосередньо до другої групи автор зараховує принципи, що є загальними для системи права загалом, галузеві, міжгалузеві та принципи окремих інститутів права [7, с. 262–263]. Г. О. Свердлик доповнив цю класифікацію ще двома самостійними групами принципів права – підгалузевими та міжінституційними [8, с. 65–68].

В екологічному праві Л. Л. Чаусова, досліджуючи систему принципів екологічного права, залежності від ролі та значення принципів поділяє їх на 4 групи: основоположні, галузеві, підгалузеві та інституційні принципи [9, с. 3]. Іншу класифікацію принципів екологічного права пропонує Н. Р. Кобецька: вона виокремлює загальні принципи, спеціальні (галузеві), принципи підгалузей екологічного права, принципи інститутів екологічного права [10, с. 31].

Здійснивши комплексний аналіз наукових підходів зазначених авторів та інших дослідників системи спеціально-юридичних принципів, ми дійшли висновку про те, що принцип екологічного стимулювання та відповідальності можна зарахувати до групи міжгалузевих. Обґрунтуємо цю думку.

Міжгалузевий принцип визначають як загальну для двох і більше галузей основну ідею, яка відображає закономірності та зв'язки розвитку суспільних відносин, нормативно закріплюється в позитивному праві, спрямовує правове регулювання та визначає сутність і соціальне призначення права [5, с. 7]. Враховуючи це твердження, для розуміння міжгалузевих принципів екологічного права треба зазначити, що такі принципи є загальними ідеями для окремих складових системи екологічного права як комплексної галузі, що генетично об'єднує та пов'язує природоохоронне, природоресурсне та антропоохоронне право. Не вдаючись до поглибленого дослідження питання комплексності галузі екологічного права та відповідного законодавства, хочемо тільки навести одну з поширених концепцій розуміння еко-

логічного права, яка виникла в кінці 80-х рр. ХХ ст. Вона ґрунтується на позиції правників-екологів про те, що екологічне право як галузь права сформувалася на основі консолідації природоресурсного та природоохоронного права, є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні (екологічні) відносини у сфері взаємодії суспільства й природи з метою охорони природи, раціонального використання та відновлення її ресурсів, оздоровлення й покращення навколишнього середовища людини в інтересах теперішніх і майбутніх поколінь [11, с. 37–38]. Сьогодні екологічне право як комплексна галузь поповнюється ще однією складовою – антропоохоронним правом. Між зазначеними структурними елементами складається система горизонтальних міжгалузевих зв'язків, а екологічне право як правова єдність самостійних галузей має такі міжгалузові принципи, що пов'язують ці галузі та не дають їм існувати відокремлено.

У доктрині не існує єдиного сформованого погляду на систему міжгалузевих принципів екологічного права, а відтак чітко не визначено місця принципу екологічного стимулювання та відповідальності в цій системі. Тому спробуємо цю прогалину усунути.

Принципи права, в тому числі й міжгалузові, можуть виражатися через певні форми. Так, вважають, що принцип може бути закріплений безпосередньо (легально) та побічно (нелегально) в праві. Безпосереднє закріплення має місце в тому випадку, коли принцип сформульовано в нормі права (норма-принцип). Побічне (нелегальне) закріплення принципів права – це визнання правовою наукою та практикою в якості принципів таких ідей та положень, які виводяться (синтезуються) з низки норм та існують у законодавстві ніби в прихованому вигляді [12, с. 16].

Враховуючи зазначений підхід до принципу екологічного стимулювання та відповідальності, можна зазначити, що він набув статусу норми-принципу, оскільки офіційно зафіксований у положеннях головного системоутворювального акту екологічного законодавства – Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” (ст. 3) [13]. Більше того, зазначений принцип стає одним із базових у врегулюванні всіх екологічних відносин, який повинен виявлятися й закріплюватися не тільки в змісті базового Закону, а й у інших нормативно-правових актах системи екологічного законодавства як комплексної галузі. Про системоутворювальний характер зазначеного Закону та про базовість його постулатів свідчать положення ст. 2, у якій наголошено, що “відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються *цим Законом*, а також *розроблюваним відповідно до нього* земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і

використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством” [13] (виділено нами. – Т. Д.). Крім цього, визначенням у ст. 5 розширеного переліку об'єктів, які підлягають правовій охороні, було законодавчо закладено основи не тільки інтегрованого (комплексного) врегулювання екологічних відносин (наприклад, нормами зазначеного Закону), а й диференційованого (галузевого) підходу (наприклад, окремими природоресурсовими законами та кодексами), що вплинуло на подальший розвиток системи екологічного законодавства як комплексної інтегрованої галузі. Так, зазначивши серед об'єктів правової охорони навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів, Закон уперше закріпив інтегрований напрям у правовому регулюванні екологічних відносин. Поряд із цим, визначивши серед об'єктів правової охорони природні ресурси (як залучені в господарський обіг, так і ті, що не використовують у народному господарстві), Закон закріпив основи подальшого розвитку диференційованого напрямку (галузевого природоресурсного підходу) в системі екологічного законодавства України.

Отже, розглядаючи екологічне законодавство з позиції його комплексності, що межами своєї системи охоплює природоохоронне, природоресурсне та антропоохоронне законодавство, принципи, які закріплено в базовому системоутворювальному Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища”, є вихідними (базовими) принципами для кожної зі складових цієї системи та міжгалузевими принципами екологічного законодавства й відповідного права.

Про міжгалузові зв'язки в правовому врегулюванні екологічних відносин свідчать не тільки положення Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, а й закріплені постулати про певну ієрархію та місце розташування галузевих нормативно-правових актів у системі екологічного права. Так, у ст. 1 Закону України “Про рослинний світ” [14] серед нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері охорони, використання та відтворення рослинного світу, першим називають не зазначений спеціальний закон, а Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”. Аналогічна ситуація відтворена в ст. 3 Лісового кодексу України [15], в ст. 3 Кодексу України про надра [16], ст. 2 Закону України “Про природно-заповідний фонд України” [17] та ін. Посилання на Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” в якості складової відповідного галузевого законодавства містять і Закони України: “Про тваринний світ” [18], “Про охорону атмосферного повітря” [19], у Водному кодексі України [20] та ін. У межах зазначених системних зв'язків у еко-

логічному законодавстві роль принципу екологічного стимулювання та відповідальності як міжгалузевого принципу не варто недооцінювати.

На базовість принципів, які закріплено в Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища”, у контексті природногалузових принципів звертають увагу і в еколо-правовій науці. Зокрема, розглядаючи питання про особливості принципів права природокористування, О. Г. Котеньов зауважує, що принципи екологічного права та принципи права природокористування співвідносяться як ціле та частина [21, с. 166]; А. К. Соколова, досліджуючи питання принципів флористичного права в якості підгалузових у межах екологічного права, зазначає, що підгалузеві принципи екологічного права мають вторинний характер стосовно галузових, які закріплені ст. 3 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” [22, с. 89].

Як було зазначено, закріплені міжгалузеві норми-принципи екологічного законодавства повинні бути не тільки нормами прямої дії, а й знаходити своє чітке продовження в інших положеннях нормативно-правової бази системи екологічного законодавства України з тим, щоб сформувати необхідну правову базу для найбільш ефективної реалізації цього принципу на практиці. В цьому сенсі є слушною думка науковців про те, що базовий характер будь-якого принципу полягає в тому, щоб закласти правовий фундамент відокремленої групи норм, не зливаючись із ними змістом [23, с. 56], а форма зовнішнього вираження принципу не відображається та не може бути відображена на його сутності як ідеї, що виражена у фундаментальних юридичних поняттях, які відображають існуючий рівень уявлень про право, детермінують юридичну діяльність та правовідносини, що виникли під час неї [24, с. 60].

Отже, при всій видовій різноманітності принципів екологічного законодавства та права вони створюють взаємоузгоджену систему. За таких умов міжгалузеві принципи не можуть існувати автономно поза межами цієї системи, а відтак, їхні системні зв'язки повинні бути чітко простежені у змісті галузевого законодавства. Тому значення міжгалузевого принципу екологічного стимулювання та відповідальності для правового регулювання екологічних відносин підвищується, коли він не тільки названий, а й знайшов своє логічне продовження в своєму галузевому законодавстві з урахуванням специфіки предмета правового регулювання.

Аналізуючи нормативно-правові акти системи екологічного законодавства, можна зробити висновок про те, що міжгалузевий принцип екологічного стимулювання та відповідальності знайшов своє логічне продовження в змісті їхніх положень, проте форми його вираження є різними. Так, треба конс-

татувати, що принцип екологічного стимулювання та відповідальності в якості норм-принципів у галузевих нормативно-правових актах екологічного законодавства майже не закріплений. Тільки в ст. 4 Закону України “Про екологічну мережу України” [25] серед принципів формування, збереження та використання екомережі закріплено стимулювання як норму-принцип, що звучить так: “забезпечення державної підтримки, стимулювання суб'єктів господарювання при створенні на їх землях територій та об'єктів природно-заповідного фонду, інших територій, що підлягають особливій охороні, розвитку екомережі” [25].

В інших випадках міжгалузевий принцип екологічного стимулювання знайшов своє подальше вираження в галузевих законах у такій формі, як “приховані” принципи, що випливають зі змісту цих актів. Так, закони України “Про рослинний світ”, “Про охорону атмосферного повітря”, кодекси України (Водний, Лісовий, Про надра) взагалі не містять жодної норми-принципу, в тому числі й екологічного стимулювання та відповідальності. Проте на підставі розуміння змісту та сутності досліджуваного принципу можна зазначити, що він знайшов своє продовження в іншій формі – “прихованій”

Не вдаючись до ґрунтовного аналізу розуміння сутності та змісту принципу екологічного стимулювання та відповідальності, наведемо декілька поглядів на це питання в екологічному праві. Так, Ю. С. Шемшученко зазначений принцип визначає як один із найважливіших принципів екологічного права, головна ідея якого полягає, з одного боку, в оптимальному забезпеченні екологічних інтересів природокористувачів, а з іншого – у запобіганні споживацькому ставленню до природи, у забезпеченні законності та застосуванні до порушників екологічного законодавства юридичних санкцій [26, с. 21–22]. Харківські вчені зазначений принцип характеризують як такий, що виражається в юридичному закріпленні сукупності економічних заходів стимулювання за належне виконання суб'єктами своїх прав та обов'язків, проведенні необхідних екологічних заходів, у застосуванні санкцій за порушення екологічних вимог і законодавства [27, с. 23–24]. Розглядаючи стимулювання в двох аспектах – використання заохочувальних заходів і застосування санкцій – автори зазначають, що в екологічному законодавстві закріплено систему заходів як заохочення, так і застосування відповідних видів майнової, адміністративної, дисциплінарної, кримінальної відповідальності, що передбачено чинним законодавством. Більше того, вони наголошують, що в поресурсовому законодавстві встановлено різні форми економічного стимулювання власників і користувачів природних ресурсів.

Отже, на підставі теоретичних підходів до розуміння сутності та змісту принципу екологічного стимулювання та відповідальності, а

також ґрунтовного аналізу чинних актів системи екологічного законодавства можна визнати, що цей принцип тією чи іншою мірою знайшов своє логічне продовження в змісті нормативно-правових актів цього законодавства. Наприклад, у Законі України «Про тваринний світ» серед 10 принципів охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу, закріплених ст. 9, принцип стимулювання та відповідальності не закріплено, проте в ст. 37 серед заходів охорони тваринного світу передбачено стимулювання діяльності, спрямованої на охорону, раціональне використання та відтворення тваринного світу. В зазначеному Законі ані систему, ані зміст таких заходів не передбачено. Проте зміст положення ст. 62, у якій вказано, що «стимулювання працівників уповноважених органів виконавчої влади, громадських інспекторів, посадових осіб підприємств, установ та організацій, які здійснюють охорону, використання і відтворення тваринного світу, здійснюється відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших законодавчих актів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України», дає підстави нам говорити про міжгалузеві зв'язки зазначеної норми, а відтак – про міжгалузевий характер принципу екологічного стимулювання та відповідальності.

В іншому Законі України – «Про рослинний світ» – майже не виражається в повному розумінні принцип екологічного стимулювання та відповідальності. Так, межами цього Закону заохочувальних стимулюючих заходів не передбачено взагалі, проте передбачено низку таких, що мають обмежувальний чи заборонний характер (ст. 26).

У випадках, коли принцип права не виявляється в законодавстві (є прогалини в правовому регулюванні суспільних відносин), як правильно наголошено в літературі, міжгалузеві принципи права виконують роль компенсуючого механізму [28, с. 21]. Тому норма-принцип про екологічне стимулювання та відповідальність, яка закріплена в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» й продовжена в інших положеннях цього Закону, компенсує певну відсутність прояву зазначеного принципу в спеціальному галузевому законодавстві.

IV. Висновки

Підсумовуючи викладене, варто наголосити, що міжгалузевий принцип екологічного стимулювання та відповідальності має фундаментальне наукове значення як важливий правовий засіб досягнення цілей екологічного права, що впливає на свідомість та поведінку осіб із метою формування їх екологічно свідомої правослукняної поведінки. Тому вважаємо вкрай необхідним розробити наукову концепцію міжгалузевих принципів екологічного права, в межах якої необхідно ґрунтовно досліджувати проблеми принципу екологічного стимулювання та відповідаль-

ності, зокрема про: його поняття, сутність, правову природу, класифікацію, механізм, методи, форми, значення тощо, що дасть змогу не тільки зрозуміти феномен цього багатоаспектного правового явища, а й упевненіше використовувати його в законодавчій та правозастосовчій практиці, в удосконаленні суспільних екологічних відносин.

Список використаної літератури

1. Нисенбаум М. Е. Via Latina ad ius («Латинская дорога к праву») / М. Е. Нисенбаум. – Москва : Юристъ, 1996. – 560 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 57000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стер. – Москва : Русский язык, 1986. – 798 с.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / голова редкол. Ю. С. Шемшученко. – Київ : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5. – 736 с.
4. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
5. Захаров А. Л. Межотраслевые принципы права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А. Л. Захаров. – Самара, 2003. – 34 с.
6. Волков Г. А. Принципы земельного права России : монография / Г. А. Волков. – Москва : Городец, 2005. – 336 с.
7. Алексеев С. С. Общая теория права : курс лекций : в 2 т. / С. С. Алексеев. – Москва : Юридическая литература. – Т. 1. – 1981. – 359 с.
8. Свердлык Г. А. Принципы гражданского права / Г. А. Свердлык. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 200 с.
9. Чаусова Л. Л. Принципы экологического права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Л. Л. Чаусова. – Харьков, 1998. – 14 с.
10. Кобецька Н. Р. Екологічне право України : навч. посіб. / Н. Р. Кобецька. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
11. Петров В. В. Концепция экологического права как правовой общности, науки и учебной дисциплины / В. В. Петров // Концепция экологического права : круглый стол // Вестник Московского университета. Серия 11. «Право». – 1987. – № 5 – С. 34–39.
12. Фролов С. Е. Принципы права: вопросы теории и методологии : дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.01 / С. Е. Фролов. – Кострома, 2001. – 168 с.
13. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
14. Про рослинний світ : Закон України: від 09.04.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 18. – Ст. 775.
15. Лісовий кодекс України: в ред. від 08.02.2006 р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 11. – Ст. 691.

16. Кодекс України про надра: від 27.07.1994 р. // ВВР України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
17. Про природно-заповідний фонд України: Закон України: від 16.06.1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
18. Про тваринний світ: Закон України: від 13.12.2001 р. // Голос України. – 2002. – № 9 (2760). – С. 11–13.
19. Про охорону атмосферного повітря: Закон України: в ред. від 21.06.2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 48. – Ст. 252.
20. Водний кодекс України: від 06.06.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
21. Котеньов О. Г. До поняття принципів права природокористування / О. Г. Котеньов // Право і безпека. – 2013. – № 4 (51). – С. 162–167.
22. Соколова А. К. Визначення системи принципів флористичного права / А. К. Соколова // Проблеми законності : зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 118. – С. 86–94.
23. Демин А. В. К вопросу об общих принципах налогообложения / А. В. Демин // Журнал российского права. – 2002. – № 4. – С. 54–62.
24. Захарова К. С. Системные связи принципов права: теоретические проблемы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / К. С. Захарова. – Самара, 2009. – 255 с.
25. Про екологічну мережу України: Закон України від 24.06.2004 р. // ВВР України. – 2004. – № 45. – С. 502.
26. Екологічне право України: академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юридична думка, 2005. – 848 с.
27. Екологічне право України: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, В. К. Попов та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. – Харків : Право, 2005. – 384 с.
28. Рыженков А. Я. Межотраслевые принципы природно-ресурсного права как правовая категория [Электронный ресурс] / А. Я. Рыженков // Вестник Волгоградского Государственного университета. – Серия 5. Юриспруденция. – 2014. – № 4 (25). – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/mezhotraslevyyeprintsipy-prirodno-resursnogo-prava-kak-pravovaya-kategoriya>.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2016.

Диденко Д. И. Правовая природа и место принципа сочетания мероприятий стимулирования и ответственности в деле охраны окружающей природной среды

В статье исследованы теоретико-правовые проблемы, связанные с пониманием принципа сочетания мероприятий стимулирования и ответственности в деле охраны окружающей природной среды. На основе достижений доктрины общей теории права и отраслевых юридических наук, а также анализа положений нормативно-правовых актов системы экологического законодательства Украины как комплексной отрасли были сделаны концептуальные выводы относительно понимания правовой природы, сущности, форм, места и значения принципа экологического стимулирования и ответственности.

Ключевые слова: принцип права, межотраслевой принцип права, норма-принцип, экологическое стимулирование и ответственность, экологическое законодательство.

Didenko T. The Legal Nature and Place of the Principle of Combining of Incentives and Liability Measures in the Environmental Protection

The article deals with the investigation of the theoretical and legal problems associated with the understanding of the principle of combining of incentives and responsibility measures in the environmental protection. On the basis of generalization the achievements of the doctrine of the general theory of law and branch legal sciences as well as the analysis of the provisions of regulatory legal act of the system of environmental legislation of Ukraine as a complex field, the conceptual conclusions about the understanding of the legal nature, essence, form, place and importance of this principle were made.

It is proved that the principle of environmental incentives and responsibility is characterized by common features, which are inherent to principles of law in general, as well as special features that characterize it as a specific ecological and legal phenomenon.

The scientific position that this principle belongs to a group of cross-sectoral principles of environmental law (legislation), exists as a norm-principle that has, to some degree, a logical extension to the other provisions of the legal and regulatory framework of the system of ecological legislation of Ukraine or requires such embodiment with taking into account the specifics of the subject of legal regulation was formulated.

On the basis of this research it is proposed to develop the scientific concept concerning the areas of cross-sectoral issues further development of the environmental law in general and the principle of environmental incentives and responsibility in particular.

Key words: principle of law, cross-sectoral principle of law, norm-principle, environmental incentives and responsibility, environmental law.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.268

С. О. Беклеміщеваспірант
Класичний приватний університет

ДО ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті досліджено окремі питання про юридичну природу, зміст, поняття, значення інституту примусових заходів медичного характеру та його співвідношення з правами людини.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, юридична природа, амбулаторна психіатрична допомога, захід державного примусу, медико-судовий захід, захід безпеки, суспільна небезпека.

I. Вступ

Однією з неоднозначних проблем у кримінальному законодавстві України є питання, пов'язані з примусовими заходами медичного характеру. В кримінальному праві розглянуто підстави для застосування цих заходів, їх мету, види, особливості застосування. Актуальність цієї проблеми, насамперед, визначається необхідністю її теоретичного осмислення та потребами правозастосовчої практики щодо застосування примусових заходів медичного характеру відносно неосудних та обмежено осудних осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння.

Значний внесок у вирішення кримінально-правових, кримінологічних, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих проблем, пов'язаних із примусовими заходами медичного характеру, зробили українські та зарубіжні науковці: Ю. М. Антонян, Ю. Н. Аргунова, С. В. Бородин, Л. Д. Гаухман, Т. Б. Дмитриєва, Н. Г. Іванов, А. Н. Ігнатов, С. Г. Келіна, І. Я. Козаченко, Л. Л. Кругліков, Н. В. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, Н. А. Мирошниченко, Р. І. Міхеєв, А. А. Музика, Г. В. Назаренко, А. В. Наумов, С. І. Орлов, Н. А. Орловська, А. А. Піонтовський, О. Д. Ситковська, Н. С. Таганцев, А. Н. Трайнін, А. І. Чучаєв, М. Д. Шаргородський та ін. Учені досліджували, тією чи іншою мірою питання щодо юридичної природи, змісту примусових заходів медичного характеру, характеру правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням примусових заходів медичного характеру, осудність і неосудність як кримінально-правові категорії. Також було розглянуто питання, пов'язані зі змістом примусових заходів медичного характеру відносно обмежено осудних осіб, а також проблеми попередження злочинів, які здійснюють особи, що мають певні психічні розлади. Але й дотепер не можна стверджувати, що всі ці питання роз-

глянуто досить повно. Більшість із них мають дискусійний характер.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути окремі проблеми, пов'язані з юридичною природою та правовим регулюванням примусових заходів медичного характеру.

III. Результати

Питання про юридичну природу примусових заходів медичного характеру є питанням про їх сутність, зміст і правову значущість.

Згідно із ст. 92 Кримінального кодексу України (далі – КК), під примусовими заходами медичного характеру розуміють надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, у спеціальний лікувальний заклад, метою чого є її обов'язкове лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь. А для більш чіткого розуміння поняття примусових заходів медичного характеру насамперед необхідно визначити його юридичну природу.

Під час визначення поняття та юридичної природи примусових заходів медичного характеру в юридичній літературі зазвичай одні автори характеризують їх як певні заходи державного примусу [1, с. 14], інші зазначають, що вони є медико-судовими заходами [2, с. 141], треті – що це є заходи безпеки [3, с. 213].

Так, наприклад, В. І. Горобцов вказував на такі елементи, що розкривають юридичну природу примусових заходів медичного характеру: 1) їх застосування лише у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечного діяння в інтересах безпеки суспільства та самого хворого; 2) забезпечення примусовою силою держави; 3) виконання у спеціальних установах в умовах ізоляції від суспільства; 4) призначення, зміна та припинення примусових заходів медичного характеру є компетенцією лише суду; 5) застосування таких заходів регламентовано в но-

рмативному порядку; 6) примусові заходи медичного характеру мають на меті лише лікування, надання допомоги особі, але не в якому разі не заподіяння їй фізичних страждань або приниження її гідності [4, с. 36–43].

Н. В. Щедрін, класифікуючи види попередження злочинності, зараховує примусові заходи медичного характеру до заходів безпеки, тобто заходів примусового обмеження поведінки фізичних і діяльності юридичних осіб, що застосовують за наявності передбачених у законі підстав, і які мають на меті запобігання шкідливого впливу джерела небезпеки. На думку науковця, зміст заходів безпеки становлять спеціальні обмеження у вигляді особливих заборон та обов'язків, яких фізичні особи та організації повинні дотримуватися [5]. Ці обов'язки звужують звичайний правовий статус особи або організації. Головним у цьому випадку є захист суспільства та його членів від негативного впливу, для чого: 1) створюють ситуації, в яких вчинення злочинів особою фізично неможливе; 2) “вилучають” осіб зі сфери відносин, будучи суб'єктом яких вони становлять підвищену небезпеку; 3) примусово інтегрують у систему суспільно корисних відносин (зокрема – зобов'язують пройти курс лікування).

Однак, якщо розглядати примусові заходи медичного характеру як заходи безпеки, треба зауважити, що за чинним законодавством їх можна застосувати до особи лише у випадку, якщо вона вчинила суспільно небезпечне діяння. Отже, цей кримінально-правовий інструмент держава може використати лише тоді, коли особа своєю поведінкою дає для цього привід (вже вчинила посягання на благо, що охороняє кримінальний закон).

На думку Т. О. Гончара, примусові заходи медичного характеру за своєю юридичною природою є заходами соціального захисту суспільства від повторюваних суспільно небезпечних дій осіб, що страждають психічними розладами [6, с. 231]. Однак категорія “заходи соціального захисту” існувала в українському кримінальному праві й законодавстві ще в 20–30-х рр. XX ст. і була введена законодавцем під впливом ідей соціологічної школи кримінального права. Сьогодні ж такий термін виглядає щонайменше архаїчним.

Дехто з науковців розглядали юридичну природу примусових заходів медичного характеру у зв'язку з категорією кримінальної відповідальності та формами її реалізації. На думку Л. В. Багрій-Шахматова та А. В. Наумова, кримінальну відповідальність можна поділити на покарання та інші заходи кримінально-правового впливу, як, наприклад, примусові заходи медичного характеру, які не є покаранням [7, с. 246]. Так, згідно з чинним КК України, до змісту кримінальної відповідальності не входять примусові заходи медичного характеру, оскільки вони не пов'язані з покаранням засудженого. Як зазначає В. К. Дуюнов, не є цілком логічним зараховувати примусові заходи медичного ха-

рактеру до змісту кримінальної відповідальності на тій лише підставі, що їх застосування входить до предмета кримінально-правового регулювання, оскільки сама суть цих заходів інша – вони не містять кари за вчинене. Кара не є метою застосування примусових заходів медичного характеру. При цьому зазначений науковець правильно вказує на неоднорідність “інших заходів кримінально-правового характеру”, що передбачені Розділом XIV Загальної частини КК України. Серед них є заходи, що містять у собі кару, а є такі, що кари не містять. Примусові заходи медичного характеру, на думку В. К. Дуюнова, – це “некаральні кримінально-правові заходи медичного характеру” [8]. Водночас не можна погодитися з цим науковцем у тому, що зазначені заходи не є формою реакції держави на акт порушення установленної нею кримінально-правової заборони, адже підстава для їх застосування виникає саме у зв'язку із вчиненням особою (як осудною, так і неосудною) посягання на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини.

Спираючись на міркування В. К. Дуюнова, які, на нашу думку, є досить обґрунтованими, всі передбачені чинним кримінальним законодавством заходи правового впливу можна розподілити за наявністю державного примусу на певні групи, а саме: примусові (покарання, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру) та не-примусові (звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання). Таким чином, суттєвою ознакою примусових заходів медичного характеру є примусовий спосіб їх застосування до особи.

Фактично примусові заходи медичного характеру забезпечують суспільство від подальшої небезпечної поведінки неосудної особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності, тобто вони є заходами безпеки, а отже, й одним із видів кримінально-правового примусу, передбаченого законодавством. Однак, як свідчать психіатрична наука та практика, вже певна лінія поведінки психічно хворої особи зазвичай закінчується вчиненням суспільно небезпечного посягання. Тобто наразі норми кримінального законодавства України щодо примусових заходів медичного характеру можна використовувати лише як кримінально-правовий засіб запобігання вчинення певною особою лише нових суспільно небезпечних діянь. Але, як відомо, найефективніший спосіб охорони – це запобігання, а особливо – первинному суспільно небезпечному діянню.

Вирішуючи питання про необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, суд розглядає діяння, яке вже було вчинене особою та лишилося в минулому. При цьому завданням кримінального права є не лише охорона певних об'єктів від суспільно небезпечних посягань, а й запобігання таким посяганням. На нашу думку, у

випадку з примусовими заходами медичного характеру цю превентивну функцію чинні норми КК не виконують належним чином, оскільки вони спрямовані лише на запобігання повторюваним суспільно небезпечним проявам.

IV. Висновки

Отже, можна дійти висновку, що, згідно з нормами кримінального законодавства України, які визначають поняття, мету примусових заходів медичного характеру та регулюють порядок і підстави для їх застосування, наразі такі заходи за своєю юридичною природою є лише заходами соціального захисту суспільства від повторюваних суспільно небезпечних дій осіб, які страждають на певні розлади психіки, і не виконують інших охоронних функцій. Серед передбачених чинним законодавством заходів кримінально-правового впливу примусові заходи медичного характеру належать до примусових, пов'язаних із ізоляцією від суспільства, позбавлених кари. Ці властивості є важливими для визначення в подальшому поняття цих заходів.

Список використаної літератури

1. Овчинникова А. П. Сущность и назначение принудительных мер медицинского характера / А. П. Овчинникова. — Москва : ВЮЗИ, 1977. — 47 с.
2. Лень В. В. Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Лень. — Харків, 2003. — 201 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. — Київ : Кантон, 2001. — 1104 с.
4. Горобцов В. И. Юридическая природа принудительных мер медицинского характера / В. И. Горобцов // Уголовно-правовые средства борьбы с преступностью : межвузовский сборник научных трудов. — Омск : Изд. Омской высшей школы милиции МВД СССР, 1983. — С. 36–43.
5. Щедрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности : учеб. пособ. / Н. В. Щедрин. — Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 1999. — 58 с.
6. Уголовный кодекс Украины : комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина, Е. Л. Стрельцова. — Харьков : Одиссей, 2001. — 960 с.
7. Наумов А. В. Уголовное право. Общая часть / А. В. Наумов. — Москва : БЕК, 1996. — 560 с.
8. Дуюнов В. К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика [Электронный ресурс] / В. К. Дуюнов. — Москва, 2003. — Режим доступа: <http://sartraccs/sgap/ru/>.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2016.

Беклемищев С. О. К вопросу о юридической природе принудительных мер медицинского характера

В статье исследованы отдельные вопросы о юридической природе, содержании, понятии, значении института принудительных мер медицинского характера, а также его соотношение с правами человека.

Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, юридическая природа, амбулаторная психиатрическая помощь, меры государственного принуждения, медико-судебные меры, меры безопасности, общественная опасность.

Beklemishev S. The Issue Legal Nature Compulsory Medical Measures

The article investigates the issues of legal nature, content, the meaning of the institute of compulsory medical measures and compulsory treatment as well as its relation to human rights.

At the current development of the institution of compulsory medical measures is the need for further development and refinement of the legal nature of compulsory medical measures in the continuation clarify their goals, the ratio of these measures to other means of legal compulsion. For example, the system measures of legal influence compulsory medical measures have a special place because they can be applied not only to persons who have committed acts or omissions that contain the crime, but also to those who committed socially dangerous acts that this part contain due to the absence of the perpetrator.

The subjects to which the compulsory medical measures expressly defined in the Criminal Code of Ukraine. This is the person who committed in a state of insanity socially dangerous act; those who committed in a state of diminished responsibility crimes; the person who committed the crime in a state of sanity but ill with a mental illness to the adoption of a sentence or while serving their sentence. Given that in this connection and to which entity they apply the legal nature of these measures is two-fold. If their application to persons who have committed crimes coercive measures of a medical nature are included in the mechanism of criminal responsibility as one of its elements. But when compulsory medical measures applied to perpetrators in a state of insanity socially dangerous acts, they should be regarded as an independent regulatory legal fact in criminal affairs. In addition, the literature aims of compulsory medical measures are divided into targets medical and legal.

Due to the indicated believe that issues related to the legal nature of compulsory medical measures require further consideration.

Key words: compulsory medical measures, legal nature, outpatient mental health care, state coercion, medical and legal measures, security measures, public danger.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано кримінальне законодавство низки європейських країн щодо регламентації звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та виділено основні підходи зарубіжного законодавця до оцінювання кримінально-правового значення дійового каяття особи, яка вчинила злочин. Акцентовано на перспективних напрямках подальших компаративних досліджень на нормативному та функціональному рівнях у цій сфері.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, дійове каяття, відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди, щире каяття, визнання вини.

І. Вступ

Важливість економії заходів кримінальної репресії щодо правопорушників визнано на міжнародному рівні. Згідно з п. 8.1 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (далі – Токійські правила) [1], суд, ураховуючи потреби правопорушника з погляду його повернення до нормального життя в суспільстві, а також інтереси захисту суспільства та інтереси жертви, може застосувати санкцію у вигляді умовного звільнення від відповідальності.

В кримінальному законодавстві України доволі широко застосовують норми про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вперше вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості (ст. 44–49 КК України). Нормативне визначення поняття “звільнення від кримінальної відповідальності” відсутнє. В доктрині кримінального права України під звільненням від кримінальної відповідальності розуміють відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, передбачених КК обмежень її певних прав і свобод шляхом закриття кримінального провадження, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК, в порядку, встановленому в Кримінальному процесуальному кодексі [2, с. 174].

В Загальній частині КК нараховують дев'ять видів звільнення від кримінальної відповідальності. Кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризують притаманними тільки цьому виду підставами та умовами, тому їх застосовують самостійно, вони не замінюють один одного й не сполучаються з іншими.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, передбачене ст. 45 КК України, полягає в тому, що особа, яка вперше вчинила злочин невели-

кої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину та повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Цей вид звільнення є безумовним, тобто особу звільняють від відповідальності остаточно, безповоротно, незалежно від поведінки після ухвалення рішення про звільнення. Цю норму доволі широко застосовують у судовій практиці. Так, у 2014 р. в Україні було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям 1,7 тис. осіб, або 7,9% від загальної кількості осіб, щодо яких було закрито кримінальні провадження, а в 2015 р. ці показники становили відповідно 1,3 тис. осіб, або 6,9%.

Звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності фахівці розглядають як чинник, що має значний вплив на реалізацію кримінально-правової, кримінально-виконавчої та кримінально-процесуальної політики України.

Країни по-різному вирішують питання економії заходів кримінальної репресії та опробовують механізми, які дають змогу з найменшими затратами досягти бажаних результатів, ураховуючи при цьому інтереси держави, потерпілого та правопорушника. Важливість перманентного проведення порівняльних досліджень та узгодження законодавчих положень з метою розширення діапазону можливих непенітенціарних заходів і сприяння їх застосуванню через національні кордони визнають на міжнародному рівні (п. 23.2 Токійських правил).

Зважаючи на те, що застосування порівняльного методу дослідження дає можливість перейняти випробувані зарубіжною практикою механізми регулювання кримінально-правових відносин, порівняльно-правове дослідження звільнення від криміналь-

ної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям в Україні та інших державах є доволі актуальним. Саме компаративістські дослідження дають змогу ефективно виявити прогалини та вади національного законодавства, найбільш досконалі правові формули, додають аргументів на користь тієї чи іншої теоретичної позиції [3, с. 14].

Українські науковці вже зверталися до компаративного аналізу норм про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у законодавстві різних країн. Так, О. О. Житний проаналізував законодавство Німеччини, Англії, Франції, Іспанії, Італії, Голландії, Польщі, США, Японії, Китаю, Білорусі, Латвії, Російської Федерації. На підставі виокремлених автором особливостей, властивих інституту звільнення від кримінальної відповідальності, зроблено висновок, що в законодавствах більшості з указаних країн застосування цих норм зумовлене позитивною посткримінальною поведінкою особи, найбільш поширеними видами якої є повне або часткове відшкодування збитків, примирення з потерпілим, сприяння розкриттю та розслідуванню злочинів, вчинених як особою, так і іншими особами (зокрема й шляхом укладення угод про визнання вини) [4, с. 10].

М. І. Хавронюк проаналізував загальні види звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством Росії, Білорусі, Латвії, Литви, Молдови, Естонії, Болгарії, Албанії, Польщі, Швейцарії, Австрії, Франції, Швеції, Іспанії, Сан-Марино, ФРН, Голландії, Фінляндії, Італії [3, с. 406–405].

Дослідник зазначив, що кримінальні закони держав Західної Європи майже не приділяють уваги питанням звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, оскільки законодавці переважно керуються принципом невідворотності кримінальної відповідальності та не схильні до звільнення від неї взагалі. Натомість інші науковці зазначають, що норми, які регламентують звільнення від кримінальної відповідальності, в тому чи іншому вигляді властиві законодавству держав англосаксонської та романо-германської правової сім'ї [5, с. 275].

Ж. В. Мандриченко особливу увагу приділила аналізу кримінального законодавства пострадянських держав (Росії, Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Киргизії та Латвії), які 17 лютого 1996 р. на пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї країн – учасниць СНД прийняли Модельний Кримінальний кодекс, який став рекомендаційним законодавчим актом для цих країн [6, с. 14]. Утім предметом її дослідження були актуальні проблеми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Не передбачено можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з

дійовим каяттям, хоча існують інші підстави в кримінальному законодавстві Болгарії, Албанії, Польщі, Швеції, Іспанії. Не передбачає жодних видів звільнення від кримінальної відповідальності кримінальне законодавство таких європейських країн, як Естонія, Франція, Швейцарія, Австрія, ФРН, Голландія, Фінляндія. Натомість кримінальне законодавство цих країн оперує такими поняттями, як “припинення кримінального переслідування”, “виключення покарання”, “погашення злочинного діяння”, “погашення покарання”.

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати кримінальне законодавство тих європейських країн, які залишилися поза увагою дослідників, або які розглядали в межах більш широких досліджень (Молдови, Словаччини, Чехії, Угорщини, Словенії, Румунії, Бельгії, Португалії, Норвегії, Данії та ін.) і визначити перспективні напрями вдосконалення норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

III. Результати

В кримінальному законодавстві Словаччини [7] відсутня норма, яка передбачала б можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності в разі висловлення нею жалю з приводу вчиненого злочину та відшкодування завданих збитків. Натомість серед обставин, що пом'якшують покарання, передбачено, зокрема, й такі, як: намагання усунути шкідливі наслідки злочину або добровільне відшкодування завданих збитків; зізнання у вчиненні злочину та висловлення щирого жалю; повідомлення про злочин у компетентний орган; допомога (сприяння) в розслідуванні злочину (§ 36). Фактично всі ці обставини, взяті в сукупності (єдності), за кримінальним законом України визнають дійовим каяттям, яке є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45).

В Кримінальному кодексі Молдови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям регламентує ст. 57. Згідно з вказаною статтею, звільнення особи від відповідальності є правом суду, тобто визначається його дискреційними повноваженнями, адже молдавський законодавець сформулював відповідний припис: “...може бути звільнена від кримінальної відповідальності...” [8].

Чеський законодавець розрізняє інститути звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. Параграф 33 Розділу IV Кримінального кодексу Чехії визначає передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Зокрема, в нормі вказано на можливість припинення щодо особи кримінальної відповідальності (звільнення від неї) в тому випадку, коли винна особа добровільно:

а) запобігла настанню шкідливих наслідків злочину або виправила їх; б) зробила заяву (повідомила) про злочин у той час, коли ще можна було б запобігти шкідливим наслідкам злочину. Таке повідомлення має бути зроблено в прокуратуру або до поліцейського органу. На відміну від законодавства України та інших країн¹, які мають аналогічну норму про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, чеський законодавець навів виключний перелік злочинів, за вчинення яких можливе таке звільнення: поширення інфекційних захворювань людини (§ 152), викрадення дітей (§ 172), захоплення заручників (§ 174), зловживання довірою (§ 220), ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (§ 240), пошкодження лісів (§ 295), поширення інфекційних хвороб і шкідників сільськогосподарських культур (§ 307), державна зрада (§ 309), диверсія (§ 310), терористичний акт (§ 311), тероризм (§ 312), шпигунство (§ 316), недонесення про злочин (§ 368) та ін [9]. Усього перелічено 50 злочинів.

По суті закон перелічує підстави для звільнення від відповідальності, не поділяючи їх на загальні та спеціальні, як це зробив український законодавець.

Варто зазначити, що, на відміну від КК Угорщини 1978 р., який передбачав підстави для звільнення від покарання, КК Угорщини 2012 р. містить Главу V [10] "Підстави звільнення від кримінальної відповідальності". Порівняльний аналіз положень кримінально-правових норм дає змогу говорити про те, що угорський законодавець вирізняє підстави звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання.

Чинний КК Угорщини налічує п'ять підстав для звільнення, а саме: а) смерть винної особи; б) закінчення строків давності; в) помилування; г) добровільна реституція (відшкодування шкоди); д) інші підстави, передбачені законом².

Відповідна глава містить розділ 29, присвячений регламентації питань звільнення від відповідальності у зв'язку з активним каяттям³. Зокрема, будь-яку особу, що вчинила проступок або злочин проти життя, фізичної недоторканності чи здоров'я, проти особистої свободи, людської гідності, проти власності або у сфері інтелектуальної власності чи будь-який інший злочин, який карається позбавленням волі не більше трьох років, не притягують до кримінальної відповідальності, якщо: 1) вона визнала свою вину до обвинувачення; 2) відшкодувала завдані збитки та

заподіяну шкоду тією мірою, яку було визначено в процесі медіації потерпілою стороною.

Таке звільнення не застосовують, якщо винна особа: а) є рецидивістом; б) вчинила злочини у складі злочинної організації; в) вчинила злочин, який призвів до смерті особи; г) вчинила злочин умисно під час іспитового строку, відбування покарання або під час відстрочки покарання; д) була учасником процесу медіації за попереднім злочином.

КК Румунії [11] та КК Словенії [12] не містять норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям. У КК Бельгії також немає такої норми.

Між тим п. 1 і п. 2 § 84 КК Данії [13] встановлено, що покарання може бути зменшено або навіть і не призначено у випадках: 1) коли після вчинення злочину особа добровільно запобігла небезпеці; 2) у разі, якщо після вчинення злочину особа повністю відшкодувала збитки, заподіяні злочином; 3) якщо вона іншим способом добровільно спробувала запобігти наслідкам злочину або відшкодувати завдані збитки; 4) якщо вона повністю визнала вину та добровільно здалася [14].

Згідно з § 59 КК Норвегії, строк покарання може бути скорочено нижче нижньої межі або покарання може бути пом'якшено щодо особи, яка до того, як їй стало відомо про те, що її підозрюють, наскільки це можливо, суттєво запобігла або усунула шкідливі наслідки свого діяння. У випадку, якщо вчинений особою злочин був незначним або якщо покарання може бути обмежено штрафом, його можуть відмінити. Якщо обвинувачений беззастережно зізнався, то суд має взяти це до уваги під час призначення покарання й відповідно може скоротити строк покарання нижче нижньої межі або іншим способом пом'якшити покарання [15].

В КК Албанії елементи, які становлять сутність дієвого каяття (відшкодування завданої злочином шкоди, активне усунення наслідків злочину, визнання вини, з'явлення до правоохоронних органів), визнають обставинами, що пом'якшують покарання (арт. 48) [16].

Поведінку особи після вчинення злочину враховують як обставину, що впливає на ступінь суворості покарання в КК Ісландії (арт. 70) [17].

IV. Висновки

Отже, можемо погодитися з українськими науковцями (М. І. Хавронюком, О. О. Житним) у тому, що більш поширеним підходом у питаннях оцінки дієвого каяття в зарубіжних країнах є визнання його складових (визнання вини, відшкодування завданих збитків, з'явлення із зізнанням), які визнають, переважно, обставинами, що пом'якшують покарання. Разом із цим, у законодавстві окремих країн простежується трансформація підходів щодо соціальної та кримінально-правової оцінки дієвого каяття, яка по-

¹ Переважно в кримінальних законах вказано лише категорію злочину (невеликої або середньої тяжкості).

² За КК Угорщини 1978 р. перелічені підстави вивчали підставами для звільнення від покарання (розділ 32).

³ Такої підстави в КК Угорщини 1978 р. не існувало.

лягає не у визнанні її тільки як пом'якшуючої покарання обставини, а як можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності (як це зазначено наразі в КК Угорщини 2012 р.). Існування ж відмінностей у правовому регулюванні звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за кримінальним законодавством України та інших країн актуалізує компаративні дослідження в цьому напрямі. Зокрема, це питання: кримінально-правової оцінки розміру відшкодованих збитків; категорії злочинів, які виключають можливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності; визначення меж суддівського розсуду при вирішенні питання про таке звільнення та ін.

Доцільним вбачаємо також дослідження цього питання не тільки на нормативному рівні, а й на функціональному, який передбачає аналіз не тільки відповідного законодавства, а й доктринальних підходів, урахування соціальних умов дії кримінально-правових норм, доступної судової практики тощо.

Список використаної літератури

- Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 14 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_907.
- Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – Т. 1: Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 376 с.
- Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – Київ : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
- Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Житний. – Харків, 2003. – 20 с.
- Ніколаєнко Т. Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки в законодавстві зарубіжних країн / Т. Б. Ніколаєнко // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1 (29). – С. 274–277.
- Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ж. В. Мандриченко. – Одеса, 2007. – 17 с.
- Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon (Slovenskej republiky) [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.google.com.ua/search?q=Z%C3%A1kon+%C4%8D.+300%2F2005+Z.+z.+Trestn%C3%BD+z%C3%A1kon&oq=Z%C3%A1kon+%C4%8D.+300%2F2005+Z.+z.+Trestn%C3%BD+z%C3%A1kon&aqs=chrome..69i57.8056j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.
- Уголовный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/ru/331268/>.
- Trestní zákoník Česká republika 40/2009 Sb. Poslední změna zákona: 17.09.2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakony.centrum.cz/trestni-zakonik/cast-1>.
- Act C of 2012 on the Criminal Code [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.unodc.org/res/cld/document/hungary/1978/hungarian_criminal_code_html/Hungary_Criminal_Code_2012_Excerpts.pdf.
- Criminal Code [Hungary], Act C of 2012, 2012 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.refworld.org/docid/4c358dd22.html>.
- Criminal code of the republic of Slovenia [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.unodc.org/res/cld/document/slovenia/criminal_code_of_slovenia_html/Slovenia_Criminal_Code.doc.
- Уголовный кодекс Дании: Принят в 1930 г.: Распоряжение № 648 от 12 августа 1997 г. с изменениями, внесенными Законом № 403 от 26 июня 1998 г., Законом № 473 от 1 июля 1998 г. и Законом № 141 от 17 марта 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524&subID=100096345,100096365,100096421,100096627#text>.
- Уголовный кодекс Дании : пер. с датск. и англ. / пер.: А. Н. Рычева ; науч. ред. и предисл.: С. С. Беляев (пер.). – Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2001. – 230 с.
- Уголовное законодательство Норвегии / науч. ред. и вступ. статья Ю. В. Голик. – Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. – 240 с.
- Criminal code of the Republic of Albania law № 7895, dated 27 January 1995 (Consolidated version as of 2013 Criminal Code of the Republic of Albania) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/al/al037en.pdf>.
- The General Penal Code Lagasafn [Electronic resource]. – Íslensk lög 1. – 2014. – Útgáfa 143b. – Mode of access: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2016.

Булейко А. А. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием по законодательству Украины и других европейских стран: сравнительно-правовой анализ

В статье проанализировано уголовное законодательство ряда европейских стран, регламентирующее освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием и выделены основные подходы зарубежного законодателя в оценке значения деятельного раскаяния лица, совершившего преступление. Акцентировано на перспективных направлениях дальнейших компаративных исследований на нормативном и функциональном уровнях в этом направлении.

Ключевые слова: уголовная ответственность, деятельное раскаяние, возмещение причиненного ущерба, устранение причиненного вреда, чистосердечное раскаяние, признание вины.

Buleyko A. Release from Criminal Liability in Connection with Effective Repentance on the Legislation of Ukraine and Other European Countries: Comparative Legal Analysis

In the article analyzes the criminal legislation of several European countries to regulate release from criminal liability in connection with effective repentance. This in particular legislation such countries as Moldova, Slovakia, Czech Republic, Hungary, Slovenia, Romania, Belgium, Portugal, Norway, Denmark.

Emphasize the basic approaches of foreign legislation in relation to the criminally legal value of effective repentance of person, which committed crime. Under the first approach, such elements of effective repentance as an admission of guilt, sincere repentance, the compensation caused damages, the elimination caused of the damage, the appearance of the confession is recognized conditions, mitigating punishment (Romania, Slovenia, Denmark, Belgium and other). The second approach is the recognition of effective repentance as an independent separate reason exemption of person from criminal liability (Moldova, Czech Republic and Hungary). Herewith for the second approach is characteristic that as a reason such exemption is recognized as a highly effective repentance (Moldova) and some of its elements (Hungary).

It was concluded that in the legislation of individual countries can be traced the transformation approaches to social and criminally legal assessment of effective repentance which is to leave from recognition just as softened the punishment of condition in favor the possibility for exemption of person from criminal liability (as is the case now in the Criminal Code of Hungary 2012). The existence of differences in the legal regulation of exemption from criminal liability in connection with effective repentance by the criminal legislation of Ukraine and other countries actualizes comparative research in this area. In particular, it is a question: criminally legal assessment of the size of the losses reimbursed, categories of crimes, which exclude the possibility of exemption from criminal liability, determine the limits of judicial discretion in deciding question on such exemption and other.

Expedient is also research this question not only at the regulatory level, but on functional level that provides not only an analysis of the relevant legislation, but doctrinal approaches, taking into account the social conditions of the action of criminal legal norms, available jurisprudence, etc.

Key words: criminal liability, effective repentance, compensation caused damages, the elimination caused of the damage, sincere repentance, an admission of guilt.

ВИТОКИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ОПІКИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИГЛЯДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті розглянуто історичні умови зародження, формування та створення ідеологічних основ душпастирської опіки над засудженими до позбавлення волі у християнстві (II–IV ст. н.е.).

Ключові слова: благодійність, духовенство, опіка, позбавлення волі, свобода совісті та віросповідання, християнство.

I. Вступ

Із розвитком державного законодавства про свободу совісті та віросповідання церква стала активним учасником багатьох суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Україні. На сучасному етапі в нашій державі спостерігаємо новий етап державно-церковних відносин, який можна характеризувати як партнерський. Зокрема, релігійні організації відіграють важливу роль у механізмі пенітенціарного й постпенітенціарного впливу на особистість правопорушника. 14 травня 2015 р. відбулася знакова подія у сфері кримінально-виконавчої політики України. Верховна Рада прийняла закон, що врегульовує діяльність священнослужителів (капеланів) в установах виконання покарань у виді позбавлення волі, визначивши основні напрями подальшого співробітництва. З огляду на спроби встановлення взаємодії між установами кримінально-виконавчої системи та релігійних організацій треба констатувати, що на практиці при регулюванні цього питання виникає безліч проблем, що актуалізує історико-правові дослідження в напрямі з'ясування природи, витоків та еволюції здійснення релігійної опіки над засудженими до позбавлення волі. Нова й актуальна місія душпастирської опіки засуджених насправді має глибоку історичну основу, витoki взаємодії держави та церкви у практиці виконання покарання сягають початку нашої ери.

II. Постановка завдання

Метою статті є пошук основ зародження релігійної опіки над засудженими до позбавлення волі, оцінка переваг і ризиків душпастирської опіки як одного із стимулюючих методів формування правомірної поведінки в засуджених.

III. Результати

Християнські релігійні джерела свідчать про те, що тюрми існували в багатьох державах стародавнього світу. Найбільш чисельна група римських ув'язнених – християни, а значна кількість оповідей про них надає велику кількість інформації про функці-

онування римських в'язниць. Такі розповіді містяться не лише в Євангеліях, посланнях і діяннях Апостолів, в усіх частинах християнського Нового Заповіту, а й також у групі текстів, відомих загалом як «Діяння християнських мучеників», і звітах із різноманітних частин Імперії, в яких зберігаються описи тюрем, де утримували християн.

У період перших язичницьких гонінь на християн їх саджали до тюрем, застосовували катування та вбивали за віру. Саме в цей період сформувалося християнське розуміння позбавлення волі не як помсти, а як засобу внутрішнього очищення особи, що помилилася, спіткнулася в житті. Тому будь-яке полегшення вимушеного стану засуджених, добру справу на їх користь заохочували. У стародавньому світі відвідування засуджених у в'язницях не було таким обмеженим, як сьогодні (Єр. 8, 32; Мф. 25, 36). Християнське вчення говорить про те, що Бог дає віруючим одне з найсильніших почуттів – співчувати й бути милосердними відносно ув'язнених. Серед християн стало прийнято відвідувати ув'язнених, як тільки в II ст. почалося справжнє переслідування. Поштовх для цього дав Ісус у своєму пророцтві про те, що на останньому суді тих, хто відвідував в'язниці, буде зараховано до праведників. Заповідь Христа відвідувати ув'язнених дуже проста, легка й зрозуміла [1, с. 44].

Про діяння мучеників читали більш пізні християни в книгах Іова, Псалмів, Плачу, Ісайї та Захарія, і пізніше вони сформували християнське ставлення і до тюрем, і до потреб засуджених. Найбільше християнська література закликала до милосердя й поблажливості до заблудлих побратимів християн (Римлянам 2:1) або до братської застороги (Матвія 18:15).

Святий Іоанн Златоуст зазначає, що «хоча ув'язненому необхідно звільнення, проте Бог, будучи поблажливим, вимагає від нас лише того, що нам під силу – прийти до нього. «Милості хочу, а не жертви» (Ос. 6, 8) [2, с. 795]. Творець хоче, щоб ув'язнена людина була втішена. «Не то нам заповідано, щоб милувати добрих людей і карати злих,

але всім надавати людиноловство" [2, с. 401], – нагадує християнам Іоанн Златоуст. На думку святих отців, Ісус Христос прийшов здійснити місію позбавлення засуджених саме із "в'язниці гріхопадіння".

Незважаючи на жорстокі тортури, важкі умови ув'язнення, святі мученики чекали дня своєї страти як світлого свята й готувалися до нього з радістю. Вони співали вірші з псалмів, які можна було застосувати до їх становища. Страждальці, що знаходилися на нижньому поверсі в'язниці, відповідали співом на вірш псалма, що співали ув'язнені верхнього поверху, нібито безодня відповідала безодні (пс. 41, 8). Святі подвижники, перебуваючи в ув'язненні, вели між собою духовні бесіди, переконуючи в прийнятті християнства інших засуджених злочинців. Так, преподобний Єфрем Сирин (IV ст.), що опинився в молодому віці за ґратами, отримав від Бога одкровення й переконав тих, хто з ним відбував покарання, в тому, що навіть невинне ув'язнення на невеликий термін не є випадковістю, а служить або покаяттям у минулих гріхах, або прославлянням праведників [3, с. 6–7]. У розумінні віруючої людини покарання у вигляді позбавлення волі не є випадковим – це Божий Промисел. Ув'язнення людині надається для можливості проаналізувати своє життя, покаятися перед Богом у гріхах, очистити свою душу покаяттям, стати краще й чистіше, допомогти тим, хто поруч, хто відчуває ще більш нестерпні скорботи. Для багатьох в'язнів єдина надія була не на людське правосуддя, а на небесне.

Цікавим є розуміння того, що безвинним ув'язненим кайдани приносять ще більшу славу. Наприклад, у Старому Заповіті є розповідь про Йосипа, сина Якова. Зраджений своїми братами, він потрапляє до Єгипту. Живучи серед язичників, він твердо зберігає віру в істинного Бога й боїться в чому-небудь зогрішити перед Ним. Але зла та підступна дружина господаря Йосипа Потифара оббрехала його перед своїм чоловіком. Йосипа посадили у в'язницю, але за покору Господь визволяє його та з нечуваною раніше славою зводить на місце вельможі, першої особи в державі після фараона (Бут. 40, 41).

Згідно із заповіддю Христа, віруючі повинні відвідувати ув'язнених не тільки для того, щоб полежити їм соціально-побутовий аспект перебування там. Християнське розуміння цієї місії дещо інше, його не можна зводити переважно до соціального служіння, адже душа людини вище тіла, а значить, духовна милостиня цінніше матеріальної. Порятунком знедолених, тих, хто гине, становить для християн істотну частину служіння Богу.

З іншого боку, відвідування засуджених до позбавлення волі є рятівним кругом не лише для них, а й для самого місіонера. Один із найбільш могутніх, розумних та за-

можних царів давньої держави Ізраїль, Соломон, зазначав: "Краще ходити до дому плачу... ніж ходити до дому бенкету" (Еккл. 7, 2). Порівнюючи глядачів театральних видовищ і тих, хто відвідує тюрми, Іоанн Златоуст повчає: «І там, і тут вони бачать пристрасті, але після видовищ спостерігач виходить подібний морю, що хвилюється, а після відвідування тюрми відвідувачі "мають глибокий спокій"». Скорбота, що залишається після побаченого в тюрмі, гасить будь-який тілесний вогонь. Далі святий робить висновок: "...уяви... скільки ми зробимо добра для тих, хто знаходиться в ув'язненні, і собі самому, якщо будемо постійно спілкуватися з ними і станемо використовувати на це весь час, який ми проводимо в порожніх заняттях" [4, с. 403]. Отже, згідно з християнським релігійним ученням, відвідування в'язниці допомагає не лише засудженим "нести свій хрест", а й тим, хто їх відвідує, боротися з власними спокусами.

Відносно велику кількість інформації про відвідування засуджених християнських проповідників містять духовні джерела. Відомо, що учень апостола Павла на ім'я Онисифор, дізнавшись про арешт свого вчителя, прибув до Риму та зробив усе, щоб полежити йому життя в ув'язненні. Сам апостол Павло потім дякує Онисифору в одному зі своїх послань за його піклування: "Хай Господь подасть милосердя милість дому Онисифора за те, що він багато разів мене заспокоював й не соромився кайданів моїх" (2 Тим. 1,16). До апостола Павла у в'язницю приходила й першомучениця Фьокла, яка, віддавши вартовому свої намиста й золоті речі, підкупила його, щоб лише послужити апостолу [5, с. 469–470].

Яскравий приклад тому, як на початку участі церкви в долі засуджених представники християнської релігії невпинно молилися про ув'язнених, які перебували в тюрмах, можна знайти в словах апостола Павла. Він, перебуваючи в ув'язненні, у своєму посланні до євреїв просить: "Моліться про нас. Особливо ж прошу робити це, щоб швидше до вас мене було повернено. Пам'ятайте в'язнів, які страждають, як би й ви були з ними в кайданах" (Євр. 3,13, 18-19).

Святий Климент Римський за 28 років свого вигнання багато зробив для проповіді Євангелія в'язням міста Херсонесу [5, с. 680–685]. У своєму "Посланні до Коринтян" він зазначає, що багато християн прославилися не тільки гостинністю, а й тим, що добровільно йшли до в'язниці для звільнення інших, самі перетворювалися на рабів, щоб викупити інших [6, с. 27].

За свідченням святого Юстина Мученика, у II ст. у християнських громадах на допомогу нужденним збирали пожертви: "Достатні та бажаючі, кожен на свій розсуд, дають, що хочуть, зібране зберігається у священика, а він піклується про сиріт і вдів, про всіх нужденних через хворобу або з іншої причини,

а також про тих, які перебувають у кайданах" [7, с. 344]. Один із найвидатніших ранньохристиянських письменників і теологів Тертуліан (155–240 рр. н.е.) згадує про збір християнами милостині для засуджених на роботи в рудниках і заслання на острови [7, с. 27]. До ув'язнених приходили християни різних станів, у тому числі знатні люди з таємних християн. У християнській літературі описано випадок, коли дівчина на ім'я Павла "використала своє багатство на справу милосердя, відвідувала в'язниці, втішаючи допомогою й участю, перев'язувала рани тих, хто страждав за Христа" [8, с. 14]. Подібний випадок ми знаходимо в житті святого Доримедонта, що жив у III ст. "Він часто таємно приходив до святого Трохима у в'язницю, змивав кров та витирив стопи його чистим рушником" [5, с. 352].

Прославилася своїм служінням в'язням великомучениця Анастасія Римлянина. У традиції православної церкви відома як Анастасія Узорішительниця за те, що полегшувала, "вирішувала" страждання засуджених християн. Вона таємно від чоловіка відвідувала в'язниці та доглядала за засудженими-християнами. Після його смерті багато подорожувала, відвідувала в'язниці, допомагала засудженим християнам, віддаючи на їх потреби все своє майно [5, с. 599–600]. Мощам святої великомучениці Анастасії Узорішительниці, що постійно зберігаються в монастирі святої Анастасії в околицях міста Солоніки на півночі Греції, вклоняються засуджені й сьогодні. Зокрема, в 2011 р. мощі Анастасії Узорішительниці в супроводі грецької делегації священників прибули в Україну, їм могли помолитися засуджені окремих регіонів, зокрема Ольшанської виправної колонії № 53 на Миколаївщині. У Дніпропетровській виправній колонії № 89 знаходиться храм на честь цієї святої (заснований у 1997 р.)

Сучасником великомучениці Анастасії був святий великомученик Пантелеймон, який також відомий своїм служінням ув'язненим. Коли він став спадкоємцем багатого батьківського маєтку, негайно дарував свободу своїм рабам. "Обходячи темниці та відвідуючи всіх тих, які страждали в кайданах, Пантелеймон втішав їх милістю та безкоштовним лікуванням" [5, с. 625–626].

Особливим покровителем в'язнів, що молилися за них щоденно, є святий Микола Мирлікійський Чудотворець. Святитель сам побував у в'язниці під час гонін на Церкву Христову за часів імператора Діоклетіана (281–305 рр.). "Святитель Миколай був ув'язнений за сповідання християнської віри до в'язниці, де безупинно зміцнював у своїх сокамерниках віру, годував їх словом Божим, закликав до сповідання християнської релігії" [9, с. 19].

Завдяки впливу християн на державну владу на початку IV ст. відбулися зміни у ставленні до засуджених. У цей період було прийнято низку законодавчих актів, що відміняли

довічне ув'язнення, зменшували терміни попереднього ув'язнення, забороняли морити заарештованих голодом, утримувати їх у суцільній темряві, ланцюгах, не виводити на свіже повітря. Ще за часів імператора Адріана (135 р.) було скасовано довічне ув'язнення. В 320 р. імператор Костянтин Великий наказав для скорочення термінів попереднього ув'язнення прискорювати слідство, послабити систему заковування в ланцюги, дозволив виводити засуджених на повітря, заборонив морити арештантів, тримати їх у темряві та в ланцюгах і погано з ними обходитися.

Експансія християнства та християнізація всієї Римської імперії до кінця IV ст. зробили людяне ставлення до засуджених етично привабливим, високоморальним. У перші роки вільного сповідання християнства церква ще більше активізувала своє місіонерське служіння у в'язницях. Уперше форми тюремного служіння були визначені Першим Вселенським (м. Нікея, поблизу Константинополя, сучасна територія Туреччини) собором 325 р., що заснував інститут *Procuratores Pauperum* (піклування про бідних, бідолашних). Собором було визначено обов'язки священників. Вони повинні були відвідувати тюрми, клопотати про звільнення невинних, а в деяких особливих випадках навіть винних, забезпечувати засуджених продуктами харчування, одягом, надавати допомогу в судовому захисті, але головне – вживати заходи для їх морально-релігійного виправлення [10, с. 260]. Згідно з першим правилом II Вселенського собору (381 р. н.е.), Православна Церква зберегла ці догмати непорушними, Католицька доповнила їх власними новелами, деякі з яких мають юридичну природу, проте й та, й інша церкви мають єдину позицію стосовно відвідування засуджених.

Як свідчить православна історія, церква надавала в'язням не тільки духовну, а й матеріальну допомогу. Величезна кількість арештантів перебували під її опікою. "Через кілька років священства Златоуст налічував у Антіохійській церкві вже 3 000 осіб, удів і сиріт, яких годувала та підтримувала вона щодня, не беручи до уваги ув'язнених, які також були під опікою релігійної громади" [11, с. 260].

Уряд в особі християнських грецьких царів Гонорія й Феодосія II (перша половина V ст.) постановив суддям, щоб вони приходили на свята до в'язниці та дізнавалися про засуджених. Невиконання цього обов'язку спричиняло суворе стягнення.

IV. Висновки

Отже, необхідно зробити висновок, що з перших років існування християнства, відвідуючи засуджених апостолів і простих в'язнів-язичників, християни, насамперед, проповідували вчення про Бога, надаючи віру, втіху та надію на вихід засудженим. Об'єктивні обставини виникнення християнської церкви підштовхнули її засновників та апологетів до ідеї необхідності допомогти найбільш нужденним, вразливим категоріям

населення. В Євангелії нам заповідано відвідувати ув'язнених. Ставленням до цієї заповіді визначається доля людини в майбутньому вічному житті. З давніх віків церква дбала про бідних, хворих, сиріт і засуджених, влаштовуючи лікарні та притулки, загалом при монастирях, а державна влада надавала істотну допомогу духовенству в справі піклування, звільняючи від державних податків майно, що належить різним благодійним установам, і караючи тих чиновників, які заважали їх діяльності.

Якщо церковники та акти милосердя з боку звичайних християн могли тільки трохи полегшити долю ув'язнених, благодійним компонентом ставлення до ув'язнених із боку духовництва та мирян не можна нехтувати. Це надихало не тільки окремих людей і групи, а й також і юридичну систему, що зростала разом із світськими законами.

Список використаної літератури

1. Оксфордська історія в'язниць. Практика покарання у західному суспільстві / за ред. Н. Моріса, Д. Дж. Ротмена; пер. з англ. – Київ: Всесвіт, 2009. – 560 с.
2. Иоанн Златоуст. Толкование на святого Матфея Евангелиста / Иоанн Златоуст. – Москва: Изд. отд. Московского патриархата, 1993. – Т. 2. – 891 с.
3. Святой Ефрем Сирин. Творения: в 4-х т. / Святой Ефрем Сирин. – Москва: Изд. отд. Московского патриархата, 1993. – Т. 1. – 484 с.
4. Цыпин В. А. Церковное право: курс лекций / В. А. Цыпин. – Москва: Изд-во МФТИ, 1994. – 440 с.
5. Ростовский Д. Четыи Минеи (Жития святых) / Д. Ростовский. – Санкт-Петербург, 1997.
6. Харинов В. Библейские основы церковной благотворительности / В. Харинов // Благотворительность в социальной политике России: история и современность. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 24–28.
7. Мышцын В. Устройство христианской Церкви в первые два века / М. Мышцын. – Сергиев Посад: Тип. Св. Тр. Сергиевой лавры, 1969. – 495 с.
8. Бахметьева А. П. Избранные жития святых / А. П. Бахметьева. – Москва: Троице-Сергиева Лавра, 1991. – 159 с.
9. Для душевного спасения узника: краткие рассказы о благотворительной помощи святых угодников Божиих узникам и молитвенные обращения к ним / Сост. В. И. Завалий, М. Л. Яковлев. – Киев, 1998. – 69 с.
10. Фойницкий И. Я. Уголовное право: Учение о наказании: лекции. – СПб.: Типо-литография Х. Ш. Гельпері, 1886. – 450 с.
11. Варнава (Беляев). Основы искусства святости (опыт изложения православной аскетики). – Т. 3. – Нижний Новгород: Изд. Братства во имя святого князя Александра Невского, 1997. – 540 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2016.

Голоборотко Д. Е. Истоки осуществления религиозной опеки в учреждениях исполнения наказания в виде лишения свободы

В статье рассмотрены исторические условия зарождения, формирования и создания идеологических основ душепастырской опеки над осужденными к лишению свободы в христианстве (II–IV ст. н.е.).

Ключевые слова: благотворительность, духовенство, опека, лишение свободы, свобода совести и вероисповедания, христианство.

Holoborotko D. Sources of Realization of Religious Guardianship in Establishments of Execution of Punishments as Imprisonment

Actual today in Ukraine the mission of pastoral guardianship of convicts in fact has deep historical basis. The sources of cooperation of the state and church in practice of implementation of punishment is beginning by the roots of our era. In the article considered historical terms of origin, forming and creation of ideological bases of pastoral guardianship above convicts to imprisonment in christianity. Christian religious sources testify that prisons existed in many states of the ancient world. Among Christians has come to visit prisoners as soon as in the second century began their persecution. Jesus gave in his prophecy push in that in the last judgment, those who visited the prison are counted as righteous. From the first years of existence of christianity, visiting convict apostles and simple prisoners of pagans, christians first of all preached studies about God, giving a faith, pleasure and hope on an exit convict. The main purpose of visiting prisoners is not only to facilitate their social and living conditions in prison, and first of all in the confession of christian values, in particular that the human soul is higher than body, accordingly spiritual mission is more important than material. On the other hand visiting convicts to imprisonment, according to Christian doctrine, it is a saving chain not only for them but also for a missionary. As history shows, the church gave the prisoners not only spiritual but also material support. If churchmen and acts of charity on the part of ordinary Christians can only lightly alleviate the fate of prisoners it is impossible to ignore the charitable component of attitude toward prisoners from the side of clergy and laymen. It inspired not only individuals and groups but also a legal system that has grown along with secular laws.

Key words: charity, clergy, guardianship, imprisonment, freedom of conscience and religion, Christianity.

УДК 3.34.341

О. В. Гороховська

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕОБЕРЕЖНИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ЖИТТЯ

Статтю присвячено аналізу законодавства України про відповідальність за необережне позбавлення життя. Розглянуто питання особливості законодавчого закріплення поняття цих складів злочинів. Наголошено на деяких тенденціях і закономірностях, виявлених у цій сфері.

Ключові слова: необережне позбавлення життя, кримінальна відповідальність, дефініція.

І. Вступ

Чинний Кримінальний кодекс України містить низку статей, що регламентують відповідальність за злочини, пов'язані з необережним позбавленням життя. Ст. 119 КК України є загальною кримінально-правовою нормою, а ч. 2 ст. 134, ч. 2 ст. 194, ст. 196, ч. 3 ст. 276, ч. 2 і 3 ст. 286 КК України та інші належать до спеціальних.

Уже неповний перелік зазначених норм свідчить про те, що вони зосереджені на різних розділах Особливої частини КК. У них сформульовано різні склади злочинів – сукупність фактів, пов'язаних із необережним позбавленням життя. Ці склади далеко неоднорідні: серед них зустрічаються злочини з одним об'єктом (ст. 119 КК України), із двома та більше об'єктами – таких складів більшість (наприклад, ч. 2 ст. 286 КК). Але водночас спеціальні стосовно складу злочини (ст. 119 КК України) мають між собою дещо спільне: всі вони охоплюють факт настання смерті, заподіяної з необережності; усі вони так чи інакше вирішують завдання охорони життя людей від необережних злочинних посягань. Саме ці дві нерозривно пов'язаних обставини одночасно породжують проблему розгляду групи злочинів, пов'язаних із необережним позбавленням життя, і визначають складність її аналізу.

У юридичній літературі питання боротьби зі злочинним позбавленням життя, вчиненим з необережності, розглянуто досить детально. Теоретичні передумови для цього розроблено в працях П. С. Дагеля, В. Є. Квашиса, Д. П. Котова, І. П. Лановенко, В. Г. Макашвілі, А. А. Піонковського, В. А. Серебрякової, М. Г. Тадевосяна, М. Г. Угрехелідзе, М. Д. Шаргородського та ін.

Переходячи безпосередньо до загального поняття та системи злочинів, пов'язаних із необережним позбавленням життя, варто вказати, що це питання досліджено поки що недостатньо. Справа в тому, що лише одиничні праці присвячено розгляду загальних питань, що належать до необережного

вбивства. В останні роки, як правило, в юридичній літературі більше уваги приділяли питанням автотранспортних злочинів, злочинним порушенням правил техніки безпеки тощо.

Така ситуація, на наш погляд, може спричинити негативні наслідки, зокрема:

- не повною мірою виявляють те загальне, що є в діях, які призводять до аналогічних наслідків, наприклад, зміст норм обережності, що порушують, і їхня наявність, вплив характеру наслідків, що настали, на правову оцінку дій – як протиправних, так і непротиправних, що може бути важливим на рівні законодавчої та правозастосовної практики;
- необхідно додаткове дослідження специфіки суб'єктивної сторони злочинів, пов'язаних із необережним позбавленням життя, динаміки розвитку психічного відношення суб'єкта до діяння та його наслідків;
- не виявлено специфічні кримінологічні характеристики цієї групи злочинів.

Поняття певного злочину чи групи злочинів аж ніяк не вичерпується формально-логічною дефініцією. У своєму різноманітному змісті поняття виду кримінально-караного посягання ґрунтується на дослідженні істотних і при цьому загальних рис охоплюваного їм явища, у стиснутому вигляді відображає характеристику цього явища, його зміст.

Тому розробка загального поняття “злочини, пов'язані з необережним позбавленням життя” повинна підкорятися низці змістовних і формально-логічних вимог. Насамперед, вона повинна спиратися на аналіз кримінального законодавства України та практики його застосування. Поняття повинне відображати явище, що реально існує або на рівні нормативного регулювання, або на рівні соціальних відносин, практичної людської діяльності. Межі цього явища повинні бути досить визначеними.

У свою чергу, саме поняття “злочини, пов'язані з необережним позбавленням життя” повинне забезпечувати охоплення скла-

дових цієї групи, тобто вказівку на загальні риси цих складових, виявлення розходжень між ними. Іншими словами, це поняття повинне бути вихідним для одержання в майбутньому системної кримінально-правової характеристики досліджуваної групи злочинів.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити межі групи злочинів, пов'язаних із необережним позбавленням життя. Необхідність цього визначено, насамперед, потребою практики. Треба забезпечити послідовний підхід до поняття необережної вини та її зв'язку з наслідком – смертю особи, від яких би дій вона не настала; необхідно єдине розуміння механізму заподіяння шкоди. Завдання послідовної охорони особи, зокрема її життя, вимагає так побудувати склади, щоб вони охоплювали всі суспільно небезпечні варіанти розглянутої поведінки.

Нарешті, практично необхідно, щоб відповідальність за різні види необережного позбавлення життя диференціювали й визначали на єдиній основі, але залежно від різної суспільної небезпеки цих злочинів. У цьому змісті повинна бути зіставлена відповідальність, наприклад, за вбивство з необережності та позбавлення життя, що є наслідком транспортного злочину.

Таким чином, вирішення названих завдань вимагає розробки загального поняття злочинів, пов'язаних із необережним позбавленням життя.

Разом з тим, варто наголосити, що аналіз такого поняття є не тільки необхідним, а й правомірним, коректним із наукового та нормативного поглядів.

III. Результати

Як відомо, в кримінальному законодавстві, в теорії кримінального права й на практиці широко вживають такі поняття, як “умисне вбивство”, “вбивство через необережність”, “злочини проти життя” тощо. Існують поняття, які вживають у науковому обігу, але не в законі, наприклад: “побутові злочини”, “злочинна необережність”, “необережне позбавлення життя”, “заподіяння смерті з необережності” тощо. Незалежно від того, використовує законодавець ці поняття чи ні, вони несуть у собі (хоча й різною мірою) певну інформацію кримінально-правового характеру. Ця інформація може позначати зв'язок між окремими злочинами, виділяти їхні істотні ознаки, вказувати на приналежність до однієї групи, тобто на їхню певну спільність. Тим не менш, на зазначених поняттях ґрунтуються теоретичне пізнання та практична діяльність, їхню корисність доведено досвідом, і їх можна сприймати як досить чіткі та визначені.

Згідно зі сказаним, звернемося до аналізу кримінально-правових норм, що регулю-

ють склади злочинів, пов'язаних із необережним позбавленням життя.

Перший крок передбачає добір складів, що входять у цю групу, тобто є складами злочинного необережного позбавлення життя. Як уже було зазначено, незважаючи на вдавану простоту виявлення складів, у літературі з кримінального права необхідної ясності з цього питання не досягнуто. Це вже вказує на наявність можливих складностей при визначенні меж тієї чи іншої групи та описі її змісту.

Аналіз тексту кримінально-правових норм показує, що злочини, пов'язані з необережним позбавленням життя, позначають різними термінами. Ті самі ознаки складів злочину, що мають, очевидно, однаковий зміст, законодавець називає по-різному, описує термінами, що не збігаються. Наприклад, розглянемо таку ознаку складу, як результат злочинного посягання, яким у цій групі злочинів є позбавлення життя. Цей результат описують термінами “смерть людини”, “смерть потерпілого”, “загибель людей”, “людські жертви”. В деяких випадках, коли допускають можливість смерті, законодавець використовує термін “інші тяжкі наслідки”. Так, ст. 251 КК України встановлює відповідальність за порушення ветеринарних правил, які спричинили поширення епізоотії чи *інші тяжкі наслідки* (курсив наш. – О. Г.) [4]. Така реальна поведінка може в окремих випадках призвести до важкого захворювання або навіть смерті однієї людини чи групи людей, наприклад, у випадках уживання бруцельозного молока чи в інших ситуаціях. Виникає цілком природне запитання: чи розглядають у цьому випадку частину поняття “інші тяжкі наслідки” як синонім поняття “позбавлення життя” або, іншими словами, чи співвідносять перше поняття із другим як ціле та його частину. Аналогічні питання виникають і при зверненні до тексту ст. 416–417 КК України тощо.

Необхідно, проте, зазначити й позитивний момент, врахований законодавцем при прийнятті нового КК України. Термін “нещасні випадки з людьми”, що можна було зустріти в КК 1960 р., замінено терміном “загибель людей”.

Термінологічні розбіжності в описі наслідків необережного посягання на життя, зрозуміло, не є єдиною перешкодою в розгляді цієї групи злочинів. Але вказівка на них, щонайменше, досить переконливо свідчать про необхідність виділення ознак, загальних для всієї групи, і тих, що в цю групу входять. Такі ознаки могли б розкрити загальне в необережних посяганнях, що спричинили позбавлення життя.

На наш погляд, група злочинів, пов'язаних із необережним позбавленням життя, реально поєднується, а злочини, що вхо-

дять до неї, ідентифікуються характером заподіяної шкоди (злочинними наслідками), однорідністю суб'єктивної сторони, структурою механізму заподіяння (об'єктивної сторони). Кожна з цих ознак, у свою чергу, має потребу в ретельному науковому аналізі та визначенні. Лише тоді вони можуть розкрити сутність досліджуваної групи злочинів. Розглянемо ці ознаки послідовно.

Вже було згадано термінологічні розбіжності в описі злочинних наслідків кримінально караної необережності. Тут варто вказати додатково на кілька моментів. По-перше, в цю групу входять лише злочини, що реально заподіяли шкоду, яка спричинила позбавлення життя. Залишення в небезпеці необхідно розглядати як самостійну групу складів, що має специфічну характеристику, хоча й близьку до інших складів злочинної необережності. По-друге, необхідно впорядкувати термінологію, вживану в законі. Не викликає сумніву той факт, що простота норми, сприйняття її адресатом, інші фактори вимагають використання синонімічного ряду для позначення того самого змісту. Проте застосування синонімів повинно мати свої межі. На нашу думку, в законі варто використовувати терміни “заподіяння смерті”, “позбавлення життя”, а також розкрити зміст поняття “інші тяжкі наслідки” в усіх випадках, коли воля законодавця спрямована на включення в них розглянутої шкоди.

У зв'язку зі сказаним першою загальною ознакою цієї групи злочинів є характер злочинних наслідків, що передбачає заподіяння смерті одній чи кільком особам. Разом з тим, вважаємо необхідною й уніфікацію термінології та обрання однорідної структури для опису ознак позбавлення життя як наслідку необережних злочинних посягань.

Суб'єктивна сторона розглянутої групи злочинів полягає в злочинній необережності, характер якої треба аналізувати. Основне питання, що виникає при цьому, – чи впливає характер наслідків (смерть однієї чи кількох осіб) на зміст суб'єктивної сторони.

У кримінально-правовій літературі дають цілу низку класифікацій необережних злочинів, заснованих саме на зв'язку між характером, особливостями вини та наслідками. Так, П. С. Дагель зазначає про необхідність диференційованого підходу до різних видів необережності залежно від їхніх особливостей, а потім виділяє типи складів необережних злочинів за характером наслідків, зокрема можливістю їх матеріального вираження [3, с. 86].

На нашу думку, зміст суб'єктивної сторони залежить від наслідків, що настали, а отже, при настанні певних наслідків, заподіяних одним діянням, зміст суб'єктивної сторони повинний установлюватися диференційовано стосовно кожного з цих наслідків.

Принципово неправильно в цьому змісті протиставляти умисел і необережну вину. І в тому, і в іншому випадку існує специфіка відношення до наслідків.

При іншому підході міг би бути можливим випадок кваліфікації, наприклад, за ч. 1 ст. 286 КК України, дій особи, яка порушила правила дорожнього руху й передбачала матеріальний збиток, який заподіяла, але не передбачала смерть потерпілого. А це зумовлює додаткову гарантію об'єктивному ставленню в кримінальному праві.

Структура механізму заподіяння вказує, загалом, на зміст об'єктивної сторони та її зв'язок з об'єктом посягання. Для цієї групи складів характерне порушення різних технічних, соціальних та інших норм як зміст об'єктивної сторони. В іншому механізмі заподіяння не є “наскрізним” критерієм для цієї групи. Навпаки, потрібно наголосити, що в принципі необережне позбавлення життя може статися в будь-якій сфері соціальних відносин і діяльності. Воно може бути результатом використання будь-яких технічних засобів і механізмів, виявитися наслідком будь-яких дій чи бездіяльності. Це положення є вихідним для позначення групи посягань, пов'язаних із необережним позбавленням життя, вироблення загального поняття й аналізу родового складу злочину.

На підставі сказаного можна почати спробу визначити злочини, пов'язані з необережністю, вчинену будь-яким способом і в будь-якій сфері діяльності при недбалому ставленні до наслідків, яка спричинила смерть однієї чи кількох осіб.

Керуючись зазначеним визначенням, варто спочатку поділити цю групу злочинів за характером об'єкта злочинного посягання.

При цьому виділяють, з одного боку, склад вбивства через необережність (ст. 119 КК України), а з іншого – інші злочини, що спричинили необережне позбавлення життя. Цей підрозділ наголошує на особливому значенні загального складу необережного вбивства, але його недостатньо для аналізу інших видів злочинного необережного позбавлення життя.

Тому другу групу, у свою чергу, необхідно поділити на окремі підгрупи. Це можна зробити за кількома підставами.

Першою такою підставою треба вважати умисний чи необережний характер злочину, що спричинив необережне позбавлення життя. Тут виділяють:

- 1) необережні злочини зі смертельним результатом, передбачені ст. 139 ч. 2 (не надання допомоги хворому медичним працівником), ст. 196 (необережне знищення чи пошкодження майна), ст. 271–275 ч. 2 (злочини проти безпеки виробництва), ст. 276 ч. 3 (порушення правил безпеки руху чи експлуатації залізнично-

- го, водного чи повітряного транспорту), ст. 283 ч. 2 (самовільна (без потреби) зупинка поїзда), ст. 286 ч. 2 і 3 (порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, що керують транспортними засобами), ст. 287 (випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів чи інше порушення їх експлуатації), ст. 291 (порушення чинних на транспорті правил) та ін.;
- 2) умисні злочини з необережним заподіянням смерті, наприклад, злочин, передбачений ст. 194 ч. 2 (умисне знищення чи пошкодження майна).

Зрозуміло, можна використати й інші класифікації. Так, можна поділяти злочини, пов'язані з необережним позбавленням життя, на професійні та побутові, пов'язані чи не пов'язані з використанням техніки.

На наш погляд, злочини, пов'язані з необережним позбавленням життя, можна охарактеризувати рівнозначними словесними оборотами “необережне позбавлення життя однієї чи кількох осіб”, “необережне заподіяння смерті одній чи кільком особам”. На нашу думку, ці терміни мають використовувати для характеристики злочинних наслідків (смерть однієї чи кількох осіб), об'єктивної сторони (позбавлення життя, заподіяння смерті), суб'єктивної сторони (через необережність).

Розглянута група злочинів пов'язана з групою умисних убивств. Цей зв'язок є дуже істотним у кримінально-правовому змісті, оскільки межі групи необережних злочинів “ззовні” визначаються розумінням умислу, а межі групи умисних убивств – розумінням необережності. Крім того, відповідальність за ці види злочинів немов взаємно підкріплюється. Зокрема, невідворотність відповідальності за необережні злочини сприяє запобіганню умисних убивств, оскільки стримує суспільно небезпечні види поведінки.

IV. Висновки

Насамперед, можна вважати доведеним існування відносно самостійної в кримінально-правовому змісті групи злочинів і визнати обґрунтованим використання родового поняття “необережне позбавлення життя”. Загальні ознаки цієї групи мають враховувати

при аналізі кожного конкретного складу небережного позбавлення життя.

Необхідно узгодити склади злочинів, що входять у цю групу, в термінологічному плані.

Отже, коротка структурна характеристика вказує на розмаїтість складів і розбіжності між ними. Більш докладне виявлення цієї специфіки вимагає окремого розгляду виділених груп складів.

Список використаної літератури

1. Гороховська О. В. Пропозиції щодо вдосконалення змісту ст. 119 “Вбивство через необережність” проекту Кримінального кодексу України / О. В. Гороховська // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України : Спілка юристів України, 2001. – Вип. 12. – С. 480–483.
2. Гриндорф А. П. Ответственность за неосторожные преступления в советском уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. П. Гриндорф. – Москва, 1977. – 16 с.
3. Дагель П. С. Неосторожность. Уголовно-правовые и криминологические проблемы / П. С. Дагель. – Москва : Юрид. лит., 1977. – 144 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : Атіка, 2005. – 1064 с.
5. Номоконов В. А. Дифференциация уголовной ответственности за неосторожные преступления / В. А. Номоконов // Проблемы борьбы с неосторожной преступностью : межвузовский сборник. – Владивосток : Дальневосточный государственный университет, 1978. – Вип. 2. – С. 15–24.
6. Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / И. П. Лановенко, Ф. А. Лопушанский, А. Н. Костенко и др. – Киев : Наукова думка, 1992. – 220 с.
7. Серебрякова В. А. Ответственность за неосторожное лишение жизни по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Серебрякова. – Москва, 1962. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2016.

Гороховская Е. В. Понятие преступлений, связанных с неосторожным лишением жизни

Статья посвящена анализу законодательства Украины об ответственности за неосторожное лишение жизни. Рассмотрены вопросы особенностей законодательного закрепления понятий этих составов преступлений. Подчеркнуты некоторые тенденции и закономерности, выявленные в этой сфере.

Ключевые слова: неосторожное лишение жизни, уголовная ответственность, дефиниция.

Gorokhovska O. Concept of Crimes Related to Careless Deprivation of Life

Analysis of the text of criminal law shows that crimes of careless deprivation of life, marked by different terms. The same elements of crime that are obviously the same content, the legislator called differently, describes the divergent terms. Consider the above example, with respect to such signs of,

as a result of a criminal assault, which in this group of crimes is deprivation of life. This result is described by the terms "death of man", "the victim's death", "loss of life", "casualties." In some cases where death is allowed to legislator uses the term "other serious consequences." Art. 251 of the Criminal Code of Ukraine establishes responsibility for violations of veterinary regulations, which drew spread epizootic or other grave consequences). Real behavior of this kind can in some cases lead to serious illness and death of one person or group of people, such as in the case taking brutseloznoho milk or in other situations. There is quite a natural question: is covered in this case of the concept of "other serious consequences" as a synonym of "deprivation of life" or in other words, the first concept is related to a second as a whole and its parts. Similar questions arise when applying the text of Art. 416–417 of the Criminal Code of Ukraine and others.

It should be noted, however, and after, legislator allowed for the adoption of the new Criminal Code of Ukraine. The term "accidents to people," which met in the Criminal Code in 1960, replaced the term "loss of life".

Terminology differences in the description of the consequences of careless deprivation on the life, of course, is not the only difficulty in studying this group of crimes. But the reference to them, at least, very clearly shows the need for features common to all the groups and identifying compounds that are in this group. Such features could reveal a general reckless assault that drew deprivation of life.

In our view, the group of crimes related to careless deprivation of life, actually combined, and its constituent crimes identified the nature of the damage (criminal consequences), the homogeneity of the subjective side, the mechanism causing the structure (the objective side). Each of these attributes, in turn, needs a thorough scientific analysis and definition. Only then can they reveal the essence of the group crime.

Key words: careless deprivation of life, criminal liability, a definition.

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ НЕЗАКОННОЇ МІГРАЦІЇ

У статті досліджено питання міграції в Україні. Вказано види міграції (внутрішня й зовнішня) та охарактеризовано її структуру за територіальною, часовою ознаками, за способом реалізації, по відношенню до держави й за ступенем державного контролю. Акцентовано на злочинах, пов'язаних із незаконною міграцією.

Ключові слова: міграція, населення, регіон, незаконна міграція, злочинність.

I. Вступ

Сучасний стан розвитку українського суспільства, його економічних, політичних, ідеологічних, правових і моральних складових характеризується прагненням до здобуття європейських цінностей, а також масштабними процесами, що передбачають, зокрема, відкритість суспільства та розширення міграції.

Загальновідомо, що зазвичай міграція населення має позитивний соціальний характер. Передусім, раціональна, правильна організація переміщення громадян сприяє розвитку нових робочих місць, позитивно впливає на інфраструктуру міст і селищ, допомагає втілювати творчі плани людини, сприяє розвинутому туризму тощо.

Проте останнім часом спостерігають збільшення обсягів незаконної міграції, чому сприяють, насамперед, бойові дії на Сході країни, невизначеність кордонів і складна економічна й політична ситуації в Україні. Незаконні міграційні процеси сприяють збільшенню злочинів, зокрема проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи тощо. Якщо на початку 2000-х рр. найпоширенішими були контрабанда, незаконне перетинання кордону, а також злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин тощо, то з початком АТО можна спостерігати зростання незаконного переміщення зброї, вибухових речовин, порушення державних кордонів, збільшення терористичних актів, убивств тощо.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення поняття міграції та її видів, а також проблем, пов'язаних із незаконною міграцією в Україні.

III. Результати

У більшості українських і зарубіжних словників міграція (від лат. *migro* – переходжу, переселяюся) – це процес переміщення людей за межі тих або інших територій із зміною постійного місця перебування (меш-

кання), можливістю регулярного повернення або ні, у певних часових межах або назавжди [6; 1, с. 727; 5, с. 309–310; 3, с. 161].

Зазвичай демографи та кримінологи структуру міграційних процесів характеризують так:

1. За територіальною ознакою: внутрішня, зовнішня.
2. За часовою ознакою: постійна (або безповоротна), тимчасова, сезонна, кочова, маятникова.
3. За способом реалізації: організована, неорганізована.
4. По відношенню до держави: еміграція, імміграція, транзитна міграція.
5. За ступенем контролю: легальна, нелегальна.

Для кожної держави міграція є звичним процесом. Як неможливо зупинити життя, так і практично неможливо обмежити пересування громадян. Як і в кожній країні, українське суспільство неодноразово переживало вибухи міграції, особливо коли люди виїжджали в пошуках щасливішої долі. Це масові виїзди до Канади, США та інших країн. Також можна пригадати “славнозвісні” примусові переміщення до Казахстану, Комі АРСР, Сибіру тощо.

Вибух міграційних процесів на початку 90-х рр. XX ст. був безпосередньо пов'язаний з розпадом СРСР. Особливо активно від'їзд “заробітчан” відбувався в сім'ях Західної України, коли мати чи батько (іноді – й обидва працездатні батьки) їхали до Польщі, Італії, Греції, а їх діти залишалися практично без нагляду. Як було зазначено, з початком бойових дій на Донбасі, а також через анексію Криму міграційні процеси стають усе більш активними.

Загалом по Україні за останні роки міграційне сальдо впевнено змінює свій знак на мінус, тобто еміграція постійно переважає над імміграцією, що багато в чому пояснюється неоднозначною та складною економічною ситуацією в країні, а також нестабільною політичною обстановкою.

Щорічно, починаючи з 1992 р., Україну на- завжди покидають близько 38–40 тис. осіб. Досліджуючи статистику по Україні та, зокрема, по Запорізькій області, варто зазначити, що в своїй більшості емігранти – це міські жителі в активному, працездатному віці, 52% мають вищу або незакінчену вищу освіту.

Якщо до 2014 р. основними причинами виїзду громадян України можна було назвати три, а саме – туризм, відпочинок, бізнес (у тому числі й кримінальний) та виїзд на постійне місце проживання, то зараз вектор кардинально змінюється. Люди вимушено покидають місце проживання загалом, поперше, через нестабільність і військові дії; по-друге – в пошуках роботи; по-третє – з метою налагодження власного бізнесу або участі в бізнесових структурах. Стосовно туризму й відпочинку, то за проведенням власним інтерв'юванням цей показник перемістився відповідно на 16 та 18 місця.

Донедавна новим постійним місцем проживання українці обирали високорозвинуті країни: США, Німеччину, Ізраїль та ін. Наразі в межах України переміщення відбувається в бік Західної та Центральної її частини. Для виїзду за кордон частіше обирають Польщу, Італію, Словенію, Чорногорію, Угорщину, Російську Федерацію. Українці масово виїжджають у країни колишнього СРСР. Близько 80% з цієї кількості за останні п'ять років виїхали в Росію, загалом, з економічних причин. Еміграція в країни Балтії, Середньої Азії, Закавказзя та інші держави СНД становить 20% і, як правило, визначається родинними та етнічними факторами.

На жаль, з кожним роком виїжджають з України все більше людей. Так, тільки із Запорізької області з 1994 р. дотепер вибуло 69 996 осіб, а “замість” прибуло лише 35 214 осіб (-34 782 людини). З батьками їдуть і діти. Наприклад, у 1999 р. виїхало 2 456 дітей, а приїхало в Запорізьку область 1 828(-628), у 2015 р. виїхало 3 028 дітей, натомість приїхало лише 918 (-2 110).

Обираючи постійним місцем проживання іншу державу, колишні жителі України мимоволі сприяють тому, щоб українців ставало все менше. Так, тільки у зв'язку з еміграцією на постійне місце проживання в інші країни в Запорізькій області за 5 років кількість жителів значно скоротилася: українців на 4 278 чоловік, росіян – на 9 759 чоловік тощо. Статистика невтішна.

Достовірними є й деякі дані про збільшення громадян України (зокрема й Запорізької області) за рахунок жителів Кавказу. За офіційними обліками (паспортні служби, митна реєстрація та ін.) уже з 1998 р. спостерігається поступове зменшення міграційних процесів з боку цієї категорії громадян приблизно в 2,5 разів. Так, за останні п'ять

років чисельність азербайджанців, грузин і вірмен у Запорізькій області в результаті міграції збільшилася всього на 408 осіб. Згідно з переписом 1989 р. (на жаль, інших даних не виявлено, тому перепис більше не проводили), в Запорізькій області на 2,3 мільйона чоловік поряд з українцями проживало: вірмен – 2 514 чол., Азербайджанців – 1 296 чол., грузин – 930 чол., євреїв – 14 361 чол., німців – 2 330 чол. Крім цього, на території Запорізької області проживали татари, угорці, болгар, узбеки, чуваші та ін. За останні п'ять років міграційна картина багато показників змінила в негативний бік. Так, чисельність євреїв в області зменшилася майже на 3 000 осіб (наприклад, в Ізраїль емігрувало 6 765 чол.). Чисельність німців зменшилася на 527 чол. (у Німеччину виїхали також 93 єврея, 83 українця, 55 росіян). У США, Польщу, Італію щорічно з області виїжджають більше 200 осіб. Загалом це працездатні особи віком від 18 до 50 років.

Аналізуючи економічні та соціальні умови життя в Україні, варто зазначити, що більша частина населення хоча й не робить спроб виїзду на постійне місце проживання в інші держави, але все-таки намагається знайти тимчасову роботу за межами своєї країни. Знов-таки наголосимо, що від'їжджаючих стає все більше: в Росію, Польщу, Угорщину, Чехію, Італію, Казахстан. Ризикуючи втратити здоров'я, а часом – і життя, громадяни України сподіваються заробити, погоджуючись часом на рабську працю, щоб прогодувати близьких. Однак через відсутність угод з більшістю цих держав про надання екстреної медичної допомоги громадянам України, які тимчасово проживають на території іншої держави й захворіли або отримали травму, багато українських жителів повертаються на Батьківщину тяжкохворими, покаліченими, а то й зовсім гинуть.

Непоодинокими є випадки, коли, відпрацювавши певний час за кордоном або перебуваючи в комерційній поїздці, українські громадяни намагаються виїхати додому, але стають жертвами пограбування, побиття та інших видів насильства. На особливу небезпеку наражають себе так звані комерсанти. Комерційна міграція – це численне переміщення громадян України до держав Східної та Центральної Європи, Росію за товарами народного споживання, автомобілями, запчастинами, паливно-мастильними матеріалами тощо. Складне економічне становище та підприємницькі інтереси громадян призвели до значного збільшення такого виду мігрантів.

Постійне скорочення населення України через міграційні процеси відбувається на загальному негативному тлі. Так, як неод-

норазово було зазначено в довідкових матеріалах Верховної Ради України, уряду, Міністерства охорони здоров'я, демографічна ситуація в державі досі є складною. Відзначають постійне скорочення народжуваності та підвищення загальної смертності населення. За рівнем народжуваності Україна займає передостаннє місце серед країн Європи, за рівнем смертності – 2-е місце серед країн континенту, за рівнем дитячої смертності – входить у десятку найвищих показників для європейських країн. Як результат – відбувається депопуляція, тобто абсолютне зменшення населення внаслідок перевищення кількості померлих над кількістю народжених. Цей процес розпочався в Україні з 1991 р.

Різко знизилися показники одружень, зросла кількість розлучень, більшість сімей воліють мати одну дитину або залишатися бездітними, що значно погіршує демографічні показники держави.

Показники смертності населення за окремими категоріями залишаються стабільно високими (наприклад, смерть від хвороб системи кровообігу – 60%, від злоякісних новоутворень – 23,5% та ін.). Середня тривалість життя становить 62,9 років для чоловіків, 73,7 років для жінок. Відбувається старіння нації.

За останні роки в Україні погіршилася епідемічна ситуація, особливо з ВІЛ-інфікованими та хворими на туберкульоз. Так, лише в минулому році від туберкульозу померло близько 10 тисяч чоловік. В Україні проживають 2,4 млн інвалідів, із них понад 10% інвалідів-дітей.

У наш лексикон міцно ввійшло ще одне поняття – “біженці”. Для України це відносно новий вид міграції. Один із найстрашніших показників – це загибель військовослужбовців, добровольців і мирних жителів. Так, Президент України зазначив, що в результаті збройного конфлікту на Донбасі загинуло більше восьми тисяч українців, серед яких шість тисяч – мирні жителі. Також голова держави акцентував, що через конфлікт на Сході України понад 1,5 млн жителів Донбасу змушені були покинути свої будинки [2].

Зростає “безпритульність”, яка набуває загрозливого характеру, а також середній вік працюючих підлітків, який становить 12 років. Із таких дітей хлопчиків у 2 рази більше, ніж дівчаток. Найбільший попит на дитячу працю в тіньовому секторі. Саме там і немає практично контролю за умовами та оплатою праці працюючих дітей.

Особливу групу становить нелегальна міграція. В структурі міграційних процесів виділяють шість її видів:

- зовнішня нелегальна міграція;
- постійна (або безповоротна) нелегальна міграція;

- сезонна нелегальна міграція;
- транзитна нелегальна міграція;
- еміграційна нелегальна міграція;
- імміграційна нелегальна міграція.

Нелегальна міграція – це поширене, протиправне явище з високим ступенем латентності та великою кількістю суб'єктів (щорічно 45–50 тис. чол.), численними каналами проникнення в Україну й можливостями адаптації до системи протидії. Як правило, нелегальна міграція концентрується у великих містах України, а також у прикордонних зонах, які є місцями переправлення незаконних мігрантів до Європи.

Нелегальна міграція має ті самі причини, що й інші види міграції, але при цьому вони мають більш глобальний, трагічний та конфліктний характер. Вони примушують незаконних мігрантів іти на ризик заради власного життя, життя своїх рідних і близьких, здійснювати правопорушення й навіть злочини заради покращення свого життєвого рівня, втечі від міжнаціональних, релігійних та інших конфліктів.

Для нелегальної міграції характерні такі причини: політичні переслідування, різні види дискримінації (расова, етнічна, релігійна тощо), стихійні лиха, економічна нестабільність держави, культурна і мовна ізоляція, соціальні проблеми.

Відомо, що Україну використовують для нелегального проникнення іммігрантів з Азії в Західну Європу, для транспортування через її територію з країн Європи наркотиків і зброї в країни СНД. Щорічно збільшується кількість затриманих осіб, які незаконно перетинали кордон України. Найбільшу кількість затриманих спостерігають на українсько-словацькому, україно-угорському, українсько-російському кордонах. Прикладів незаконної міграції можна навести безліч, що свідчить про її неконтрольований характер і розмах.

Як правило, незаконна міграція супроводжується вчиненням злочинів. Так, уже було зазначено, що в Україні та через її територію перевозять нелегально не тільки товари без оплати відповідного мита, а й зброю, вибухові речовини, наркотики. Сьогодні прибутковим “бізнесом” стає перевезення за кордон бурштину, що нелегально добувають у Рівненській, Житомирській та Волинській областях. Голова Закарпатської ОДА Геннадій Москаль неодноразово звертав увагу на нелегальну міграцію та контрабанду, що прокладає собі шлях через Закарпаття: «Коли йдеться про контрабанду цигарок до ЄС, чимало українців згадують про Польщу, де щодня тисячі місцевих заробітчан-“човників” перетинають кордон, щоби продати кілька пачок. Та великі, “промислові” масштаби контрабанди властиві не так польській, як словацькій та угорській ділянкам нашого кордону. Тобто – кордону

через Закарпаття. Тут процвітає наймасштабніша та найзухваліша контрабанда. За минулий рік відомо щонайменше про дві групи, що використовували для переправи контрабанди до Словаччини... вертольоти! Один із гелікоптерів, що нелегально курсував через українсько-словацький кордон, розбився в листопаді 2015 року. Інший вдалося затримати навесні 2016 року. А кілька років тому був розкритий "міждержавний тунель" для контрабанди цигарок та нелегалів, електрифікований та обладнаний вагонетками» [4].

IV. Висновки

Проведений аналіз сучасної міграційної ситуації в Україні, а також її динаміки за останні роки свідчить про наявність в Україні, поряд із соціально-економічними проблемами, серйозних проблем у галузі міграційних процесів. Вони вимагають проведення серйозних, глибоких досліджень.

Особливу увагу необхідно приділити виявленню причин і умов, що сприяють незаконній міграції, прогнозуванню міграційних процесів, виявленню зв'язку незаконної міграції зі злочинними видами бізнесу – незаконним перетинанням кордону, торгівлею наркотиками, зброєю, людьми.

Необхідним є пошук заходів протидії незаконній міграції. В цьому зв'язку станов-

лять інтерес дослідження кримінально-правового напрямку, особливо ті, що пов'язані з аналізом складу злочину та кримінально-правовою характеристикою злочинів терористичного спрямування, участю у збройних конфліктах, незаконному збройному формуванні, організації злочинних угруповань.

Список використаної літератури

1. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Большая Российская энциклопедия ; Санкт-Петербург : Норинд, 1998. – 528 с.
2. Війна на Донбасі забрала життя 6 тисяч мирних жителів // Новини АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ua/news/162128/>.
3. Волков А. Г. Курс демографии / А. Г. Волков. – Москва : Мысль, 1985. – 271с.
4. Проти службовців посольства Словаччини відкрили кримінальну справу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.yandex.ua/yandsearch?text>.
5. Словарь иностранных слов. – 12-е изд., стереотип. – Москва : Русский язык, 1985. – 805 с.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія, 1998. – Т. 6. – 765 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2016.

Денисова Т. А. Миграционные процессы в Украине: современное состояние и проблемы незаконной миграции

В статье исследованы вопросы миграции в Украине. Указаны виды миграции (внутренняя и внешняя) и охарактеризована её структура по территориальному, временному признакам, по способу реализации, по отношению к государству и по степени государственного контроля. Акцентировано на преступлениях, связанных с незаконной миграцией.

Ключевые слова: миграция, население, регион, незаконная миграция, преступность.

Denysova T. Migration Processes in Ukraine: Modern State and Problems of Illegal Migration

The modern condition of development of the Ukrainian society, his economic, political, ideological, legal and moral parties (sides), is characterized by scale processes, one of which become the increasing openness of a society and expansion of a migratory field.

Population shift as a whole has positive social character: the rational, reasonably organized moving of citizens promotes development of new workplaces, positively influences an infrastructure of cities, helps to embody set of creative plans of the person.

In the majority of domestic and foreign dictionaries, and also, in opinion of demographers, migration (latinmigratio, from latinmigro – I pass (proceed), I move) is a process of moving of people for limits of those or other territories with change of a constant residence for ever or for the certain period, or with regular returning to a residence. Thus, the basic kinds of migration is internal, connected with moving the population inside the state and external, connected with moving the population between the states, and first of all the former USSR.

Investigating statistics on Ukraine and, basically, on the Zaporozhye area, it is necessary to note, that in the majority emigrants are city dwellers at active, able-bodied age, 52% have the maximum (supreme) or uncompleted higher education.

It is possible to name principal causes of departure of citizens of Ukraine three, namely, tourism, business (including criminal) and departure a constant residence.

Analyzing economic and social conditions of life on Ukraine, it is necessary to note, that the most part of the population though does not undertake attempts of departure a constant residence in other states, but nevertheless tries to find time work outside the country. Driving off becomes more and more: to Russia, Poland, Hungary, Czechia, Italy. Risking to lose health, and at times and citizens of

Ukraine hope to earn lifes, agreeing, at times, on slavish work to support relatives. However, because of absence of agreements with the majority of these states about granting emergency medical aid to citizens of Ukraine who temporarily live in territory of other state and were ill or have received a trauma, many the Ukrainian inhabitants come back home the seriously ill patients crippled, and even at all perish.

The carried out analysis of a modern migratory situation in Ukraine, and also its dynamics for last years, testifies to presence in Ukraine, alongside with socio economic problems of serious problems in the field of migratory processes. They demand realization of serious, deep researches. The special attention is necessary to give the reasons and the conditions promoting illegal migration, forecasting of migratory processes, communication of illegal migration with criminal kinds of business – trade in drugs, the weapon, people.

Key words: *migration, population, region, illegal migration and crime.*

UDC 343.4

T. LeonenkoDoctor of Juridical Sciences, Associate Professor
Classic Private University**THE USE OF JUVENILES' AGE PECULIARITIES BY RELIGIOUS SECTS
TO INVOLVE THEM IN CRIMINAL ACTIVITY**

The article describes the use of topical issues of religious sects age and psychological characteristics of minors for the purpose of engaging in criminal activity.

Key words: minors, age, psychology, crime, involvement, criminal activity.

I. Introduction

The problem is youngsters already have deeply-ingrained negative attitudes, judgments, habits and behaviors in their background. As a rule, they actively reject and oppose any positive influence, raising a psychological barrier of mistrust, alienation and even hostility between themselves and educators. Eliminating the barrier means creating positive preconditions for further psychological influence. It is not only about instilling or cultivating some positive attitudes and features in a teenager or adolescent, it's also about the art of correction and rehabilitation, i. e. neutralization and elimination of previously formed negative attitudes and patterns of behavior.

II. Problem definition

The aim of the article is to analyze the use of psychology of minors for their involvement in criminal activities of religious sects.

III. Results

Unlike crises of neurotic or traumatic character, age crises belong to standard processes which are essential parts of normal progressive process of identity development (E. Erikson). Age crises might occur when a person advances from one age category to another and they result in systematic qualitative changes in terms of social interaction, activities and consciousness. The following crises are differentiated in childhood: first year crisis, three-year-olds' crises, 6–7 year-olds' crisis, adolescence crisis (10–11 year-olds). The above mentioned chronological periods are rather relative due to substantial differences in a range of individual, sociocultural and other factors. Individual specifics, duration and severity of crises may vary substantially due to individually typological characteristics, social and micro social conditions, family-related peculiarities of upbringing etc. The periods of age crises are characterized by transition processes and adopting new type of relations and attitudes, which take into consideration new opportunities, changed social situation of development, new kinds of activities and reorganization of the entire consciousness structure. Procedures of transition

to the next stage involve confronting and mastering new and often acute challenges. Negativism, stubbornness, capriciousness, tendency to initiate conflicts and other manifestations of negative attitude in behavior, characteristic of age crises, will worsen if a child's new needs in terms of communication and activity are neglected. Otherwise, these manifestations will ease off if the child is brought up properly. As for the adults, such turning points are known to be less frequent and conspicuous in their manifestation, without noticeable changes in behavior.

In terms of norms and values, which gain particular importance later into the adulthood, every stage is characterized by specific challenges and tasks. Successful completion of these tasks not only influences personal development in general but also allows for advancing to the next stage. Among others, these tasks include choosing the career, professional training, creating one's own family etc. The course of age-related development is connected with irreversible psycho-physiological changes, but there is no time correlation between closely interrelated lines of physical (physiological), psychic and social development of an individual. The uneven pace of these sides development often results in discrepancies in the degree of physical, psychological or social maturity of an individual, calling forth such phenomena as acceleration, psychophysical and personality infantilism, mental retardation and others. Chronological boundaries of psychological age characteristics significantly vary depending on the sociocultural, economic and other factors.

There can be no fixed or stated age boundaries for age-specific development, as these boundaries are flexible, fickle, depend on historical situation and vary in different socioeconomic conditions of identity development.

Contemporary scientists identify two main stages of identity development. The first one – early adolescence – is the stage of human development in the period from 11–12 to 15 years. The second one – adolescence – takes place between 15–18 years. Early ado-

lescence is the time of intense identity formation, its enrichment by way of absorbing moral and intellectual values. It is the period of profound changes in mental activity, of body changes and physiological advancement. This is the age of the first truly self-administered, independent actions, first responsible decision making, and first serious friendship. But it is also the age when adolescents neglect social norms and demands, disrespect their elders, express cynicism, introversion, stubbornness. Early adolescence is probably the most controversial and dynamic period in human life.

Adolescence is defined as a transitional stage. It is not surprising, as an adolescent is a person who is in a state of transition from childhood to adulthood, from immaturity to maturity. Therefore, it is associated with contradictory behavior and instability, abrupt fluctuations from naive childish reactions to seriously motivated actions. As a rule, adolescents do not have any consistent and resolute course of behavior. Therefore they are particularly vulnerable to various kinds of influence, including those that lead off the right path and sometimes are the cause of serious misdoings and deviations from social norms of moral, resulting in breakdowns, moral disruption and decay of personality.

The transition from childhood to adolescence is associated with the serious reappraisal of values. This is reflected in the fact that thoughts and attitudes inherent in childhood are replaced by more mature, independent (or claiming to be independent) judgments, new estimates of the reality. The urge towards self-assertion and independent activity is growing, too. At the same time there are often discrepancies (differences) between the previous and newly acquired judgments and estimates. This produces duality and contradictions in assertions and conclusions, pronounced attempt to dissociate themselves from everything childish, disrespect of age authority, aversion to ungrounded restrictions and so on.

Inner conflicts, acute sensitivity and vulnerability of adolescents, superficiality of their identity and self-esteem, lack of sustained interests determine adolescents' particular exposure to certain conditions. They have not yet developed the ability to assess information critically and selectively. As a result, different, sometimes even accidental circumstances may impose a deep imprint on the inner world and behavior of adolescents.

The desire for self-assertion is inextricably linked with significant changes in different spheres of adolescents' life and activities, in their psychology, their physical development. In this period young people begin to systematically master the fundamentals of science, which, in turn, requires changes in the usual

patterns of working and thinking, reconsideration of attention and new techniques of memorizing. Adolescents form new feature – they get independent. Awareness of their own spiritual and physical strength naturally causes assertion of self-esteem. This feeling is based on the fact that young people are able to set and to solve some practical tasks.

Early adolescence is the period when all spiritual and physical strength of the individual flourish. It is the time when young people achieve the degree of mental, ideological and social maturity, which makes them capable of self-reliant work and social life and activity.

The new conditions of life and work significantly change the position of adolescents among other people around them, leading to an increase in the degree of their independence and activity. There are also significant changes in the spiritual life of young people. Psychologists, in particular, note the further development of mental activity. The way of thinking in late adolescence age differs from the way of thinking in early adolescence by higher level of generalization, capability of deeper understanding of the laws of the world around them.

Acceptance of rules and norms of behavior is inextricably linked with the process of young people gaining moral consciousness. It is in adolescence that people advance from knowing basic moral concepts to in-depth recognition of the most complicated moral categories – obligation, honor, social welfare, religion etc. During this period people begin to understand not only the subtlest shades of many moral concepts, but most importantly – the moral palette of different actions of other people as well as their own actions. Hence we observe the high-level moral sensitivity of adolescents, their assessment and self-assessment. Sometimes these qualities become distorted. Thus, adolescents are morally exacting and over demanding, which often manifests itself in exaggeration of any cases of injustice, dishonesty, unscrupulousness. Strict assessment is expressed in straightforwardness, unconditional condemnation in categorical and sometimes offensive to others judgments and conclusions.

The formation of moral consciousness is accompanied with the formation of religious belief, which has a great influence on the motivation of adolescents. These motifs are increasingly filtered through moral evaluations, increasingly "filled with" specific and important for the individual life contents. This is directly reflected in the choice of course of action in a variety of situations, displayed in courses of actions, in desire to enforce the decision made. Thus, adolescence is the relevant risk zone, when a juvenile is more than ever helpless and vulnerable to criminal suggestion as to the benefits of a particular religion.

IV. Conclusions

Examples of such organizations, built on control over their members' behavior, include Unification Church, Church of Scientology, Cult of Satanism, Transcendental Meditation movement, White Brotherhood.

The prohibition aroused great response. Some members of society perceived this provision as legal restrictions on the activities of those denominations that work with children and adolescents classified as disadvantaged groups (alcoholics, drug addicts, orphans etc.). The question arises: who has the right to grant permission to involve these children in the work of religious organizations? In any case, the very fact that the government has paid attention to this problem is a step forward in the protection of juveniles' rights.

In some cases, religious juvenile delinquency is a specific, sad indicator of adverse conditions of adolescents' life and upbringing in the family.

It is impossible to overestimate the damage caused to fight against crime by adult instigators and organizers of juvenile crimes. But we can not deny that they often involve in criminal activity the juveniles already predisposed and to some extent prepared for this. In addition, the fact that a crime has been committed by a juvenile indicates that there is a high social danger of religious groups' activities which inspire and provoke juveniles to commit crimes.

As a rule, juveniles join criminal groups (sects) voluntarily, without external coercion. Indeed, there are some aspects of criminal group psychology which are undoubtedly attractive to juveniles: pseudo-romantic, pseudo-heroism, unconventional and often cynical ideas and judgments on various phenomena, straightforward judgment on the aspects of life considered to be social taboos, etc. Being exposed to the influence of this psychology, juveniles' views and opinions about other people, society in general, personal or social goals and objectives start transforming considerably. Ultimately, the negative impact of the group logically results either in occasional crimes or in systematic socially dangerous group actions.

Thus, there is a whole range of factors that determine the formation of a juvenile delinquent. Some of them act as direct causes of criminal actions – they determine the process of forming socially harmful impulses and infringements, as well as specifics of their implementation in socially dangerous actions and deeds. Other factors act as conditions that determine retention of these causes and facilitate their manifestation in juvenile delinquency. They tend to enhance the influence of the causes of delinquency and are in fact key factors that allow for realization of the causes of socially dangerous actions on the part of adolescents.

Juvenile offender is a fickle and dynamic personality. Even quick study reveals odd inconsistency of judgments, opinions and motives, erratic behavior, illogical deeds and actions, etc. Delinquent's psychology represents a unity of incompatibility: duality and contradictoriness of personality basis, attitude to society, to the people around, to the norms and rules of conduct. It goes without saying, that psychic inconsistency is inherent to adolescent psychology in general and even to young age psychology to some extent. Moreover, in this age the identity formation can occur only through overcoming internal conflicts based on their unity and struggle.

Thus, the propensity of a juvenile to commit crime on religious grounds in some cases is not the juvenile's fault but the responsibility of the environment, including parents, teachers, carers, nongovernmental organizations and the state in general. Negligence, lack of interest in the child, ignoring his/her life, interests and problems – these can all become forces pushing a young person to committing a crime. Religious organizations involved in criminal activities always admit these "problem" children and use them with criminal purposes.

When juveniles feel that they matter, listened to, directed and treated as individuals, they are ready to do whatever it takes to get what they think is care and family love. Juveniles' identity is pliable, it can be easily affected and used to reach one's own goals.

It is possible to reform juveniles who are members of totalitarian sects and have not committed a crime (though were ready to do it). Responsibility for this rests on those who once "pushed" that child towards being a member of the sect. Only adults' legal awareness, their professionalism can help prevent a juvenile from committing a crime. Correctional work should begin before a juvenile becomes a criminal and can be convicted.

References

1. Бочелюк В. Й. Кримінально-виконавча психологія / В. Й. Бочелюк, Т. А. Денисова. – Київ, 2008. – 325 с.
2. Валицкас Г. К. Самооценка у несовершеннолетних правонарушителей / Г. К. Валицкас, Ю. Б. Гиппенрейтер // Вопросы психологии. – 1989. – № 5. – С. 45–55.
3. Введение в практическую социальную психологию / под ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловьевой. – Москва, 1996. – 621 с.
4. Возрастная и педагогическая психология / под ред. А. В. Петровского. – Москва, 1973. – 391 с.
5. Долгова А. И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А. И. Долгова. – Москва, 1981. – 269 с.

6. Донцов А. И. Психология коллектива / А. И. Донцов. – М., 1984. – 226 с.
7. Заика Е.В. Психологическая характеристика личности подростков с отклоняющимся поведением / Е. В. Заика, Н. П. Крейдун, А. С. Ячина // Вопросы психологии. – 1990. – № 4. – С. 83–91.
8. Захаров А. И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А. И. Захаров. – Москва, 1986. – 211 с.
9. Захарова А. В. Психология формирования самооценки / А. В. Захарова. – Минск, 1993. – 207 с.
10. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах / Я. Л. Коломинский. – Минск, 1976. – 310 с.
11. Коломинский Я. Л. Психология личных взаимоотношений в детском коллективе. – Минск, 1969. – 254 с.
12. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – Москва, 1989. – 316 с.
13. Кон И. С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. – Москва, 1980. – 364 с.
14. Кондратьев М. Ю. Подросток в замкнутом круге общения / М. Ю. Кондратьев. – Москва, 1997. – 265 с.
15. Королев В. В. Психические отклонения у подростков правонарушителей / В. В. Королев. – Москва, 1992. – 301 с.
16. Леонгард К. Акцентуированные личности [пер. с нем.] / К. Леонгард. – Киев, 1981. – 305 с.
17. Психология развивающейся личности / под ред. А. В. Петровского. – Москва, 1987.
18. Психология формирования и развития личности / под ред. Л. И. Анцыферовой. – 1981. – 465 с.
19. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт. – Москва, 1994. – 276 с.
20. Рыбалко Е. Ф. Возрастная и дифференциальная психология / Е. Ф. Рыбалко. – Санкт-Петербург, 1990. – 208 с.
21. Слободчиков В. И. Психология человека / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – Москва, 1995. – 321 с.
22. Социальная психология / под ред. А. В. Петровского. – Москва, 1987. – 455 с.
23. Социально-психологические проблемы нравственного воспитания личности / под ред. В. Е. Семенова. – Санкт-Петербург, 1984. – 387 с.
24. Социология молодежи / под ред. В. Т. Лисовского. – Санкт-Петербург, 1996. – 334 с.
25. Толстых А. В. Взрослые и дети: парадоксы общения / А. В. Толстых. – Москва, 1988. – 298 с.
26. Фельдштейн Д. И. Психология становления личности / Д. И. Фельдштейн. – Москва, 1994. – 301 с.
27. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – Москва, 1994. – 411 с.
28. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2-х т. / Х. Хекхаузен. – Москва, 1986.
29. Хьел Л. Теории личности / Л. Хьел, Д. Зиглер. – Санкт-Петербург, 1997. – 332 с.
30. Эрикссон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эрикссон. – Москва, 1996. – 422 с.
31. Юнг К. Конфликты детской души / К. Юнг. – Москва, 1995. – 279 с.
32. Юридична енциклопедія / відповід. ред. Ю. С. Шемшученко. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000–2001. – Т. 1–5.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2016.

Леоненко Т. Є. Вікові особливості неповнолітніх та їх використання релігійними сектами в злочинній діяльності

У статті розкрито проблеми використання релігійними сектами вікових та психологічних особливостей неповнолітніх з метою їх залучення до релігійних сект для злочинної діяльності. В дослідженні йдеться про те, що вік – категорія, яка позначає тимчасові характеристики індивідуального розвитку. На відміну від хронологічного віку, який виражає тривалість існування індивіда з моменту його народження, поняття психологічного віку позначає певний, якісно своєрідний щабель онтогенетичного розвитку, який зумовлено закономірностями формування організму, умовами життя, навчання й виховання.

Процес переходу від одного вікового щабля до іншого передбачає глибоке перетворення всіх названих структурних компонентів віку та може супроводжуватися більш-менш вираженими конфліктами та протиріччями (віковими кризами). Вікові кризи – особливі, відносно нетривалі за часом (до року) періоди онтогенезу, які характеризують різкими психологічними змінами. На відміну від криз невротичного або травматичного характеру, вікові кризи належать до нормативних процесів, необхідних для нормального, поступового процесу особистісного розвитку (Е. Еріксон). Вікові кризи можуть виникати при переході людини від однієї вікової категорії до іншої та пов'язані із системними якісними змінами у сфері її соціальних відносин, діяльності та свідомості.

Поняття вікових особливостей, вікових меж не має абсолютного значення – вікові межі рухливі, мінливі, мають конкретно-історичний характер і не збігаються в різних соціально-економічних умовах розвитку особистості. Сучасна наука виділяє два основних етапи форму-

вання особистості: підлітковий вік – період розвитку дітей від 11–12 до 15 років; ранній (або молодший) юнацький вік – приблизно від 15 до 18 років.

Використання психологічних вікових особливостей пов'язане із знанням складностей та протиріч особистості, що формується, особливостей взаємодії її з навколишнім середовищем. Зазвичай найбільш характерними особливостями цього процесу є: емоційно виражене прагнення пізнати навколишню дійсність, висока активність особистості, поява власних оцінок тих або інших подій та фактів. Ці риси часто вступають у протиріччя з малим життєвим досвідом, з відсутністю вміння переборювати невдачі, з нестійкістю й поверхневистю першого враження. Результатом цього є надмірна різноманітність пізнавальних інтересів, швидка зміна спрямованості уваги й зовнішньої орієнтації, висока "рухливість" оцінок і самооцінки.

Внутрішні протиріччя, гостра сприйнятливність і вразливість підлітка, поверхневисть самосвідомості та самооцінки, відсутність стійких інтересів визначають його особливу схильність до впливу певних чинників.

Ключові слова: злочин, вік, психологія, неповнолітній, злочинна поведінка.

Леоненко Т. Возрастные особенности несовершеннолетних и их использование религиозными сектами в преступной деятельности

В статье рассматриваются проблемы использования религиозными сектами возрастных и психологических особенностей несовершеннолетних с целью их вовлечения в религиозные секты для осуществления преступной деятельности.

Ключевые слова: преступление, возраст, психология, несовершеннолетний, преступное поведение.

ПОМСТА ЯК МОТИВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

У статті зазначено, що кримінологічна характеристика злочинів містить визначення мотиву вчинення злочину, а також мотивацію злочинної поведінки. З'ясовано ступінь дослідження судами мотивів злочину, що вчинені щодо працівників правоохоронного органу та суду, розкрито причини їх виникнення. Особливу увагу приділено мотиву помсти. На основі аналізу вироків суду, кримінальних проваджень та експертних опитувань визначено, чи враховується мотив помсти щодо працівників правоохоронних органів та суду.

Ключові слова: мотив, мотивація, особа злочинця, жертва злочину.

I. Вступ

Інтеграція української держави у світове співтовариство зумовлює необхідність не лише проведення соціально-економічної та політичної реформ, а й здійснення правової реформи, невід'ємною частиною якої повинні стати реформаційні процеси кримінальної юстиції. Аналіз міжнародно-правових документів, української та зарубіжної спеціальної літератури дає підстави констатувати, що світова спільнота в останні десятиліття серйозно замислюється над вирішенням проблеми пошуку відповідних кадрів, які здатні чесно та неупереджено виконувати свої службові обов'язки. Адже від їх діяльності в більшості випадків залежить справедливе вирішення справи. Особливо важливим є справедливий вирок суду.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення питань, пов'язаних з мотивом помсти щодо працівників правоохоронних органів та суду, а також мотивація злочинної поведінки особи.

III. Результати

Витоки виникнення мотиву помсти сягають у давнину. Як зазначав польський письменник В. Брудзинський, багато людей бажають помститися та реалізують своє бажання навіть раніше, ніж їх встигли образити [1]. Кримінологи та представники кримінально-правової науки зазначають, що помста існувала з часів виникнення людства. Але, як справедливо зауважує Г. В. Мальцев, за мільйони років люди так і не навчилися головному – жити в мирі один з одним, уживатися із собі подібними, знаходити спільну мову в ситуаціях розколу та незгоди. У світі все менше людей, здатних поставити себе на місце інших, пережити їх біль, співчувати та співпереживати, побачити себе у відображенні життя іншої людини [2, с. 8].

Загальновідомо, що мотив людської поведінки лише тоді стає мотивом злочину, коли він охоплює найбільш суттєві ознаки

злочинного діяння. В юридичній літературі кримінально-правовим аспектам мотиву та мотивації злочинної поведінки приділяли певну увагу, а саме характеристики поняття, форм, класифікації вчинення злочину тощо. Найбільш вагомими в цій сфері були праці українських і зарубіжних учених, а саме: Ю. М. Антоняна, Л. В. Багрія-Шахматова, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, М. О. Беляєва, Р. В. Вереші, П. А. Вороб'я, В. К. Грищука, В. К. Дуюнова, І. І. Карпеця, В. О. Коновалової, М. І. Коржанського, О. М. Костенка, В. А. Ломаки, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, О. І. Парога, А. В. Савченка, С. В. Склярова, М. С. Таганцева, С. А. Тарарухіна, А. П. Тузова, В. І. Тютюгіна та ін.

Кримінологічні аспекти мотиву та мотивації було розкрито в дослідженнях Б. С. Волкова, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, А. В. Наумова, А. О. Пінаєва, М. С. Таганцева, В. Я. Тація, О. І. Чукаєва та ін.

Водночас праць, присвячених безпосередньо проблемам урахування мотивів помсти в злочинах щодо працівників правоохоронного органу та суду, небагато. Зокрема, на цьому зауважували А. В. Градецький, Т. А. Денисова, О. А. Мартиненко, А. В. Савченко, В. І. Шакур.

У кримінальному праві, кримінології та юридичній психології існує твердження, що основою цілісної структури особистості є її спрямованість, яка складається з низки мотивів, що визначають конкретні форми людської поведінки. Разом з тим, у кожній людини в процесі її життя формуються потреби, інтереси та вольові особливості, що дають змогу обрати ту або іншу лінію поведінки (установку на конкретну поведінку або спосіб життя) [3, с. 114]. Якщо установка не співпадає із загальноприйнятими моральними та правовими нормами життя, діяння особи підпадають під дію кримінального закону. Механізм злочинної поведінки та роль мотивів у її формуванні детально описано

багатьма авторами, зокрема Б. С. Волковим, І. М. Даньшиним, А. І. Долговою, С. А. Тарарухіним, А. П. Тузовим, І. Г. Філановським. Мотив відображає свідомість і волю особи, які потім виявляються при вчиненні злочину в формах умислу чи необережності (психічне ставлення до вчиненого діяння). Звісно, виявлення та врахування мотивів вчинення злочину потребує певного часу, відповідної кваліфікації та практичного досвіду. Однак через об'єктивні та суб'єктивні причини досить часто мотиви вчинення злочину досліджують формально або не досліджують зовсім. Так, через перевантаженість судів досить часто при винесенні вироку зазначають той мотив, який або вказано в самій статті КК України, або лежить на поверхні дій винного. Така сама ситуація із визначенням мотивів злочину й серед правоохоронців, що неодноразово ставало причиною помсти працівникам суду та правоохоронних органів.

Гучні злочини останніх років, учасниками яких усе частіше стають правоохоронці, вкотре спричиняють суперечки щодо правомірності дій представників влади. Водночас, зневіра в покаранні винних сколихує громадськість і підштовхує її до протиправних дій та помсти. Так, після подій у Києві в ніч на 7 лютого 2016 р. відбулася гонитва зі стріляниною, в результаті чого поліцейські були змушені відкрити вогонь на поразку та загинув пасажир авто-порушника [4], і Україна розділилася навпіл: є ті, хто відстоює думку, що патрульні перевищили свої повноваження, стріляти було необов'язково, а загибель невинного пасажирів – це цілковита провина непрофесійних дій працівника правоохоронного органу. Інші, серед яких провідні фахівці-юристи, вважали, що поліцейські діяли в межах закону, а саме за п. 7 ст. 46, де вказано, що дозволено використовувати зброю для зупинки транспортного засобу. На підтримку діаметрально протилежних думок пройшли численні мітинги з обох боків. При цьому громада, що вважала поліцейського винним, мала намір оскаржити рішення, якщо воно буде не на користь потерпілого, а також погрожувала помститися не тільки патрульному, а і його родині.

У процесі дослідження нами було опрацьовано близько 300 справ, учасниками яких були правоохоронці. Серед них – злочини проти життя та здоров'я особи (46); злочини проти статеві свободи та недоторканності особи (16); злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (112); злочини проти громадської безпеки (18); злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (51); злочини проти громадського порядку та моральності (26); злочини проти правосуддя (23); інші (14). Також було

проведено експертні опитування серед працівників суду, правоохоронних органів (поліції, персоналу ДПТС), а також засуджених (які відбувають покарання у виправних колоніях).

Як результат, необхідно зазначити, що не завжди мотив помсти фігурує у вироку суду в якості мотиву вчинення злочину. Проте детальне ознайомлення з матеріалами справи, особливості поведінки, що передувала вчиненню злочину, дають підстави для висновку, що окремі дії можна було визнати такими, що в подальшому можуть викликати почуття ненависті й спровокувати скривджену особу на помсту.

Здебільшого помста має особистісний характер. Вона зумовлена виключно прагненням отримати задоволення від спричиненого в минулому зла, це протиправна дія, що суттєво впливає на інтереси винної особи.

С. М. Єніколопов зазначав, що останнім часом зросла кількість нападів на поліцейських. У чому причина? “Розумієте, – відповідали йому, – частина поліцейських поводить себе неправильно, нервує, кричить, розмахує палицею так, що хочеться вдарити його на випередження”. Він наголошує, що за помстою завжди стоять дії, викликані образою [5].

IV. Висновки

Успішне запобігання злочинам, що вчинені з мотиву помсти працівникам правоохоронних органів і суду, можливо лише в тому випадку, якщо з достатньою повнотою будуть виявлені внутрішні механізми злочинної поведінки та, насамперед, її мотиви. У виявленні та аналізі мотивів вчинення злочину важливою є така вимога: мотив не можна приписувати особистості, виходячи лише із зовнішніх обставин і ситуації. Таким чином, установка не на випадковість поведінки, а на розкриття всієї картини злочину є головною.

Такий підхід дасть змогу виявити ті ситуації (навіть приховані), які формували основні якості особи злочинця та одночасно дослідити особистісно-вольову сферу цієї особи, її індивідуальні особливості, потреби та мотиви поведінки.

Список використаної літератури

1. Большая книга афоризмов / сост. К. В. Душенко. – 9-е изд., исправл. и доп. – Москва : Эксмо, 2008. – 781 с.
2. Мальцев Г. В. Месть и возмездие в древнем праве : монография / Г. В. Мальцев. – Москва : Норма : ИНФРА-М, 2012. – 736 с.
3. Антонян Ю. М. Взаимодействие личности и конкретной жизненной ситуации перед совершением преступления. Механизм преступного поведения / Ю. М. Антонян. – Москва : Юрид. лит., 1981. – 119 с.
4. Смерть пассажира BMW: полицейский сплутав Київ з “Диким Заходом” [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура-

ра України. – 2016. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2016_02_19/Smert-pasazhira-BMW-pol-cejskij-splutav-Ki-v-z-Dikim-Zahodom-ekspert-3717/.

5. Ениколопов С. Н. О природе человеческой агрессии. Открытая лекция / С. Н. Ениколопов. – Санкт-Петербург : Библиотека им. Маяковского, 2014. – 34 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2016.

Мирошниченко А. К. Месть как мотив совершения преступления

В статье обозначено, что криминологическая характеристика преступлений содержит определение мотива совершения преступления и мотивации преступного поведения. Определена степень исследования судами мотивов преступлений, совершаемых в отношении сотрудников правоохранительных органов и суда, раскрываются причины их возникновения. Особое внимание уделено мотиву мести. На основе анализа приговоров суда, материалов уголовных дел и экспертных опросов определяется, учитывается ли мотив мести касательно работников правоохранительных органов и суда.

Ключевые слова: мотив, мотивация, личность преступника, жертва преступления.

Miroshnichenko A. Revenge as a Motive of the Crime

Criminological characteristics of crimes includes the definition of the motive of committing a crime and motivation of criminal behavior. The work to determine the degree of research vessels motives of crimes committed against law enforcement and the court, the reasons of their occurrence. Particular attention is paid to the motive of revenge. Through the analysis of court verdicts, materials of criminal cases, expert surveys, it is determined whether the motive of revenge is taken into account in the course of the preliminary investigation, the trial and the sentencing.

Reported that the origins of the motive of revenge reach at times. Criminologists and legal representatives of criminal science point out that there was the revenge of the origin of mankind.

Loud crimes of recent years, participants are increasingly becoming police officers, once again revived debate about the legality of the actions of the authorities. At the same time, disbelief in punishing the guilty, skolyhuye public and pushes the latter to illegal actions and revenge.

Without going into a detailed, in-depth coverage of the general properties of offender, his psychology, generally accepted concept. At the same time disclosed in summary form the concept of the victim, the police and the court.

Studied criminal cases, court sentences and conducted expert interviews. In particular, the survey was conducted among court staff, law enforcement and prisoners. From the category of prisoners interviewed persons serving sentences in penal colonies.

It notes that there vyrohidnist the crime to take revenge the police and the court. The motive of revenge possible by meeting noted the workers of their official duties. Determined that the motive of revenge may be a victim behavior by police and courts.

Key words: motive, motivation, personality of the offender, the crime victim.

УДК 340.343:2

Р. В. Тищенкоаспірант
Класичний приватний університет**РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОР ЕВОЛЮЦІЇ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ**

У статті розглянуто питання взаємозв'язку та впливу релігії на інститут покарання в процесі його виникнення та розвитку.

Ключові слова: інститут покарання, генеза покарання, еволюція покарання, релігія.

I. Вступ

Теорія покарання пройшла великий шлях розвитку, тому дослідження історичного аспекту цього інституту кримінального права є обов'язковою умовою для більш повного та об'єктивного розуміння його цілей та функцій у сучасному суспільстві. Дослідження передумов виникнення та розвитку покарання є необхідними для глибокого розуміння його сутності та призначення в сучасній правовій доктрині й практиці, адже вдосконалення та розробка нових теоретичних положень завжди ґрунтується на історичному досвіді.

Питанню покарання присвячено величезну кількість досліджень, які проводили як правники, так і представники окремих наук, але, на жаль, питанням історичного розвитку, як правило, приділяють недостатню увагу. Адже покарання – це один із найдавніших соціально-правових інститутів, що успадкований зі стародавніх часів та еволюціонував разом із суспільством. На кожному історичному етапі існували свої специфічні уявлення про покарання, особливо важливим є момент зародження цього соціального феномену. Більшість історико-правових досліджень є надто обмеженими, адже розглядають покарання переважно з погляду його практичного застосування та не приділяють достатньої уваги ідеологічному аспекту, що не дає можливості розкрити всієї глибини зазначеного феномену.

Одним із головних ідеологічних факторів впливу на інститут покарання є релігія, оскільки саме вона перебуває в основі системи світогляду суспільства й зумовлює більшість сфер його існування. З позицій релігієзнавства інститут покарання розглядали: Е. Бутру, С. Головащенко, П. Дмитрієв, М.-Х. Закзук, Л. Кушинська, М. Лубська, В. Ципін, М. Яворський та ін. Але цільового комплексного дослідження, яке б розглядало генезу та розвиток інституту покарання з позицій історичного взаємозв'язку його з релігією, не проводили. Тому воно є актуальним і може зробити свій внесок у сферу політико-правової думки.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити взаємозв'язок і вплив релігії на становлення та розвиток інституту покарання, проаналізувати й узагальнити закономірності впливу релігії на розвиток інституту покарання в історичному процесі.

III. Результати

Говорячи про генезу інституту покарання, необхідно звернутися до історичного періоду, коли людство перебувало на стадії первісного суспільства. Традиційна матеріалістична (історико-матеріалістична, соціально-економічна, марксистська) теорія, яку вважають найбільш обґрунтованою, базується на тезі економічно-соціальних передумов виникнення більшості соціальних інститутів, зокрема покарання. Але варто зауважити, що рання історія людства є для нас умовно відомою, оскільки більшість наших уявлень про первісне суспільство ґрунтуються на археологічних знахідках та етнографічних спостереженнях за сучасними племенами, що перебувають на стадії розвитку періоду палеоліту. І спираючись на такі етнографічні спостереження, можна дійти висновку, що в основі більшості соціальних інститутів лежать саме первісні релігійні уявлення. Згідно з дослідженнями Дж. Фрезера та інших науковців, інститут покарання зародився в період палеоліту разом з проторелігійними (від грец. *protos* – перший і лат. *religio* – зв'язок) віруваннями первісних людей [1]. Ці вірування ґрунтувалися на примітивних релігійних уявленнях та містичному ставленні до тваринного та рослинного світу. Тотемізм є однією з найпримітивніших релігійно-соціальних систем суспільства, в основі якої лежить своєрідний культ тотема [2, с. 501]. Він характерний майже для всіх народів, які перебувають на первісній стадії розвитку. Тотемом може бути об'єкт або явище природи, якому плем'я надає сакрального значення, поклоняється та асоціює себе з ним. Тотемізм характеризується принципом “кровної” спорідненості племені з тотемом, саме цей принцип лежить в основі первісного механізму покарання, який відомий нам як “кровна помста”.

Кровна помста – це одна з найдавніших практик покарання, згідно з якою особа, яка вчинила вбивство, має бути вбита в порядку відплати. Якщо вбивство винного неможливе, то за принципом “кровної” відплати має бути вбитий хтось із членів його роду. Оскільки кожного індивіда розглядали як частину “кровного” об’єднання, кровна помста передбачала не право відплати, а обов’язок і закон. Кровну помсту застосовували лише відносно представників інших племен, для захисту “кровної” честі роду.

Система внутрішньородових покарань первісного суспільства сформувалася на основі табу, які виникали через ті самі проторелігійні вірування. Табу (від полінезійського *tapu* або *tabu* – заборона) – це система заборон первісного суспільства на вчинення певних дій [2, с. 483]. Табу було засобом соціального контролю та управління. Жерці та вожді племен, виходячи з раціональних чи ірраціональних міркувань, ставлячи ті чи інші заборони, встановлювали правила, що охороняли насильницько-репресивними методами. Передбачали, що порушення табу неодмінно призведе до негативних наслідків для всього роду, тому щоб уникнути кари від надприродних сил, спільнота мала сама покарати порушника. Табу можна вважати першим прототипом законодавства в історії людства, а заходи проти порушника – першою системою покарань.

Із поступовим розвитком первісного суспільства та утворенням більш складної суспільної організації кровну помсту було витіснено новими заходами покарання, що ґрунтувалися на принципі таліона. Принцип таліона (від лат. *lex talionis*, від *talio* – помста) – це принцип призначення покарання за злочин, згідно з яким міра покарання повинна повторювати або відтворювати заподіяну шкоду [2, с. 485]. Це типовий регулятивний механізм первісної епохи, який звучить як “рівне за рівне”, або більш відомий за біблійним принципом “око за око, зуб за зуб” (Лев. 24:19-20), що зустрічається в усіх стародавніх правових системах [3].

Зі становленням перших держав архаїчний інститут покарання трансформувався в нові, складніші соціальні форми. Так, у Стародавньому Єгипті покарання розглядали як засіб впливу на душу злочинця, її виправлення або знищення; також у світоглядних уявленнях єгиптян покарання мало відновлювати порушений природний порядок. Судовий процес, як правило, відбувався в храмових судах, де суддями були жерці. Калічницькі покарання, наприклад, такі як відрізання вуха, мали сакральний характер, оскільки, за релігійними уявленнями єгиптян, за допомогою вух люди сприймали богів і могли перейти в потойбічний світ. Водночас смертну кару застосовували рідко, оскі-

льки вважали, що разом із знищенням тіла мала помирати й душа людини, тому вона реалізовувалась як ритуал жертвоприношення [4, с. 475, 493].

В Стародавньому Вавилоні покарання сприймали двоюко: з одного боку, воно було засобом соціального контролю, з іншого – було наповнене релігійним змістом і заборонами. У шумерських міфах уособленням покарання виступав бог Шамаш, який жорстоко карав і був покровителем справедливості [5, с. 21]. Вважали, що навіть сама сутність людини та її фізичний початок виникли з плоті покараного бога Кінгу [6, с. 166]. Як і в Єгипті, судову владу реалізовували жерці, і лише з прийняттям Законів Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.) вона набула правових рис. Закони було вибито на базальтовому стовпі із зображенням царя, який стоїть перед богом Шамашем. У вступі до Законів говориться, що боги передали Хаммурапі право здійснення правосуддя. За Законами було передбачено ордалії (§ 2, 132), ритуали очищення (§ 266). Сакральне значення надавали клятві, яка могла позбавити від покарання (§ 131, 206, 227) [7].

Про релігійність уявлень ашшурської громади свідчать Середньо-ассирійські закони (друга половина II тис. до н.е.), які передбачали покарання на основі релігійних мотивів (таблиця А § 1, 2, 47), ордалії (таблиця А § 1, 17, 22, 24, 25), клятви (таблиця А § 5, 47), очищення (таблиця А § 47), відповідальності за богохульство та наклеп про нього (таблиця N). При виконанні покарань мав бути присутній жрець (таблиця А § 58) [8].

Особливо важливим для нас є старосєврейське право (XIII ст. до н.е.), оскільки воно в майбутньому було ідеологічною основою для формування правової етики західної цивілізації. Старосєврейське право базувалося повністю на релігійній основі, і його приписи розглядали як божественний закон. Перші писані закони єврейського народу виникли з релігійних заповідей пророка Мойсея (Ісх. 20-23). Поняття злочину співвідносили з усвідомленням гріха, де поряд із традиційними злочинами було передбачено страту за ідолопоклонство та підбурення до нього (Ісх. 20:4-5; Втор. 5:8-9), лжепророцтво (Єрем. 26:8-9), порушення приписів, пов’язаних із дотриманням відпочинку в суботу (Ісх. 16:23; 20:9-10), порушення закону обрізання (Бут. 17:10-14), вживання забороненої їжі (Бут. 17:10-14; Лев. 11:2-8) та ін. [3].

Стародавня індійська цивілізація розглядала покарання в контексті загальних світоглядних уявлень, де ключовим є поняття “дхарма”. Дхарма – це фундаментальний закон, який уособлює світовий порядок і гармонію. Караючу сутність дхарми втілили Закони Ману (II ст. до н.е. – II ст. н.е.), де дхарма знайшла своє вираження через

комплекс релігійно-правових приписів. Покарання відігравало ключову роль у стародавній індійській культурі, його визначали терміном “данді”, що буквально значить “палиця”, та сприймали як архаїчний символ влади й сили. Покарання персоніфікувалося, і його почали вважати уособленням дхарми, надприродною караючою силою богів і засобом забезпечення світового порядку [9].

На відміну від інших країн Стародавнього Сходу, китайська правова думка розвивалася не стільки на релігійній, скільки на морально-етичній основі та еволюціонувала під впливом поглядів філософських шкіл. Саме в Стародавньому Китаї вперше в історії відбулося розмежування релігійних і правових норм: так, позитивні норми сприймали як закон (фа), а норми, що базувалися на релігійних і морально-етичних традиціях, розуміли як ритуал (лі). В Стародавньому Китаї для визначення поняття покарання використовували поняття “бао”, яким за часів родообщинного ладу називали кровну помсту, що була традиційною та продовжувала існувати за часів розвитку державності. Китай історично мав найсуворіші покарання, а інститут покарання був політичним карально-терористичним інструментом. Філософські школи конфуціанців і легістів утворили дві протилежні течії, на межі яких і формувалася правова думка Китаю. Конфуціанці на основі вчення про світову гармонію виступали за збереження традиційних релігійно-моральних методів впливу (лі), а легісти, в свою чергу, обґрунтовували управління, що спирається на закони (фа) та суворі покарання.

Як і на Стародавньому Сході, правова думка Античності також сформувалася на релігійній основі. Перші уявлення про покарання Стародавньої Греції були засновані на міфологічному світогляді, мали ритуальні риси та сприймалися як процес очищення. Поступово відбувався відхід від релігійно-міфологічних уявлень і звичаїв, що супроводжувалося низкою кодифікацій та переосмисленням покарання. Законодавство Драконта значно обмежило кровну помсту, заборонивши самовільну розправу над убивцею, але вбивство все ще розглядали як особисту справу роду (діке), і вбивця замість кровної помсти сплачував компенсацію родичам убитого.

В Стародавньому Римі покарання також мало сакральний характер. Традиційно його визначали словом “роена”, що базувалося на уявленнях про очищення (punio). Злочин розглядали як образу богів, тому покарання було пов'язано з прокляттями, ритуалами, коли злочинця віддавали на кару богам [10, с. 88]. В основі римської правової традиції були жерці, серед яких колегія понтифіків контролювала всю юридичну діяльність у країні. З прийняттям Законів XII таблиць було закладено основи традиції рим-

ського права [11, с. 4–15]. Понтифіки позбулися юридичної функції, виникла тенденція до розділення релігійних (fas) і правових норм (jus). Покарання набуває більш правового характеру, його починають розглядати як реакцію суспільства на дію злочинця та як юридичну санкцію. З кінцем епохи класичного римського права та переходом римської держави до принципату інститут покарання набуває політико-терористичного характеру, що ознаменувалося особливо жорстокими карами та їх театралізацією. В кінці IV ст. зі становленням християнства було започатковано деяку гуманізацію в кримінальному законодавстві: ліквідовано особливо жорстокі форми покарання, заборонено криваві вистави, але почали засуджувати за злочини проти християнської моральності. У зв'язку з цим виник цілий комплекс правових норм релігійного характеру, покарання починають застосовувати згідно з релігійними приписами християнства, і в римському праві виникає окремий розділ, присвячений релігійному праву (jus religiosum).

Спадкоємцем римської правової традиції в Середні віки стала Візантія, інститут покарання якої мав відверто релігійний зміст. Згідно із законодавчим зводом Еклоги (726 р.), “справедливе покарання” розглядали як “повернення та виправлення”, що означало повернення до Бога та праведного способу життя. Пізніше Еклога доповнилася чотирма законами, один із яких був Мойсеїв. Він мав вигляд звід морально-релігійних “старозавітних” норм, що почали розглядати як юридичні [12].

Правова думка середньовічної Європи в ранні часи мала переважно звичаєву основу, але поступово була поглинута християнським світоглядом. У цей історичний період головним судовим органом стає християнська церква, а покарання починає заміняти боже покарання та спокутування гріха. Виникає доктрина “двох мечів”, що встановлює пріоритет церкви над державою, де меч розглядають як символ караючої влади. Середньовіччя для Європи відзначилося певною релігійною тиранією, і покарання почали наділяти сакральними рисами із застосуванням ритуалів, ордалій та епітимій.

Для Західної Європи Середні віки позначилися становленням системи канонічного права (jus canonicum), яке розвивалося під егідою католицької церкви. Традиційно покарання європейські варварські народи розуміли, насамперед, як відплату, але з прийняттям католицького християнства покарання перебувало на межі звичаєвого та канонічного права, що зумовило деякий прогрес у каральній практиці. В цей період у варварських народів виникає писане звичаєве право (варварські правди), які були переважно зводами кримінальних покарань. Однією з самих

ранніх варварських правд є Салічна правда, яка зберігала залишки язичницьких звичаїв, і судовий процес якої був пов'язаний із символічними діями, які не мали ніякого юридичного змісту [13, с. 13–58].

З IX ст. християнство активно розповсюджується на території східних слов'ян, що стає важливим фактором розвитку інституту покарання на східноєвропейських землях. Із християнізацією Русі (кінець X – початок XI ст.) та становленням Руської Правди архаїчне поняття покарання набуває перехідного характеру. Традиційним принципом покарання на Русі була кровна помста. Правда Ярослава обмежила право помсти за рівнем спорідненості: мститися могли тільки близькі родичі, якщо таких не було, то на злочинця накладали грошове стягнення на користь родичів загиблого [14, с. 33]. На наступному етапі розвитку інституту покарання кровну помсту відмінили повністю й замінили грошовими викупам, а поганські традиції поступово витіснилися традиціями візантійського права.

В період класичного Середньовіччя інститут покарання Західної Європи зазнає суттєвих трансформацій. З одного боку, покарання починають застосовувати від імені публічної влади, і воно стає засобом стримування, з іншого – зароджується новий, суто релігійний інститут покарання, який базувався на принципах канонічного права. В XIII ст. католицька церква створила Святий відділ розслідувань єретичної гріховності, або інквізицію. Це організація, що виникла як відокремлення від католицького суду та діяла майже в усіх державах Західної Європи. Вона мала розглядати питання про відхилення від офіційного релігійного вчення та протидіяти іншим релігійним течіям у суспільстві. Згодом інквізиція перетворилася в негласну судово-слідчу організацію з правом застосування тортур і страт. Із середини XV ст. відбувся розквіт діяльності інквізиції, починається період полювання на відьом, тобто масове кримінальне переслідування осіб, яких підозрювали в єресі. В цей період у суспільстві виникає масовий психоз, який підживлювався духовенством: люди вірили, що всі їх невдачі – це результат діяльності відьом і чаклунів. Публічні каральні заходи знаходять широку підтримку в населення. В цей період розробляють окрему доктрину заходів боротьби з єресю та чаклунством, створюють цілу систему тортур і покарань для єретиків.

Протидією діяльності інквізиції стали суспільні рухи епохи Просвітництва та Реформації, що виступали за обмеження церковної влади та трансформацію суспільства згідно з принципами раціональності, гуманності та природного права. Із хвилею буржуазних революцій середини XVII – кінця

XVIII ст., де ключовою стала Велика французька революція (1789–1799 рр.), церква втратила свої позиції та була прирівняна до державної служби. В цей період починається активний розвиток правової думки та перехід карного права в повноваження виключно юриспруденції. Виникають наукові школи кримінального права, що зумовлює виникнення нових доктрин покарання.

Лише на початку XX ст. відбулося остаточне розмежування релігії та правового інституту покарання. З прийняттям французького Закону про розділення церкви та держави 1905 р., церкву формально було відокремлено від усіх інших інститутів [15, с. 33–55]. Згодом постулати цього закону було взято за основу іншими державами прогресивного світу.

Зі становленням світської державності релігія втратила можливість прямого впливу на інститут покарання, але вона все-таки має опосередкований вплив завдяки проповідуванню морально-етичних цінностей, що сприймають юристи та законодавці. Сьогодні релігійні організації беруть активу участь у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених, здійснюють контроль за дотриманням їх прав під час виконання покарань. У деяких країнах теорія та практика покарання продовжує базуватися виключно на релігійних традиціях: так, у більшості мусульманських держав покарання перебуває в межах релігійно-правових норм ісламу. Також у культурі деяких народів глибокий відбиток залишили первісні уявлення про покарання: так, у країнах Близького Сходу, Кавказу та Італії традиція кровної помсти збереглася до сьогодні.

IV. Висновки

Отже, можемо вважати, що релігія є одним із основних факторів виникнення та розвитку інституту покарання. Починаючи з первісних вірувань, релігія та практика покарань мали тісний зв'язок, який зберігався майже протягом усієї історії людства, і лише в XX ст. інститут покарання відділився від релігії та став виключно правовим інститутом, що регулює закон.

Список використаної літератури

1. Фрззер Дж. Золотая ветвь. Исследование магии и религии / Дж. Фрззер ; пер. с англ. М. К. Рыклина. – Москва : Политиздат, 1980. – 831 с.
2. Словарь иностранных слов / под ред. А. Г. Спиркина, И. А. Ачкурина, Р. С. Карпинской. – Москва : Русский Язык, 1986. – 608 с.
3. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – СУПЛ, 2009. – 1376 с.
4. Томсинов В. А. Государство и право Древнего Египта: монография / В. А. Томсинов. – Москва : ИКД Зерцало, 2011. – 512 с.

5. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – Москва : Норма, 2004. – 944 с.
6. Чанышев А. Н. Начало философии / А. Н. Чанышев. – Москва : Моск. ун-т, 1982. – 184 с.
7. Законы Хаммурапи / В. А. Якобсон // История древнего мира: Ранняя древность. – Москва, 1982. – С. 103–108.
8. Средне-ассирийские законы / В. А. Якобсон // Хрестоматия по истории древнего Востока. – Москва, 1980. – Т. 1. – С. 195–205.
9. Законы Ману. Серия “Антология мудрости”. – Москва : ЭКСМО-Прес, 2002. – 496 с.
10. Омельченко О. А. Римское право: учебник / О. А. Омельченко. – Москва : ТОН-Остожье, 2000. – 208 с.
11. Памятники Римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – Москва : Зерцало, 1997. – 608 с.
12. Эклога. Византийский законодательный свод VIII века // пер. Е. Э. Липшица. – Москва : Наука, 1965. – С. 52–53.
13. Салическая правда / пер. Н. П. Грацианского. – Москва : Образц. тип. им. Жданова, 1950. – 88 с.
14. Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде / М. Б. Свердлов. – Москва : Юридическая литература, 1988. – 175 с.
15. Понкин И. В. Столетие французского закона о разделении церквей и государства / И. В. Понкин. – Москва : Изд-во Учебно-научного центра довузовского образования, 2005. – 78 с.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2016.

Тищенко Р. В. Религия как фактор эволюции института наказания

В статье рассмотрен вопрос взаимосвязи и влияния религии на институт наказания в процессе его возникновения и развития.

Ключевые слова: институт наказания, генезис наказания, эволюция наказания, религия.

Tischenko R. Religion as the Factor of Evolution of the Institution of Punishment

The article deals with the interactions and the influence of religion on the institution of punishment in the process of its formation and development. Historical preconditions and the origin of the institution of punishment are represented in this article as well.

According to the ethnographic studies first punishments were formed on a religious basis. They were based on such protoreligious beliefs as totems and taboos. Feud, the first principle of punishment, appeared due to the totem differentiations of the primitive men. The first systems of punishment were based on taboos and only tribesmen could apply them.

Legislation, religious beliefs and ancient practical traditions of punishment are also analyzed here. Religious fundamentals of Hammurabi Law, The Laws of Manu and ancient Jewish law were studied. Besides, legal and philosophical traditions of punishment in ancient China were analyzed. We investigate the religious origins of the punishment in ancient Greece and the fundamentals of punitive justice in ancient Rome.

The article also deals with the history of the medieval institute of punishment in Europe. At that time the punishment was under the influence of Christian Church. It was applied according to the biblical requirements. During this period the punishment became more religious. Different rituals and ordeals were widely used.

In the 15th century the Inquisition was in progress in Western Europe. The witch hunt began. The doctrine to struggle heresy and the system of tortures and punishment for heretics were developed.

And this process was expired after the age of Enlightenment and Reformation when the punishment became the part of law.

It may be concluded that the religion and the institution of punishment have a close historical connection. Religion became the main factor of foundation and development of the punishment institution. Religion and punishment were related during the major part of this historical process.

Only in the 18th century there was a tendency of the religion and punishment separation in developed countries. But even today punishment is influenced by religion in many countries.

Key words: institution of punishment, punishment genesis, evolution of punishment, religion.

**ЗАОХОЧУВАЛЬНІ САНКЦІЇ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ**

У статті виокремлено та досліджено заохочувальні санкції в системі заходів кримінально-правового характеру. Заохочувальні санкції розглянуто у взаємозв'язку з дуалістичною природою кримінальної відповідальності. В результаті дослідження зроблено висновок, що заохочувальні санкції збагачують учення про систему заходів кримінально-правового характеру. Визначено, що соціальна цінність заохочувальної санкції у вигляді виключення, звільнення та/або пом'якшення кримінальної відповідальності та покарання зумовлена ефективністю вказаних заходів як позитивного регулятора суспільних відносин у кримінальній сфері.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру, кримінальна відповідальність, правова норма, заохочувальна санкція, виключення, звільнення, пом'якшення кримінальної відповідальності та покарання.

I. Вступ

У доктрині кримінального права домінує погляд на кримінально-правову санкцію як на репресивний засіб кримінально-правового характеру, що визначає вид і ступінь покарання за злочин, передбачений у диспозиції [14, с. 48; 13, с. 25]. Витоки цієї концепції ґрунтуються на гіперболізації з усього розмаїття системи заходів кримінально-правового характеру виключно примусового (карального) впливу, що застосовують до правопорушника. Натомість заходи кримінально-правового характеру не вичерпуються кримінальною відповідальністю та покаранням, каральними елементами впливу. Як обґрунтовано вказують дослідники цього питання, кримінально-правові заходи – це система прийомів і способів примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та ін.), правомірну поведінку, які застосовують на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що сформувалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства [15, с. 12]. Варто поділили погляди тих учених, що розглядають санкцію як багатозначне поняття, яке має безліч варіацій та значеннєвих відтінків [8, с. 33; 20, с. 21]. Санкцію неможливо розглядати поза структурою правової норми. Криміналісти по-різному вбачають структуру кримінально-правової норми. Так, традиційним вважають погляд, що структура правової норми, в тому числі – в кримінально-правовій Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК), складається із системи трьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів – гіпотези, диспозиції та санкції [17, с. 87; 23, с. 22; 26, с. 66].

Останнім часом усе більше правників відстоюють позицію двохелементної структури кримінально-правової норми, яка, на їх думку, утворюється з диспозиції та санкції (або гіпотези та диспозиції) [2, с. 165; 19, с. 216]. Не торкаючись у цій статті аргументів "pro et contra" вищенаведених поглядів, принагідно зазначимо, що розуміння сутності санкції кримінально-правової норми в усіх дослідників майже однакове. Кримінально-правова санкція – це структурна частина статті Особливої частини КК, яку використовують для визначення виду та розміру покарання за злочин, зазначений у диспозиції.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити органічний взаємозв'язок і взаємозалежність дуалістичної природи заходів кримінально-правового характеру та кримінально-правової санкції. За таким зв'язком заохочувальна кримінально-правова санкція має право на існування виключно як форма реалізації позитивного аспекту кримінальної відповідальності, що полягає в гарантуванні державою виключення, звільнення та/або пом'якшення кримінальної відповідальності та покарання в разі вчинення особою правомірної, суспільно-корисної поведінки у сфері кримінально-правового регулювання.

III. Результати

Заохочувальні норми кримінального законодавства, їх структуру та заохочувальні санкції в літературі досліджено поверхнево, це питання викликає багато суперечностей. Спроби визначити внутрішню структуру заохочувальної кримінально-правової норми загалом або окремих їх різновидів і виокремити заохочувальну санкцію в ній знаходимо в працях українських правників, серед яких: П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Гришук, Ю. В. Гро-

децький, О. О. Дудоров, О. О. Книженко, О. М. Лемешко, В. А. Ломако, А. А. Музика, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. В. Наден, Н. А. Орловська, Ю. А. Пономаренко, В. П. Тихий, Г. О. Усатий, Н. Б. Хлистова, А. М. Яценко та ін. Вищезазначені дослідження мають велике теоретичне значення, втім у них не повною мірою відображено органічний зв'язок дуалістичної природи заходів кримінально-правового характеру та санкції кримінально-правової норми, не досліджено форми реалізації позитивного аспекту кримінальної відповідальності.

Розуміння сутності санкції найтісніше пов'язано із змістом кримінальної відповідальності. Теорія кримінальної відповідальності перебуває у стані розробки. І хоча основні напрями в дослідженні цієї проблеми вже сформувалися, прихильники різних поглядів продовжують відстоювати свої позиції, знаходячи для їх обґрунтування нові аргументи. Можна погодитися з Ю. В. Бауліним, що визначення кримінальної відповідальності лише як санкції, реального застосування державного примусу виглядає надто вузьким і зводить відповідальність до однієї з форм її реалізації. Таке саме зауваження можна зробити й щодо визначення кримінальної відповідальності як осуду особи з боку держави. Не можна погодитися і з думкою представників позиції ототожнення кримінальної відповідальності та кримінально-правових відносин, змістом яких є обов'язок особи зазнати заходів кримінально-правового впливу, оскільки ці поняття характеризують різні за змістом явища [2, с. 22]. Абсолютно слушно М. І. Панов та В. П. Тихий зауважують, що незавершений, гостро дискусійний характер дослідження феномену кримінальної відповідальності в теорії кримінального права зумовлений не лише відсутністю змістовних досліджень загальнотеоретичних проблем юридичної відповідальності, а й складністю, універсальністю цього явища [22, с. 77].

Правники, які розглядають кримінальну відповідальність як "обов'язок особи, яка вчинила злочин, підлягати дії кримінального закону за наявності в діях винного передбаченого цим законом складу злочину", "реальне застосування кримінально-правової норми, застосування і реалізація санкції" або "вимушене перетерпіння негативних наслідків в формі засудження (державного осуду) та примусу з боку уповноважених державних органів", вочевидь вбачають у санкції винятково державно-примусовий засіб впливу на особу, яка вчинила злочин [9, с. 9–10; 10, с. 45]. Натомість усе більше дослідників схильні бачити в кримінальній відповідальності дві протилежні сторони (аспекти): негативний, пов'язаний із порушенням кримінально-правових заборон, і

позитивний, що полягає у виконанні кримінально-правових приписів [17, с. 56–57]. Загалом, треба погодитися з В. К. Грищуком, що "кримінальна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що становить собою процес реалізації приписів норм кримінального закону, який проявляється: а) в усвідомленому дотриманні суб'єктом кримінально-правової заборони або виконанні суб'єктом свого кримінально-правового обов'язку чи використанні ним свого суб'єктивного права (позитивна кримінальна відповідальність); б) у вимушеному перетерпінні суб'єктом в інтересах захисту правопорядку, пов'язаних із вчиненням злочину і передбачених законом позбавлень і (або) обмежень його благ матеріального чи нематеріального характеру, а також визначених законом негативних наслідків, пов'язаних із наявністю судимості (негативна кримінальна відповідальність)" [6, с. 115]. У попередніх публікаціях ми наголошували на неоднорідному розумінні правниками змісту позитивного аспекту кримінальної відповідальності [25, с. 15–16], тому, не розглядаючи це питання, зазначимо, що відповідальність у позитивному аспекті має реалізовуватися в конкретних правових формах. Поза встановленими державою процедурами вона не може виникнути, розвиватися й припинятися.

Дуалістична природа кримінальної відповідальності розкривається в кримінально-правових відносинах, що здебільшого виникають у зв'язку з вчиненням злочину. Правовідносини виникають, змінюються й припиняються у зв'язку з появою юридичних фактів. На наш погляд, суперечливо розглядати правомірну поведінку, що виявляється в дотриманні кримінально-правових заборон, у якості своєрідного юридичного факту, що породжує існування кримінально-правового відношення позитивної кримінальної відповідальності. Відсутність відповідного юридичного факту робить неможливим встановлення початкового й кінцевого моменту позитивного аспекту кримінальної відповідальності. Зміст кримінально-правового відношення позитивної кримінальної відповідальності, як і будь-якого іншого правовідношення, полягає у визначенні прав і обов'язків його суб'єктів. М. І. Загородников обґрунтовано вважав, що кримінальна відповідальність починається там і тоді, де і коли на підставі закону чітко визначаються права та обов'язки учасників кримінальних правовідносин [10, с. 40]. Саме чіткої визначеності прав і обов'язків суб'єктів, що є характерною рисою публічних правовідносин, і не вистачає позитивній відповідальності у вигляді дотримання кримінально-правових заборон. Крім абстрактних обов'язків громадян поводитися законослухняно й не вчиняти будь-яких злочинів та обов'язків держави

не притягувати таких громадян до кримінальної відповідальності, ніяких “прав і обов’язків” ми не бачимо. Отже, правомірна поведінка суб’єктів дійсно реалізується в дотриманні приписів права, в тому числі й виконанні кримінально-правових норм, але сама по собі вона тільки частково є результатом правового впливу. Як зазначає В. М. Кудрявцев, абсолютна більшість громадян дотримуються правових заборон не у зв’язку з правовим впливом, а через сталі морально-етичні принципи й життєві установки на законслухняну поведінку [16, с. 17].

На наш погляд, позитивний аспект кримінальної відповідальності в якості правової передумови має винятково заохочувальні норми кримінального законодавства [24, с. 39–40]. У літературі обґрунтовано зазначено, що, поряд з іншими функціями, кримінальне право виконує й функцію заохочення соціально-корисної поведінки, здійснюючи тим самим регулятивний вплив на суспільні відносини [16, с. 21; 17, с. 421]. Прихильники позитивної відповідальності у праві, насамперед, пов’язують її прояв із практичною поведінкою суб’єктів щодо виконання норм кримінального права. Видається, що позитивна відповідальність реалізується виключно в заохочувальних нормах, основною рисою яких є чітка взаємозалежність між характером поведінки, що схвалюється законом, й кримінально-правовим заохоченням [18, с. 29]. Заохочувальні норми в більшості випадків стосуються посткримінальної поведінки особи. Також серед них є заохочувальні норми, які здійснюють регулювання “санкціонованого” завдання шкоди об’єктам кримінально-правової охорони (ч. 1 ст. 36, ч. 1 ст. 38, ч. 1 ст. 39, ч. 1 ст. 41, ч. 1 ст. 42, ч. 1 ст. 43 КК та ін.). Вчинки, що завдають санкціонованої шкоди об’єктам кримінально-правової охорони, “явно не вписуються” в посткримінальну поведінку, більше того, вони спрямовані на протидію злочинам і суспільно-небезпечним посяганням та мають з ними зовнішню схожість. Збіг з тим чи іншим складом злочину є обов’язковою сутнісною ознакою обставин, що виключають злочинність діяння. Правомірна кримінально-правова поведінка у цьому випадку має юридичне значення й через об’єктивну необхідність підлягає правовій регламентації, в чому зацікавлені як окремі громадяни, так і суспільство, а також держава. Суспільно-правова оцінка зазначеної поведінки полягає в повному виключенні кримінально-правового обтяження. Заохочення забезпечується визначеною системою гарантій, а саме: право особи вимагати виключення кримінальної відповідальності, скасування всіх постановлених рішень, що утискають зазначене право; правова відповідальність службових осіб, які не застосували заохочення за на-

явності підстав тощо. Правомірна кримінально-правова поведінка, що визначена цими обставинами, є особливо цінною. В основі її мотивів лежить суспільно-корисна спрямованість діяння суб’єкта. Особа передбачає наслідки свого діяння, знає позицію закону з цього питання та бажає діяти саме таким чином. Ці норми покликані впливати на свідомість і волю суб’єктів так, щоб останні прагнули без страху бути притягнутими до кримінальної відповідальності, здійснювати правомірні вчинки, пов’язані із завданням шкоди об’єктам кримінально-правової охорони [9, с. 90]. Разом з тим, треба звернути увагу, що значна кількість дослідників не зараховують обставини, що виключають злочинність діяння, до заохочувальних норм, принаймні з певними запереченнями деякі з них (необхідну оборону, затримання особи, яка вчинила злочин, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації). Деякі науковці пропонують перевести вказані обставини до конституційного або адміністративного законодавства. Ці пропозиції є мало прийнятними, тому що основне завдання кримінального законодавства “чітко окреслити перелік суспільно-небезпечних діянь від інших протиправних (цивільно-правових, адміністративних, дисциплінарних та ін.), а також від правомірних, суспільно-корисних вчинків” [19, с. 10–11]. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовують до осіб, що їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК).

Заохочення в кримінальному праві, на відміну від інших галузей права, не передбачає винагород особистого, майнового чи морального характеру у вигляді пільг, премій, визнання заслуг, спеціальних звань, державних нагород тощо. Заохочення соціально корисної поведінки в кримінальній сфері реалізується виключно в різному ступені мінімізації потенційного або реального кримінально-правового обтяження. Один із піонерів дослідження кримінально-правового заохочення В. М. Галкін був правий у тому, що воно ніколи не виражається в наданні особистості майнових чи немайнових пільг [4, с. 95]. Схожу позицію висловлює й В. О. Єлеонський, зазначаючи, що заохочення “визначає яке конкретно кримінально-правове обтяження буде виключене або пом’якшене у тих випадках, коли здійсниться заохочувана законом суспільно-корисна поведінка людини” [9, с. 78].

Аналіз мінімізації кримінально-правового обтяження дає можливість зробити висновки, що *позитивний аспект кримінальної відповідальності реалізується у формах: 1) виключення; 2) звільнення; 3) пом’якшення кримінальної відповідальності та пока-*

рання. З цих позицій набуває нового звучання теза О. Е. Лейста, який, підтримуючи тричленну структуру правової норми, вказував, що вона орієнтує правотворчість і практику застосування закону на точне з'ясування, хто, коли й до чого зобов'язаний, на що має право, які, за що й до кого застосовуються санкції [18, с. 8]. Виконання заохочувальних норм здійснюється в межах регулятивних правовідносин і має не тільки самостійну цінність щодо застосування санкцій шляхом реалізації охоронних правовідносин, а й є переважним суспільно схвальним варіантом правової поведінки, що стимулюється застосуванням заохочувальних санкцій. Диспозиція заохочувальної норми містить вказівку на конкретні дії чи бездіяльність (модель поведінки), бажані з погляду суспільства та держави, тобто встановлює ознаки позитивної кримінально-правової поведінки. Вона тісно пов'язана та взаємодіє з гіпотезою заохочувальної норми. Якщо диспозиція окреслює межі правомірної поведінки, то гіпотеза заохочувальної норми позначає умови, за наявності яких поведінка суб'єкта починає набувати правового значення. Натомість ступінь взаємозв'язку та взаємозалежності диспозиції, гіпотези та санкції неоднорідний. Найбільш тісним є взаємозв'язок між диспозицією та санкцією. В методологічному аспекті вони співвідносяться як причина та наслідок. Тільки виконання особою всіх соціально-корисних дій, зазначених у диспозиції, передбачає застосування визначених санкцією заходів заохочення. За допомогою юридичного закріплення ланки "диспозиція – санкція" законодавець визначає "базовий блок" заохочувальної норми. Саме він містить основний спонукальний вплив на адресатів заохочення. Зв'язок між диспозицією та гіпотезою заохочувальної кримінально-правової норми має дещо інший характер. У гіпотезі заохочення обов'язково адресується конкретним суб'єктам, при цьому є очевидним опосередкований зв'язок між особою та державою у вигляді суду та інших органів, уповноважених застосовувати відповідні міри заохочення.

Заохочувальна кримінально-правова норма не може не мати в своїй структурі елемент, що визначає заходи державного реагування на виконання суб'єктами своїх суб'єктивних прав і правових обов'язків. Щодо визначення зазначеного правового феномену єдності немає. Так, Ю. В. Голик, І. А. Тарханов та інші зазначають, що невід'ємним елементом заохочувальної норми є вказівка на певну міру кримінально-правового заохочення. Вони заперечують заохочувальну санкцію на підставах того, що санкція розглядається як суто негативний наслідок вчиненого. Незважаючи на це,

вони визнають, що в заохочувальних кримінально-правових нормах наявний такий елемент, як наслідки виконання суб'єктами (адресатами) вимог диспозиції [5, с. 30–31; 21, с. 118]. Значна група правників, серед яких Н. А. Гущина, І. Е. Звечаровський та ін., вважають, що санкції можуть мати негативне й позитивне спрямування, та визнають у структурі норми заохочувальну санкцію [7, с. 31; 12, с. 82]. "Цінність санкції, – зазначав Я. М. Брайнін, – її сутність полягає насамперед у її спроможності забезпечувати виконання вимог норми права" [3, с. 42]. Відтак сутність санкції визначається не її спрямованістю (негативною чи позитивною), а тим, наскільки вона забезпечує функціонування та сприяє досягненню мети певного правового регулювання.

За цим право на існування набувають заохочувальні санкції в кримінальному праві. В заохочувальних санкціях відображається правомірність та суспільна корисність кримінально-правової поведінки, що відповідною мірою заохочується державою. Критерієм класифікації заохочувальних санкцій є зміст кримінально-правового обтяження, що мінімізується у визначений законом спосіб. *Заохочувальні санкції треба поділити на три види: 1) виключення суспільної небезпечності та протиправності діяння; 2) звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; 3) пом'якшення призначеного покарання або його відбукання* [24, с. 69–70]. Залежно від того, правом чи обов'язком суду є застосування заохочувальної санкції, їх можна поділити на дві групи. До першої групи належать заохочувальні санкції, що мають *обов'язковий, імперативний характер* виключення чи звільнення від кримінального обтяження (ч. 1 ст. 36, ч. 1 ст. 38, ч. 1 ст. 45, ч. 1 ст. 46 КК та ін.). До другої групи доречно зарахувати заохочувальні санкції, застосування яких визнають *не обов'язком, а правом суду* (ч. 1 ст. 47, ч. 1 ст. 48, ч. 1 ст. 97 КК та ін.).

Першою формою реалізації позитивного аспекту, якій кореспондується відповідна заохочувальна кримінально-правова санкція, є *виключення суспільної небезпечності та протиправності діяння*. Підставою для застосування цієї заохочувальної санкції є вчинення правомірного, соціально корисного діяння з припинення або запобігання злочинам, суспільно небезпечним посяганням, а також інший небезпеці, що загрожують об'єктам кримінально-правової охорони. Серед опитаних нами працівників досудового слідства, прокурорів, адвокатів і суддів обставини, що виключають злочинність діяння, зарахували до заохочувальних норм КК загалом 85 осіб (26,07%), серед них адвокатів – 45 (34,62%), слідчих – 28 (26,42%), прокурорів – 3 (9,37%) та суддів – 9 (15,52%) від за-

гальної кількості осіб кожної групи. Складність об'єктивних і суб'єктивних ознак, їх схожість із злочинами зумовлюють необхідність кримінально-правової кваліфікації обставин, що виключають злочинність діяння. Серед обставин, що виключають злочинність діяння, до заохочувальних норм належать: необхідна оборона (ч. 1 ст. 36 КК), затримання особи, що вчинила злочин (ч. 1 ст. 38 КК), крайня необхідність (ч. 1 ст. 39 КК), виконання наказу або розпорядження (ч. 1 ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ч. 1 ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 1 ст. 43 КК).

Другою формою реалізації позитивного аспекту й, відповідно, заохочувальною санкцією є *звільнення від кримінальної відповідальності та покарання*. Заохочувальна санкція полягає у звільненні від кримінальної відповідальності, звільненні від призначеного покарання та його відбування за умов позитивної посткримінальної поведінки особи. Абсолютна більшість практичних працівників (а саме – 211 осіб, або 64,72% від загальної кількості) зарахували ці приписи до заохочувальних норм кримінального права. Зазначена форма передбачена в нормах про: добровільну відмову при незакінченому злочині (ч. 1 ст. 17 КК) і добровільну відмову співучасників (ч. 1 ст. 31 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ч. 1 ст. 45 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ч. 1 ст. 46 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ч. 1 ст. 47 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ч. 1 ст. 48 КК), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 1 ст. 49 КК), звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК), звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 74 КК), звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК) та ін. В Особливій частині КК спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачено в 21 нормі, а саме: ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369, ч. 4 ст. 401 КК.

Третя форма реалізації позитивного аспекту кримінальної відповідальності та відповідний вид заохочувальної санкції є *пом'якшення призначеного покарання або*

його відбування. Заохочувальна санкція реалізується на стадії призначення та/або відбування покарання в нормах про обставини, які пом'якшують покарання: з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК); добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК); надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину (п. 2-1 ч. 1 ст. 66 КК); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадку сукупності вищезазначених пом'якшувальних обставин (ч. 1 ст. 69 КК), призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ч. 1 ст. 69-1 КК), звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ч. 1 ст. 79 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ч. 1 ст. 82 КК), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ч. 1 ст. 83 КК), дострокове зняття судимості (ч. 1 ст. 91 КК), дострокове зняття судимості за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років (ч. 3 ст. 108 КК) та ін.

Заохочувальна санкція є прийнятним та адекватним терміном у позначенні правових наслідків правомірної поведінки в кримінальному законодавстві. Неприйняття на фактовому рівні терміна "заохочувальна (позитивна) санкція", як уже було зазначено, зумовлено багаторічним, традиційним розумінням санкції як негативного наслідку протиправної поведінки. Сьогодні побороти таке уявлення надзвичайно складно. Ми поділяємо погляди вчених, що подібний підхід є дещо однобічним. Він не враховує, що реалізація кожної норми в якості проміжної цілі завжди має сприятливі чи несприятливі наслідки для тих суб'єктів, на яких розповсюджує свою дію норма права. Переважна більшість вчинків з реалізації норм права зумовлюють саме сприятливі правові наслідки. Якщо ж погодитися з тим, що санкція забезпечує державними засобами виконання диспозиції, то до переліку таких правових засобів необхідно зарахувати й заохочувальні санкції [2, с. 114–115; 17, с. 130].

IV. Висновки

Підсумовуючи, доходимо висновку, що заохочувальні санкції розвивають і збагачують учення про систему заходів кримінально-правового характеру. Соціальна цінність заохочувальної санкції зумовлена інтенсивними дослідженнями заходів кримінально-правового характеру як основного регулятора суспільних відносин у кримінальній сфері. Вона дає змогу розширити предмет дослідження завдяки соціально корисній поведінці, поглибити уявлення про механізм кримі-

нально-правового регулювання суспільних відносин способами й засобами, притаманними кримінальному інструментарію, та розглядати санкцію не тільки як потенційне або реальне обмеження прав і свобод особи, а й у вигляді виключення, звільнення та/або пом'якшення кримінальної відповідальності та покарання. Перспективами подальших розвідок вважаємо дослідження таких внутрішніх структурних елементів заохочувальної норми, як гіпотеза та диспозиція, крім того, треба звернути увагу на проблему законодавчої техніки викладення заохочувальної норми як потужного засобу стимулювання до правомірної, суспільно корисної поведінки в кримінально-правовій сфері.

Список використаної літератури

1. Баулін Ю. В. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. — Київ : Парламентське видання, 2015. — 688 с.
2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. — Київ : Атіка, 2004. — 296 с.
3. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. — Москва : Юрид. лит., 1967. — 240 с.
4. Галкин В. М. Система поощрений в советском уголовном праве / В. М. Галкин // Советское государство и право. — 1977. — № 2. — С. 91–97.
5. Голик Ю. В. Поощрительные нормы в советском уголовном праве // Сборник научных статей : актуальные вопросы борьбы с преступностью / Ю. В. Голик [отв. ред. В. Д. Филимонов]. — Томск : Томск. гос. ун-т, 1984. — С. 26–32.
6. Грищук В. К. Кримінальне право України : загальна частина: навч. посіб. / В. К. Грищук. — Київ : Ін Юре, 2006. — 568 с.
7. Гущина Н. А. Поощрительные нормы российского права : монография / Н. А. Гущина. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. — 294 с.
8. Денисова Т. А. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : монографія / Т. А. Денисова, Ю. В. Філей. — Київ : Центр учбової літератури, 2008. — 176 с.
9. Елеонский В. А. Поощрительные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутренних дел : учеб. пособие / В. А. Елеонский. — Хабаровск : Хабар. высш. школа МВД СССР, 1984. — 108 с.
10. Загородников Н. И. О пределах уголовной ответственности / Н. И. Загородников // Советское государство и право. — 1967. — № 7. — С. 39–46.
11. Звечаровский И. Э. Посткриминальное поведение: понятие, ответственность, стимулирование : монография / И. Э. Звечаровский. — Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1993. — 128 с.
12. Звечаровский И. Э. Уголовно-правовые нормы, поощряющие посткриминальное поведение личности : монография / И. Э. Звечаровский. — Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1991. — 160 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко [та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. — 3-е вид., переробл. і допов. — Київ : Атіка, 2008. — 712 с.
14. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 3-е вид., перероб. і допов. — Київ : Юрінком Інтер, 2007. — 496 с.
15. Кримінально-правові заходи : підручник / О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко, О. М. Сидоренко [та ін.] ; за ред. О. В. Козаченка. — Миколаїв : Іліон, 2015. — 216 с.
16. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология : монография / В. Н. Кудрявцев. — Москва : Наука, 1982. — 287 с.
17. Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві : монографія / О. О. Книженко. — Харків : ХНУВС — Ніка Нова, 2011. — 336 с.
18. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) : монография / О. Э. Лейст. — Москва : Моск. гос. ун-т, 1981. — 240 с.
19. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций в 3 томах : общая часть / А. В. Наумов. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Волтерс Клувер, 2007. — 736 с.
20. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монография / Н. А. Орловская. — Одеса : Юрид. лит., 2011. — 624 с.
21. Тарханов И. А. Поощрительные нормы в уголовном праве / И. А. Тарханов // Ученые записки Ульяновск. гос. ун-та. Сер. Право. — 1997. — № 1. — С. 106–120.
22. Тихий В. П. Нове дослідження проблем звільнення особи від кримінальної відповідальності / В. П. Тихий, М. І. Панов // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. — 2005. — № 7. — С. 76–78.
23. Филимонов В. Д. Норма уголовного права : монография / В. Д. Филимонов. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. — 281 с.
24. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. — Харків : Харків юридичний, 2009. — 840 с.
25. Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація) : монографія / П. В. Хряпінський. — Запоріжжя : КСК-Альянс, 2008. — 115 с.

26. Хряпінський П. В. Структура заохочувальних кримінально-правових норм / П. В. Хряпінський // Вісник Академії прокуратури України. – 2007. – № 1. – С. 64–70.

27. Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А. М. Яценко. – Харків : ХНУВС – Ніка Нова, 2014. – 388 с.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2016.

Хряпінський П. В. Поощрительные санкции в системе средств уголовно-правового характера

В статье выделяются и исследуются поощрительные санкции в системе средств уголовно-правового характера. Поощрительные санкции рассматриваются в связи с дуалистической природой уголовной ответственности. В результате исследования сделан вывод, что поощрительные санкции обогащают учение о системе средств уголовно-правового характера. Обозначено, что социальная ценность поощрительных санкций в виде исключения, освобождения и/или смягчения уголовной ответственности и наказания обусловлена эффективностью указанных средств как позитивного регулятора общественных отношений в уголовной сфере.

Ключевые слова: средства уголовно-правового характера, уголовная ответственность, правовая норма, поощрительная санкция, исключение, освобождение, смягчение уголовной ответственности и наказания.

Khriapinskiy P. Incentive Sanctions in System of Means of Criminal and Legal Character

In article incentive sanctions in system of means of criminal and legal character are allocated and investigated. Incentive sanctions are considered in connection with the dualistic nature of criminal liability. As a result of research the conclusion is drawn that incentive sanctions enrich the doctrine about system of means of criminal and legal character. The social value of incentive sanctions by way of exception, releases and/or mitigation of criminal liability and punishment, is caused by efficiency of the specified means as positive regulator of the public relations in the criminal sphere.

In the doctrine of criminal right a look prevails to approval as on the repressive mean of legal character, which determines a kind and size of punishment for a crime, ponderable in disposition. The sources of this conception are based on exaggeration from all variety of the system of measures of criminal character exceptionally of the forced (punitive) influence which is used to the offender. The measures of criminal character are not closed criminal responsibility and punishment, by the punitive elements of influence. As their researchers specify grounded, legal measures are the system of receptions and methods of the forced and encouraging influence of the state on criminal practices (criminal offences, objectively criminal acts, abuse of right but other), good behavior, which are used on the basis of law, determined a cultural environment which was folded in concretely historical terms of development of society. More inclined to see researchers criminal responsibility two opposite sides (aspects): negative, with violation of criminals prohibitions and positive, that consists in execution criminal orders.

On the whole it follows to consent that criminal responsibility is the type of legal responsibility, which is a process of realization of orders of burrow of penal law which shows up in the realized observance by the subject of criminal prohibition or implementation of the criminal duty or use them of the equitable right a subject (positive criminal responsibility); or in forced by a subject in interests of defense of law and order, related to the commission of crime and statutory privations and (or) limitations of his blessings of financial or immaterial character, and also certain a law negative consequences, related to the presence of previous conviction (negative criminal responsibility).

In previous publications attention applied by us on the heterogeneous understanding the legislators of maintenance of positive aspect of criminal responsibility, that is why not deciding on this question will mark that responsibility in a positive aspect must be realized in concrete legal forms. It can not arise up out of the procedures set the state, to develop and halted.

Key words: means of criminal and legal character, criminal liability, precept of law, inceptively sanction, exception, release, mitigation of criminal liability and punishment.

УДК 343.85

О. С. Шереметкандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**ЗАВДАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ**

У статті стисло проаналізовано економічні процеси в державі. Визначено, що від рівня економічного розвитку держави залежить те, які завдання вона перед собою ставить, та рівень показників, яких вона спроможна досягти, використовуючи свої економічні можливості. Окреслено основні завдання органів місцевого самоврядування щодо запобігання злочинам у сфері економіки та забезпечення економічної безпеки держави.

Ключові слова: громада, органи місцевого самоврядування, злочин, економічна безпека, запобігання злочинам.

I. Вступ

Увесь соціальний організм, як відомо, потребує в процесі своєї життєдіяльності матеріальних витрат, а ефективне виконання державою своїх функцій пов'язане з адекватними їх природі видатками, тому економічна політика держави є наріжним каменем, який зумовлює соціальну, правову, ідеологічну політику держави. Від рівня економічного розвитку держави залежить те, які завдання вона перед собою ставить, та рівень показників, яких вона спроможна досягти, використовуючи свої економічні можливості. Забезпечення економічної безпеки держави, інших суспільних інституцій та громадян є запорукою не тільки економічного поступу, а й нейтралізації або стримування суспільно негативних явищ (неможливість забезпечити адекватне задоволення соціальних і біологічних потреб людини, злочинність, інша соціальна девіантність тощо), що стають на заваді повноцінному життю людини та суспільства.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення питань про місце та роль органів місцевого самоврядування у запобіганні злочинам у сфері економічних відносин, вплив міської громади на формування економічної політики держави. Окреслено спірні питання, що виникають під час спільних дій правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування при проведенні запобіжних заходів щодо охорони громадського майна, виробництва, виявлення порушень у сфері економіки.

III. Результати

Відомо, що злочинність у сфері економіки є суттєвим деструктивним фактором її оптимального розвитку, тобто певного історичного періоду, що відповідає потребам суспільства, згідно з рівнем розвитку гуманітарної сфери (погляд на місце людини в суспільстві та значення суспільства в її житті,

забезпечення прав людини на достойний рівень життя тощо), рівнем розвитку технологій, наукоємності виробництва, масштабом потреби в некваліфікованій праці, іншими чинниками, згідно із суспільним поділом праці.

Економічні злочини досить часто кваліфікують як такі, що спричиняють значні збитки державі чи окремому колективу, тобто громаді. Зазвичай за структурою економічної злочинності близько половини становлять злочини проти власності, стільки ж у сфері службової діяльності та близько третини – це злочини у сфері господарської діяльності.

Високий рівень злочинності у сфері економіки є фактором системного порядку, який може вплинути й реально впливає на стан злочинності взагалі. Він не лише зумовлює негативні зміни в інших видах злочинності згідно з її структурою, а й опосередковано, впливаючи на економіку держави, послаблює можливості останньої та інших суспільних інституцій забезпечувати належне функціонування та розвиток системи запобігання злочинів, а також "інвестувати" свої кошти в різноманітні програми протидії злочинності загалом, які, як свідчить досвід іноземних країн, є більш економічно вигідним, ніж каральна політика, за умови, що держава за таких обставин взагалі може забезпечити її необхідний рівень функціонування.

Проблемам запобігання злочинам у сфері економіки України останнім часом приділяють значну увагу. Їх розглядають не тільки на рівні наукових публікацій, монографій, статей, у підручниках та навчальних посібниках – вони є предметом аналізу на рівні дисертаційних досліджень та правозастосовної практики. Значний внесок у дослідження економічної злочинності було зроблено П. П. Андрушком, В. І. Борисовим, В. В. Голіною, Н. О. Гуровою, І. М. Даньшиним, А. П. Закалюком, В. С. Зеленецьким, О. Г. Кальманом, О. М. Костенком, О. М. Литваком, О. М. Литвиновим,

М. І. Мельником, В. О. Навроцьким, М. І. Пановим, В. М. Поповичем, В. Я. Тацієм, В. І. Шакуном та ін. Публікації цих авторів мають суттєве наукове та практичне значення.

Відомо, що для досягнення відповідного рівня економічного розвитку будь-яка держава потребує того, щоб стан економічної злочинності перебував у допустимих межах і відповідав урівноваженим умовам функціонування суспільства. Для України ефективна протидія злочинів у сфері економіки є, з огляду на зазначене, стратегічним питанням. Тому правоохоронним органам і місцевим громадам необхідно зосереджувати увагу на таких концептуальних питаннях, як кримінологічна характеристика злочинності у сфері економіки, закономірності її існування, детермінація. Інший напрям діяльності – це проблемні моменти у практиці запобігання злочинам у сфері економіки. На нашу думку, тут треба належним чином враховувати основи теорії запобігання злочинів. До таких праць, безумовно, необхідно зарахувати, насамперед, монографії, що присвячено дослідженню стану й головним проблемам запобігання економічної злочинності, а також проблемам протидії тіньової економіки.

Так, В. М. Попович, досліджуючи проблеми виникнення та функціонування тіньової економіки, не тільки розкриває її основні складові, а й піддає справедливій критиці відсутність широкомасштабного моніторингу джерел тіньової економіки, вказує на те, що рівень взаємопроникнення в економіку країни, відтворення криміногенного потенціалу впливає на економічну безпеку держави. Науковець зазначає, що руйнація економіки країни спричиняє принизливе безробіття, зuboжіння та вимирання народу. Водночас дослідник наголошує, що ресурси країни не безмежні, тому ці руйнівні процеси необхідно зупинити [1, с. 83–85].

В дослідженні питання еволюції злочинності у сфері економіки, її соціально-правової сутності, тенденцій розвитку та проявів як результату дії соціально-економічних протиріч суспільства простежується висновок О. Г. Кальмана про те, що будь-яка система економічних відносин, незалежно від її політико-юридичної природи, через іманентні їй протиріччя розвитку та особливо – їх загострення на певних історичних етапах здатна породжувати злочинність у сфері економіки та зумовлювати інтенсивність її проявів, а також про те, що неможливо нейтралізувати криміногенне підґрунтя злочинності у сфері економіки доти, доки в державі не буде встановлений економічно обґрунтований, реальний організаційно-правовий контроль за сферою економічної діяльності та створені прозорі механізми такого контролю, за яких підприємцям було б недоцільно

порушувати чинне законодавство, а державним службовцям – займатися корупційною діяльністю у сфері регулювання економічними процесами [2, с. 17, 23]. Отже, науковець доходить цілком закономірного для діалектичного підходу висновку про те, що, з одного боку, протиріччя в системі економічних відносин іманентні їй та за певних обставин можуть зумовлювати високоінтенсивну злочинність у сфері економіки, а з іншого – не долаючи самих протиріч, за допомогою поєднання свободи та соціального контролю можна досягти нейтралізації криміногенного підґрунтя злочинності у сфері економіки, тобто, не змінюючи природи самих економічних відносин і пов'язаних із ними протиріч, нейтралізувати їхній криміногенний потенціал [2, с. 19]. Таке твердження, на нашу думку, є методологічно послідовним і вказує на те, що не бідність громадян визначає стан і обсяги економічної злочинності в країні, а загальна система політико-економічної та правової самоорганізації сучасного суспільства. Ми цілком погоджуємося із вказаними думками та вважаємо, що сьогодні це виявляється в парадигмі, яку можна умовно назвати “мінімум збитків для держави та суспільства, мінімум репресій, максимум реформ”.

Незважаючи на те, що злочинність у сфері економіки постійно видозмінюється, суттєво впливає на економічні процеси, корегує всі економічні параметри й показники функціонування суспільства, знижує ефективність державних соціально-економічних заходів впливу на розвиток соціальних процесів, це говорить про наявність тісного кореляційного зв'язку між економікою та злочинністю у сфері економіки. Поділяючи позицію О. Г. Кальмана, ми вважаємо правильним його визначення поняття злочинності у сфері економічної діяльності (економічної злочинності). Це соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, яке виявляється у вчиненні особами навмисних корисливих злочинів у сфері легальної та нелегальної господарської діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких є відносини власності у сфері виробництва, обміну, розподілу й споживання товарів і послуг з метою отримання доходу [2, с. 12].

Зрозуміло, що будь-яке поняття, яке окреслює певне соціальне явище, виконує це через певні причини, на типовому рівні, зосереджуючись на найбільш загальних для конкретного явища положеннях. Визначення ж економічної злочинності, що запропоноване О. Г. Кальманом, по-перше, відповідає вказаній типовості, по-друге, сформульовано просто, лаконічно й зрозуміло. На нашу думку, в авторському понятті вказано всі вимоги, які висувають для дефінітивних узагальнень. Крім того, у визначенні економіч-

ної злочинності наголошено саме на юридично значущих ознаках економічного злочину.

Приділяючи увагу питанням кримінологічної характеристики злочинності у сфері економіки, необхідно вказати на те, що аналіз стану економічних злочинів, заснований лише на статистичних показниках і даних вибірових досліджень, не може правильно відтворити навіть структурних відносин у ній. Статистична картина економічної злочинності може зазнавати змін через зміни в законодавчому їх визначенні, правила реєстрації та обліку, активність діяльності правоохоронних органів щодо їх виявлення, тобто без відповідних змін у реальному стані економічної злочинності. Також треба розрахувати рівень латентності економічної злочинності за допомогою індикаторів латентності, зокрема індексу сприйняття латентності економічних злочинів, який необхідно розраховувати на підставі соціологічних методів опитування громадськості, підприємців, експертного опитування, контент-аналізу преси тощо, що можуть здійснювати саме органи місцевого самоврядування.

Крім того, відповідні відділи органів місцевого самоврядування мають відстежувати та ретельно аналізувати детермінаційний комплекс економічної злочинності: соціально-економічні, правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні тощо, у тому числі й пов'язані з недоліками правоохоронної та правозастосовчої діяльності фактори. Зокрема, на особливу увагу, на нашу думку, заслуговує висвітлення значення соціально-психологічних факторів детермінації злочинності у сфері економіки, а саме – врахування традицій, менталітету громад, економіко-правову свідомість суспільства, а також правову свідомість громадян. Дійсно, треба погодитися з тим, що ефективне запобігання економічним злочинам можливе за умови формування та існування економіко-правової свідомості особи, яка відповідала б ідеології моральних засад існування суспільства в ринковій системі господарювання. Очевидно, що моральна та правова свідомість осіб, що здійснюють господарську діяльність, є наріжним каменем у мотивовтворювальній та цілепокладальній складових свідомості людини, тому протидія зростанню криміналізації економіки починається з протидії утвердження стереотипу: “вперед до збагачення, долаючи будь-які перешкоди, у тому числі моральні та правові”, не забуваючи про просту істину – “срібло-люство – коріння всього злого”.

Згідно з факторами детермінації, органи місцевого самоврядування спільно з правоохоронними органами можуть запропонувати економічні, організаційні, правові, правозастосовчі заходи запобігання злочинам у сфері економіки, а також загальний механізм протидії злочинності. Адже, як слушно

наголошують О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, механізм протидії у змістовному плані передбачає різні підходи до висвітлення засобів досягнення мети (наукові, законодавчі, управлінські тощо) [3, с. 130–132]. Такі заходи повинні стати визначальними в системі запобіжних заходів, оскільки за своєю масштабністю, різнобічністю та всеосяжним характером вони становлять фундамент для здійснення всіх інших спеціально-кримінологічних заходів, профілактично впливають на всі детермінуючі фактори.

Сьогодні суспільна небезпека економічних злочинів суттєво підвищується як кількісно, так і якісно, тобто через збільшення розмірів збитків, кваліфікованіші способи вчинення, розширення масштабів корумпованості та організованості тощо. За таких умов очевидно та слушною є думка А. П. Закалюка та кримінологів економічно розвинутих країн про те, що є необхідність збільшити соціальні та економічні витрати на запобігання злочинів [4, с. 9–12]. Наполягаючи на тому, що запобігання економічній злочинності – це винятково складна багаторівнева та різнопрофільна суспільна діяльність, А. П. Закалюк наводить перелік суспільно-політичних, економічних і соціальних заходів [5, с. 173–178], які можна й необхідно вирішувати не тільки й не скільки “силовими” методами, а застосовувати широкі можливості місцевих громад.

IV. Висновки

Запобігання злочинам у сфері економіки, особливо на загальносоціальному рівні, може бути успішним лише в тому випадку, якщо з достатньою повнотою будуть виявлені внутрішні механізми злочинних проявів. Заплановані заходи, що проведуть лише правоохоронні органи, не будуть ефективними, якщо громада не виявить зацікавленості та принциповості в їх вирішенні. Органам місцевого самоврядування потрібно не тільки ретельно простежувати виконання запланованих запобіжних заходів, а й залучати активних членів громади для моніторингу та постійного контролю за діяльністю підприємств, організацій, інших економічних структур. Якщо такого не станеться, то, як зазначав А. П. Закалюк, заходи будуть черговою декларацією влади, яких було вже безліч у минулому [5, с. 178].

Список використаної літератури

1. Попович В. М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології: монографія / В. М. Попович. – Київ: Правові джерела, 1998. – 448 с.
2. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та практичні проблеми: монографія / О. Г. Кальман. – Харків: Гімназія, 2003. – 352 с.
3. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія /

- О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Харків : ХНУВС, 2011. – 308 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2016.

Шеремет О. С. Задачи органов местного самоуправления по противодействию преступности в сфере экономики

В статье кратко проанализированы экономические процессы в государстве. Определено, что от уровня экономического развития государства зависит то, какие задачи оно перед собой ставит, и уровень показателей, которых оно способно достичь, используя свои экономические возможности. Очерчены основные задачи органов местного самоуправления по предотвращению преступлений в сфере экономики и обеспечения экономической безопасности государства.

Ключевые слова: общество, органы местного самоуправления, преступление, экономическая безопасность, предотвращение преступлений.

Sheremet O. The Task of Local Authorities to Combat Crime in the Economy

The author provided a brief analysis of economic processes in the country. Determined that the level of economic development, depends on what tasks it sets itself and the level of indicators which it is able to achieve using their economic opportunities.

It is noted that the economic security of the state, other public institutions and citizens is the key not only to economic development but also neutralize or contain negative social phenomena.

The article is to address questions about the place and role of local authorities in preventing crimes in the sphere of economic relations, the impact of the community on the formation of economic policy. The author outlined the contentious issues that arise in the course of joint actions of law enforcement agencies and local authorities in carrying out precautionary measures to protect public property, production, violations in the economy.

Indicated that economic crime is often classified as causing significant losses to the state or a separate group, i.e. the community. Typically, the structure of economic crime, about half are crimes against property, as much in the field of performance and about a third – a crime in the sphere of economic activity.

It is noted that the high crime rate in the economy is a factor of the order system, which can affect real impact on the state of crime in general. He not only leads to negative changes in other types of crime, according to its structure, but also indirectly by affecting the economy of the state, reduces the possibility of the latter and other public institutions to ensure the proper functioning and development of crime prevention and "invest" their funds in various program against crime in general, which, as the experience of foreign countries is more cost-effective than punitive policy, provided that the state in such circumstances, in general, it can provide the required level of performance.

The basic task of local authorities to prevent crimes in the sphere of economy and economic security.

Put forward a paradigm that can be called "minimum losses for the state and society, least of repression, most reforms".

According to the determination of factors to local authorities in conjunction with law enforcement authorities offered to take economic, organizational, legal and law enforcement measures to prevent crimes in the economic sphere.

Key words: community, local government, crime, economic security, preventing crime.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 343.13;343.98

В. Г. Лукашевич

доктор юридичних наук, професор
Заслужений юрист України
Класичний приватний університет

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ

У статті розглянуто деякі сучасні проблеми кримінального процесу та криміналістики, що було актуалізовано під час застосування положень чинного КПК України (2012 р.), і розроблено відповідні пропозиції щодо їх вирішення в кримінальному провадженні.

Ключові слова: завдання кримінального провадження, досудове розслідування, початок кримінально-процесуальної діяльності, підстави для початку кримінально-процесуальної діяльності, початок досудового розслідування, Єдиний реєстр досудових розслідувань.

I. Вступ

Історично так склалося, що криміналістику подекуди й зараз сприймають як наукову дисципліну, що забезпечує суто кримінальний процес. Не відстоюючи черговий раз безсумнівно самостійний характер криміналістики як юридичної дисципліни, зупинимось лише на її зв'язках із кримінальним процесом.

Досліджуючи глибокі методологічні та змістовні зв'язки кримінального процесу та криміналістики, одразу ж зазначимо, що вони не мають субординаційного характеру. Дещо спрощено стосовно розслідування злочинів можна вважати, що кримінальний процес визначає його основні напрями та форми, а криміналістика наповнює їх пізнавальним змістом (засобами пізнання) – методологією пізнання, методами, тактичними прийомами, технічними засобами. І хоча це спрощене уявлення не відображає всієї глибини взаємопроникнення цих наукових дисциплін (так, зокрема, загальновідомо, що багато організаційних і тактичних рекомендацій стосовно допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту тощо знайшли своє законодавче оформлення у відповідних статтях кримінально-процесуального кодексу), його можна обрати як робочу гіпотезу для наших подальших досліджень.

Із прийняттям у 2012 р. нового Кримінально-процесуального кодексу України (КПК) виникла нагальна потреба в кардинальному системному реформуванні (зміні) всієї кримінальної юстиції, яка б відповідала сучасному етапу розвитку країни та забезпечувала ефективний захист громадян, суспільства та держави від найбільш небезпечних посягань на соціальні цінності, права та інтереси особи.

Нова філософія КПК вимагала системних змін в усталеному порядку розслідування злочинів, які б повною мірою відповідали завданням кримінального провадження (ст. 2 КПК). Узагальнюючи, можна констатувати, що звичну тричленну (оперативно-розшукова діяльність – досудове слідство – судовий розгляд) систему кримінального судочинства було замінено на двочленну: досудове розслідування й судовий розгляд.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити кримінально-процесуальні проблеми та завдання криміналістики, багато з яких, на жаль, і досі викликають багато дискусій.

Розглянемо деякі з них.

III. Результати

Досить дискусійними є питання процесуальної діяльності початку досудового розслідування. Чинний КПК не містить визначення таких важливих питань, як “початок кримінально-процесуальної діяльності” та “підстав для початку кримінально-процесуальної діяльності”, а це породжує уявлення про певну неврегульованість і суперечливість важливої стадії кримінального провадження – досудового розслідування.

Так, за КПК 2012 р. змінено сам підхід до розслідування злочинів – він не передбачає необхідність прийняття формального акту про порушення кримінальної справи. Досудове розслідування злочину починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК).

У такому вигляді початковий етап досудового розслідування є принципово новим щодо української правової системи. Скасування стадії порушення кримінальної справи, на думку розробників КПК, гуманізує досудове розслідування, спрощує кримінальне

провадження та прискорює процес розслідування – будь-які заяви про злочин одразу ж потрапляють до Єдиного реєстру досудових розслідувань, після чого прокурор (слідчий) негайно розпочинає розслідування. Цей захід позбавить громадян від небажання правоохоронних органів реєструвати “неперспективні” злочини.

Але на практиці одразу ж виникло питання про те, як бути з хибними заявами про злочин і з правами людини, щодо якої розпочато розслідування за безпідставним звинуваченням і вже застосовано оперативнорозшукові заходи.

Правовий механізм перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення в КПК 2012 не визначено. Водночас чітка регламентація процесуальної діяльності на початковому етапі досудового провадження є передумовою виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК).

Мабуть, тому й виник компромісний (але, на нашу думку, такий, що не відповідає “букві” й “філософії духу” нового Кодексу) документ – “Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах прокуратури України заяв, повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення”. Разом з тим, у ч. 1 ст. 214 КПК прямо й не двозначно прописано, що прокурор невідкладно (не пізніше 24 годин після подання заяви про вчинене кримінальне правопорушення) зобов’язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Тим більше, що в п. 5 відомостей, які вносять до Єдиного реєстру, йдеться про попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення. Після чого, користуючись ч. 7 ст. 214 КПК, матеріали передають до органу досудового розслідування.

По суті, зазначена Інструкція разом із Положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань, які не є законодавчими актами, поза законом легалізують так звану “дослідчу перевірку” (попередню перевірку), яка, згідно з ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу 1960 р., перевіряла заяву або повідомлення про злочин до початку процесуальної діяльності – порушення кримінальної справи.

Побіжно зазначимо, що така відомча “нормотворчість” не відповідає філософії нового процесуального закону й прямо суперечить вимогам статті 1 КПК України, згідно з якою порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, що складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згоду на обов’язковість яких надали Верховна Рада України, КПК та інші закони України.

У зв’язку з цим було б доцільно прислухатися до думки науковців з означеного питання. Так, свого часу цю частину кримінального процесу дуже слушно В. С. Зеленецький та Л. М. Лобойко пропонували називати дослідчим кримінальним процесом або дослідчим провадженням за заявами й повідомленнями про злочини [2; 4]. Зазначені автори в своїх працях наголошували, що кримінальний процес виникає в момент звернення громадянина до компетентних посадових осіб правоохоронних чи судових органів з інформацією про злочин, який вчинено або готується, яка спонукає їх до приймання, реєстрації вказаних заяв і повідомлень, а також прийняття заходів щодо їх запобігання, розкриття та попередження вчинення в майбутньому інших злочинів [1, с. 90–91].

У науковій літературі тих часів сформувалася усталена думка, за якою порушення кримінальної справи визначають як першу або початкову стадію кримінального процесу [1; 3; 9].

Аналізуючи вимоги ст. 97, 98 КПК України 1960 р., можна зробити висновок про те, що до прийняття рішення про порушення кримінальної справи шляхом винесення відповідної постанови розгорталася значна діяльність відповідних посадових осіб, яка розпочиналася значно раніше й складалася з декількох складових: прийняття заяв і повідомлень про злочини (безпосереднє їх прийняття, оформлення, реєстрація, доповідь начальнику органу, отримання його вказівок про здійснення перевірки тощо); перевірка заяв і повідомлень (відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб, складання та направлення запитів, отримання відповідей на них тощо); прийняття процесуального рішення за результатами перевірки (складання постанови про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи, заповнення статистичних карток, подання та реєстрація вказаних матеріалів прокурору, направлення повідомлення заявнику чи особі, відносно якої порушено кримінальну справу, роз’яснення їм прав на оскарження постанови прокурору чи в суд тощо).

Але на практиці без виконання зазначених перевірочних дій, на підставі лише отриманої заяви про злочин, що готується (а часто – й про вже вчинений), встановити, чи є у фактах, про які повідомлено, ознаки злочину, якими даними чи доказами підтверджено наведені факти, за якою статтею КК України треба кваліфікувати злочин тощо, досить складно або взагалі неможливо. З метою неухильного дотримання встановленого законодавством України порядку реєстрації, обліку та розслідування злочинів у органах внутрішніх справ, під час здійснення дізнання та досудового слідства, запобігання порушенням законних інтересів, консти-

туційних прав і свобод громадян МВС України свого часу прийняло, наприклад, накази: "Про заходи щодо забезпечення законності при розслідуванні злочинів органами внутрішніх справ України" № 1288 від 03.11.2003 р., "Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються" № 400 від 14.04.2004 р., "Про організацію діяльності органів досудового слідства системи Міністерства внутрішніх справ України" № 160 від 20.02.06 р., а також Інструкцію про єдиний облік злочинців, затверджену наказом Генеральної прокуратури України від 26.03.2002 р. № 20, Міністерства внутрішніх справ України від 26.03.2002 р. № 84, Служби безпеки України від 26.03.2002 р. № 293, Державної податкової адміністрації України від 26.03.2002 р. № 126, Міністерства юстиції України від 26.03.2002 р. № 18/5 тощо [7].

Виникає логічне питання – а чим вони за змістом і спрямованістю відрізняються від згаданої вище чинної Інструкції Генеральної прокуратури України, згідно з пунктом 3,7 якої прокурор сам не приймає відповідного рішення, а спрямовує матеріали, що містяться в заяві та свідчать про можливе вчинення кримінального правопорушення, для перевірки до органу внутрішніх справ. І де тут убачають адепти нового Кодексу "прискорення" та "спрощення" кримінального процесу, не кажучи вже про те, що таке "затягування" початку досудового розслідування створює умови для маскування й знищення слідів злочинної діяльності.

Тому можна погодитися з авторами, які ще на стадії обговорення численних проєктів нового КПК застерігали, що він "...робить навіть не крок, а стрибок назад, а запропоноване в проєкті спрощення судочинства може відкрити широкі ворота для свавілля" [4, с. 51–59].

Узагальнюючи численні пропозиції, що надходять до ВР України стосовно змін і доповнень до чинного законодавства, доцільно виділити такі:

1. Внесення запису до Єдиного реєстру досудових розслідувань має відбуватися шляхом винесення відповідної постанови, яку можна оскаржити.
2. Пропонують позбавити прокуратуру функцій досудового розслідування й можливості керувати слідчими та слідством.
3. Розширити права сторони захисту (адвоката) тощо.

IV. Висновки

Спираючись на погляди згаданих науковців і власні дослідження, можна зробити

висновок, що визначена в КПК 1960 р. процедура початку кримінального провадження (порушення кримінальної справи) є більш гнучкою та зручною для всіх осіб (сторін), що беруть участь у кримінальному процесі.

Зазначене в статті – це лише невелика частина проблем, які виникли зараз, і на які науковцям треба якимось чином реагувати та коментувати для практиків.

Головна ж проблема, на нашу думку, є глибшою – її коріння сягає теоретичного підґрунтя як науки кримінального процесу, так і криміналістики, а точніше, недостатнього методологічного опрацювання проблем і викликів сучасної практики протидії злочинності.

Список використаної літератури

1. Зеленецький В. С. Категориальная характеристика доследственного уголовного процесса / В. С. Зеленецький // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2005. – Вип. № 1 (23). – С. 90–91.
2. Зеленецький В. С. Прокурорський надзор за исполнением органами дознания законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях : монография / В. С. Зеленецький. – Харьков : Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных дисциплин, 2004. – 400 с.
3. Кримінальний процес України : підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Малащенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – С. 13–14.
4. Ліга.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liga.net>.
5. Лобойко Л. Н. Актуальные проблемы доследственного уголовного процесса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Н. Лобойко. – Харьков, 1997. – 209 с.
6. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Л. М. Лобойко ; Юридична академія МВС України. – Київ : Істина, 2005. – 456 с.
7. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навч. посіб. / А. В. Молдован. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 126.
8. Тертишник В. М. Гострі кути кримінального судочинства / В. М. Тертишник // Питання реформування кримінального судочинства : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., 25.11.2005 р. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2005. – С. 51–59.
9. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – Київ : А.С.К., 2002. – С. 12.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2016.

Лукашевич В. Г. Уголовно-процессуальные проблемы криминалистики

В статье рассмотрены некоторые современные проблемы уголовного процесса и криминалистики, которые были актуализированы во время применения положений действующего УПК Украины (2012 г.), и разработаны соответствующие предложения по их разрешению в уголовном производстве.

Ключевые слова: задачи уголовного производства, досудебное расследование, начало уголовно-процессуальной деятельности, основания для начала уголовно-процессуальной деятельности, начало досудебного расследования, Единый реестр досудебных расследований.

Lukashevich V. Criminal Procedure Problems of Criminalistics

The article deals with some current problems of the criminal process and criminalistics, which were updated during the application of the provisions of the current Code of Criminal Procedure (2012) and developed proposals to address them in criminal proceedings.

Exploring the deep methodological and substantive due criminal process and criminalistics, noted that they are not of the nature of subordination. Simplifying somewhat, with respect to the investigation of crimes, it is permissible to assume that criminal proceedings determines the main directions and forms and fills them with criminalistics cognitive content (means of knowledge) – methodology of knowledge, techniques, tactical methods, technical means.

This simplified view does not reflect the depth of interpenetration of these disciplines, but it can be taken as a working hypothesis for our further research.

The adoption in 2012 of a new Criminal Procedure Code (CPC) there is an urgent need, which included and required a radical systemic reformation (change, not upgrading) of the entire criminal justice system, corresponding to the modern stage of development of the country and to ensure the effective protection of citizens, society and the state from the most dangerous attacks on social values, rights and interests of the person.

The new philosophy of the CCP demanded systemic changes in the established order of investigation of crimes that would fully meet the objectives of criminal proceedings (Art. 2 of the CCP).

All this has set the criminal process sciences and criminalistics new challenges, many of which, unfortunately, are still at the discussion stage.

Thus, according to the Criminal Procedure Code, the -2012 changed the approach to the investigation of crimes – it does not provide for the need to adopt a formal act of a criminal case. Pre-trial investigation of the crime begins with the moment of entering information about a criminal offense in the Unified Register of pre-trial investigations (art. 214 CCP).

As such, the initial stage of pre-trial investigation is fundamentally new in Ukrainian legal system. He, according to the CCP developers humanizes pre-trial investigation, criminal proceedings simplifies and accelerates the process of investigation.

But, in practice, as soon as there is a question how to deal with false statements about the crime, human rights, in respect of which an investigation on false charges and have already applied operational-search activities, etc.

Therefore, the author draws on a comparative analysis of the rules governing the procedure for the start of pre-trial investigation, provided the applicable requirements of the Criminal Procedure Code and Art. 97, 98 Code of Criminal Procedure 1960, to initiate criminal proceedings by making a corresponding ruling.

Based on the opinions of a number of scientists (Zelenetskii VS Loboyko LN, Moldovan AV Tertishnikov VM) concludes that previously designated the CPC -1960, the procedure is the beginning of criminal proceedings is more flexible and convenient for all persons (parties) involved in criminal proceedings.

Key words: problem of criminal proceedings, pre-trial investigation, the beginning of the criminal procedure, the basis for the beginning of the criminal procedure, the beginning of the pre-trial investigation, the Unified Register of pre-trial investigations.

СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 343.97

Н. М. Градецькакандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**ОХОРОННИЙ ОРДЕР ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ЗАСІБ ВНУТРІСІМЕЙНИХ ЗЛОЧИНІВ**

У статті досліджено позитивний досвід іноземних країн у використанні охоронного ордеру як превенції сімейного насильства та внутрісімейних злочинів. Розглянуто види охоронних ордерів. Визначено, які обмеження та зобов'язання передбачає охоронний ордер для особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Проаналізовано запобіжну дію цього юридичного документа в зарубіжних країнах.

Ключові слова: охоронний ордер, домашнє насильство, внутрісімейні злочини.

I. Вступ

Феномен сучасного інституту сім'ї з урахуванням його соціальної ролі та соціального значення цілком обґрунтовано посідає одне з чільних місць серед визначних досягнень людства, адже він є істотною ознакою його цивілізації. Сім'я є відносно самостійним явищем суспільного життя зі своїми специфічними закономірностями розвитку. Суспільні відносини досить суттєво впливають на сім'ю та її внутрішні взаємини, у свою чергу, сім'я чинить зворотний вплив на соціальні процеси та інститути. Цікавими щодо цього є погляди давньогрецьких філософів Платона ("яка сім'я, така й держава") та Аристотеля ("кожна родина – це частина держави") [1, с. 219; 7, с. 309], а також Ф. Енгельса ("будучи продуктом певної суспільної системи, сім'я буде відображати стан її розвитку") [4, с. 235].

Але, на жаль, проблемою сьогодення, яка з кожним роком набуває все більших масштабів, стали внутрісімейні злочини. Одним із проявів таких злочинів є насильство щодо членів сім'ї. Насильство в сім'ї є найпоширенішою формою агресії, що руйнує гармонію та єдність у родині, тому суспільство й держава мають об'єднати зусилля в боротьбі з цим ганебним явищем і спільно виробляти механізми протидії.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідження позитивного досвіду іноземних країн у використанні охоронного ордеру як превенції сімейного насильства та внутрісімейних злочинів.

III. Результати

Європейські соціологи довели, що сім'ї, в яких трапляються факти домашнього насильства, мають значно менше шансів виховати успішного й відповідального громадянина. Цей та інші факти стали ключовими

для того, щоб почалася серйозна боротьба із запобігання внутрісімейних злочинів. Змінилося й розуміння відповідальності держав за внутрісімейні злочини не лише перед власними громадянами, а й перед міжнародним співтовариством і правом.

Після діагностики кримінологічних порушень сімейних відносин та аналізу позитивного досвіду протидії сімейному насильству в 90 країнах юристи ООН зробили висновок, що на вчинення насильства в сім'ях впливають, загалом, такі чинники: 1) чоловік контролює сімейне майно; 2) чоловік узурпує владу в сімейних стосунках; 3) існують обмеження на розлучення для жінок; 4) вирішення конфліктних сімейних ситуацій через насильство, що притаманно культурі.

Більшість найважливіших міжнародних угод щодо протидії насильству в сім'ї розроблено в межах ООН. Ці документи становлять юридичну базу міжнародно-правових стандартів із зазначеної проблематики.

В міжнародно-правових актах визначено, що сімейне насильство треба розглядати як порушення прав людини, зокрема право кожного на рівний захист перед законом і захист від дискримінації за ознакою статі; право не піддаватися жорсткому поводженню, право на життя й фізичну недоторканість, право на найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я.

Модельне законодавство ООН визначає насильство в сім'ї як серйозний злочин, спрямований не лише проти особи, а й проти суспільства (ч. 1 п. 3 Модельного законодавства ООН). У зазначеному документі визначено основні цілі закону про насильство в сім'ї, розкрито механізм подання скарг потерпілими. Крім того, передбачено права жертв, алгоритм дій державних органів, у тому числі поліції, з реагування на факти насильства в сім'ї та подальшого захисту прав жертв насильства, обов'язки поліцейських,

службовців юстиції та суду; прописано процедуру видачі охоронного ордеру та заходи, спрямовані на надання екстреної допомоги й допомоги неекстреного характеру.

Модельний закон ООН про домашнє насильство вказує, що до сфери дії законодавства щодо попередження насильства в сім'ї мають входити такі категорії відносин: "дружини, партнери, що спільно проживають, колишні дружини або партнери, співмешканці, у тому числі ті з них, хто не проживає в одному помешканні" та ін. (ч. 2 п. "а" Модельного законодавства ООН) [6, с. 91].

У світовій практиці існують два основні підходи до проблеми подолання домашнього насильства: 1) ресторативний – спрямований на збереження сім'ї шляхом врегулювання внутрішнього конфлікту, що передбачає технології з медіації та корекційні програми медико-психологічної допомоги; 2) каральний, спрямований на руйнування циклу насильства шляхом розірвання стосунків між конфліктуючими сторонами. Каральний підхід передбачає інститут охоронного ордеру в якості одного з юридичних засобів захисту особи від внутрішнього насильства.

Широко використовувати охоронний ордер почали саме після прийняття в 1996 р. Організацією Об'єднаних Націй "Модельного законодавства про насильство в сім'ї". Охоронний ордер (у законодавстві України дорівнює захисному припису) – це судовий припис, який забороняє особі, яка скоїла насильство в сім'ї, вчиняти певні дії або, навпаки, вимагає від неї певних дій. В охоронних ордерах жертву називають позивачем, а особу, яка вчинила насильство в сім'ї, – відповідачем. Охоронний ордер можна отримати двома шляхами: 1) в цивільному суді (окремо чи одночасно з іншою цивільною процедурою, наприклад, розлученням); 2) у кримінальному суді у зв'язку з кримінальним звинуваченням [8, с. 34–40].

Жертва насильства в сім'ї може отримати один із трьох видів охоронних ордерів.

Надзвичайний охоронний ордер. У період, коли немає судових засідань, зокрема в нічний час і вихідні, ордер можна отримати, звернувшись до поліції, яка в цьому випадку звернеться до чергового судді. Цей суддя визначить, чи є підстави казати про значну ймовірність загрози насильства, і, якщо це так, видасть надзвичайний ордер. Однак, коли судові засідання поновляться, потерпілий має, дотримуючись усіх правил, звернутися до суду для отримання тимчасового ордеру.

Тимчасовий охоронний ордер. Коли суд працює, ордер можна отримати шляхом подання у відповідному суді позову з проханням про захист від насильства в сім'ї, повідомляючи суддю про характер насильства, особу кривдника та бажаний зміст охоронно-

го ордеру. За наявності ймовірної небезпеки подальшого насильства суд може видати такий ордер з 14–21-денним терміном дії без попереднього повідомлення кривдника.

Постійний охоронний ордер. Після видання тимчасового охоронного ордеру й повідомлення про це особі, яка вчинила насильство в сім'ї, у 10-денний строк призначають судові засідання, на якому особа, звинувачена в насильстві, матиме змогу викласти своє бачення подій. Після слухання справи, якщо суддя вирішить, що було надано достатні докази вини особи, звинуваченої у вчиненні насильства в сім'ї, дія ордеру може бути продовжена на термін до 2 років.

Охоронний ордер передбачає такі обмеження чи зобов'язання для особи, яка вчинила насильство в сім'ї:

- заборона вчиняти насильство в сім'ї в майбутньому;
- надання виключного права володіння житлом особі, яка стала жертвою насильства в сім'ї – це обмеження може бути встановлено, якщо позивач, на відміну від відповідача, має право проживати в цьому приміщенні; а також у випадку, якщо обидва мають право проживати в цьому приміщенні, але рівень необхідності володіння саме цим житлом превалює в позивача;
- заборона наближатися до жертви насильства – вимагає відповідача залишатися осторонь від позивача. Може точно встановлювати дистанцію, на яку заборонено наближатися, та/чи місця, в яких ця заборона дійсна;
- зобов'язання відповідача відвідувати відповідні тренінги та програми соціальної реабілітації;
- надання позивачу права піклуватися про неповнолітніх дітей – зобов'язує відповідача не забирати дітей у позивача та не переміщувати їх, а у випадку, якщо неповнолітні діти знаходяться у відповідача, він зобов'язаний передати їх позивачу;
- заборона відвідувати дитину або обмеження часу її відвідування (в цьому випадку суд повинен встановити дні та години відвідувань) – встановлюють, якщо відповідач може становити загрозу безпеці дитини під час відвідувань; використати відвідування з метою вчинення насильства чи залякування позивача; неправомірно заховати чи затримати дитину; скоїти такі дії, що будуть суперечити інтересам дитини;
- зобов'язання за викликом з'являтися до суду;
- надання позивачу виключного права володіння: якщо майно чи його частина знаходяться у відповідача, позивач може вимагати повернути його;

- захист майна – забороняє відповідачу пошкоджувати, знищувати, продавати та виконувати інші дії з майном;
- грошова підтримка – зобов'язує відповідача виплачувати грошове утримання неповнолітнім дітям, які знаходяться на піклуванні в позивача;
- відшкодування збитків – зобов'язує відповідача відшкодувати збитки, що були завдані насильством (медичні витрати, втрата заробітної платні, тимчасове проживання та ін.);
- заборона входу – якщо відповідач створює загрозу безпеці позивача чи дітей, йому забороняється входити й залишатися в оселі;
- заборона на вогнепальну зброю – суд зобов'язує відповідача передати зброю місцевим правоохоронним органам, якщо вважає, що існує загроза неправомірного використання вогнепальної зброї проти позивача;
- заборона доступу до установ, які відвідує дитина – охоронний ордер забороняє контакт відповідача з дітьми з метою приховати адресу позивача або, якщо необхідно, припинити насильство щодо дитини чи приховати маршрут її переміщення;
- сплата послуг притулку – відповідач зобов'язаний сплатити за послуги притулку чи консультуючої служби;
- змішаний ордер об'єднаної допомоги – містить перелік дій, які відповідач зобов'язаний виконувати, а також перелік дій, які йому заборонено вчиняти [2, с. 63].

За наявності підстав вважати, що особа, яка вчинила насильство в сім'ї, порушила заборони чи не виконує зобов'язання, встановлені охоронним ордером, поліція зобов'язана її заарештувати, адже будь-яке порушення охоронного ордеру передбачає кримінальну чи цивільно-правову відповідальність (ч. 4 п. "а" та ч. 4 п. "в" Модельного законодавства ООН) [5].

Модельне законодавство ООН про насильство в сім'ї викликало сплеск національної законотворчості, що передбачає вдосконалення ефективності запобіжних заходів щодо протидії внутрісімейним злочинам. За останні 20 років спеціальні закони про захист від домашнього насильства діють у 126 країнах світу, в тому числі й у країнах найближчого зарубіжжя (Грузія, Азербайджан, Литва, Киргизстан, Казахстан, Молдова, Таджикистан).

Варто зазначити, що першим у країнах Центральної та Східної Європи й СНД спеціальним законодавчим актом у сфері протидії сімейному насильству став Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" від 15.11.2001 р. Вищеназваний Закон визначає правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та

установи, на які покладається здійснення заходів із його попередження, а також коло осіб, на яких поширюється дія законодавства України щодо запобігання сімейному насильству. Законодавство України щодо попередження насильства в сім'ї спрямовано на захист усіх членів родини від різних форм і проявів такого насильства, проте його норми в повному обсязі підлягають застосуванню у випадках вчинення насильства в сім'ї відносно дитини. Причому, хоча законодавство України формально не поширюється на випадки насильства між колишнім подружжям, вчинення таких актів насильства з боку розлучених батька чи матері відносно їх спільної дитини (дітей) або всиновлених дітей іншого члена колишнього подружжя мають кваліфікувати як діяння, що становлять насильство в сім'ї.

Варто зауважити й на тому факті, що міжнародні стандарти протидії домашньому насильству та захисту його жертв однозначно ґрунтуються на тому, що суб'єктами вчинення насильства в сім'ї є переважно чоловіки, жертвами такого насильства – жінки. Україна, на відміну від зарубіжних країн, обрала гендерно нейтральний підхід до вирішення проблеми запобігання насильству в сім'ї на законодавчому рівні та створила юридичний механізм захисту від сімейного насильства не тільки для жінок, а й для всіх осіб, що страждають від насильницьких дій з боку інших членів сім'ї. Згідно із Законом та іншими актами законодавства України в цій сфері, жертвами сімейного насильства можуть бути особи як чоловічої, так і жіночої статі, що підтверджено даними державної статистики [6, с. 112].

IV. Висновки

Ухвалені національні закони з протидії домашньому насильству довели свою ефективність. У Молдові та Киргизстані випадки внутрісімейної злочинності скоротилися на третину після їх ухвалення. На 20% зменшилася кількість умисних убивств і тяжких злочинів, що здійснюються у сім'ях в Україні. В сім'ях США кількість внутрісімейних убивств скоротилася в чотири рази.

Національне законодавство в цій сфері має певну специфіку, а регіональні закони про захист від домашнього насильства мають різні назви.

Зокрема, "Закон проти сімейного і домашнього насильства" (Болівія), "Закон про захист сім'ї" (Туреччина), "Про боротьбу з домашнім насильством" (Греція), "Про боротьбу з насильством в сім'ї" (Польща), "Закон про викоринювання домашнього насильства, захист і допомогу жертвам насильства" (Грузія), "Про насильство в побуті" (Тринідад і Тобаго), "Акт про домашнє насильство" (Південна Африка).

Відповідні закони охороняють, переважно, гетеросексуальні сімейні пари та інших

членів сім'ї. Проте деякі країни забезпечують законодавчий захист також партнерів і колишнього подружжя (Азербайджан), співмешканців і колишніх співмешканців (Болгарія), сусідів, що мешкають спільно в межах житла (Казахстан), інтимних партнерів (Бельгія). В окремих країнах коло осіб, що мають право на захист, ще ширше. Так, в Іспанії сімейні стосунки, що охороняє закон, визначають як стосунки з чоловіком або колишнім чоловіком або не подружні романтичні та сексуальні стосунки осіб, що мешкають окремо, так само як і стосунки між членами сім'ї або домогосподарства – старшими й молодшими поколіннями, кровними родичами, особами, що мешкають спільно, а також неповнолітніми або особами з обмеженими можливостями, що перебувають під опікою чи піклуванням. Індонезійський Закон "Про ліквідацію насильства в домогосподарстві" від 2004 р. № 23 поширює свою дію й на домашніх працівників.

Як було зазначено, в зарубіжній правозастосовній практиці так званий "охоронний ордер" широко й успішно використовують як засіб запобігання внутрішньосімейним злочинам. Такий спосіб юридичного захисту зазвичай передбачає безпосередній захист від насильства та загроз насильством, гарантії безпеки потерпілих і осіб, що знаходяться на їх утриманні, гарантії збереження їх майна, матеріальну допомогу без розриву існуючих стосунків з відповідачами.

Разом з дефініціями "тимчасовий охоронний ордер" і "судовий ордер", передбаченими Модельним законодавством ООН, інститут охоронного ордеру національного законодавства різних країн включає такі терміни: "охоронний наказ" (США), "захисний припис" (Казахстан, Молдова), "наказ про охорону" (Туреччина), "судовий наказ про захист" (Бразилія). Термін "охоронне розпорядження" застосовано в Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок і домашнім насильством [3].

До особливостей національних законодавств варто зарахувати також різний термін дії засобів юридичного захисту, характер компетенції поліції, органів юстиції та суду щодо видачі охоронних ордерів і, загалом, щодо протидії насильству в сім'ї. Закони одних країн обмежують домашніх агресорів цивільно-правовими заходами, забезпечуючи захист потерпілих лише на перших порах (Фінляндія, Великобританія). Інші – поєднують цивільно-процесуальні та кримінально-процесуальні заходи (Кіпр, Нікарагуа, Мексика). Треті – розширили можливості для застосування охоронних ордерів і повноваження органів внутрішніх справ (Австрія, Нова Зеландія, Швеція). Так, австрійський закон надає поліції повноваження вилучати винних із ситуації насильства на строк до

10 діб, якщо є підстави вважати, що злочин був скоєний і може повторитися. У законі Нової Зеландії зазначено необхідність відсутності контакту між кривдником і потерпілим, поки суд не встановить, що таке спілкування буде безпечним для потерпілих. У Швеції закон не лише обмежує позивачів від контакту з їх кривдниками у випадках необхідності, а й допомагає жінкам отримати нові документи, житло, забезпечує електронними засобами захисту або охоронцями. У практиці таких країн, як Нідерланди та Австрія, дозволено видворення поліцією з житла осіб, що вчинюють акти агресії проти членів сім'ї [8, с. 34–40].

Недотримання вимог охоронного ордеру може спричинити різні санкції. В Болгарії порушника затримують органи поліції з повідомленням прокуратури. У Казахстані порушення вимог захисного припису передбачає адміністративну відповідальність. У Киргизстані невиконання положень тимчасового охоронного ордеру також передбачає адміністративну відповідальність, проте за невиконання охоронного судового ордеру передбачено й кримінальну відповідальність. У низці країн (Великобританія, Південна Африка, Туреччина) невиконання вимог охоронного ордеру криміналізовано й призводить до покарання аж до позбавлення волі. Так, у Туреччині особу, що порушила наказ про охорону, можуть засудити на термін від трьох до шести місяців ув'язнення.

Варто зазначити, що європейські країни підготували законопроект про дію єдиного "охоронного Євроордеру" на території Європейської спільноти. Він має обов'язкову юридичну силу в усіх державах – членах Євросоюзу. В разі отримання європейського охоронного ордеру жертви кримінального внутрішньосімейного насильства підвищать особисту безпеку не лише на території своїх країн, а й на території будь-якої іншої країни Євросоюзу. Резюмуючи викладене, треба зазначити, що інститут охоронного ордеру є зручним правовим інструментом для захисту домочадців від внутрішньосімейного насильства.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель. – Москва, 1983. – Т. 4. – 830 с.
2. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї : навч.-метод. посіб. / авт. кол.: А. Б. Блага, Т. В. Журавель, Д. Г. Забрда, Н. Е. Мілорадова ; за ред. Г. О. Хрислової. – Київ : ОБНОВА, 2012. – 140 с.
3. Конвенция о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и насилием в семье от 11.05.2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/210.htm>.

4. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Москва, 1978. – 475 с.
5. Модельное законодательство о насилии в семье [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=642.
6. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / укл.: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброра, В. Басиста та ін. – Київ, 2012. – 246 с.
7. Платон. Протагор // Платон. Сочинения в 4 т. – Москва, 1994. – Т. 1. – 865 с.
8. Харламов В. С. Институт охранный ордера в зарубежном законодательстве как инструмент защиты личности в зарубежном законодательстве // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2014. – № 1 (32). – С. 34–40.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2016.

Градецкая Н. Н. Охранный ордер как превентивная мера внутрисемейных преступлений

В статье исследуется позитивный опыт зарубежного законодательства в использовании охранный ордера как превентивной меры борьбы с семейным насилием и внутрисемейными преступлениями. Рассмотрены виды охранных ордеров. Обозначено, какие ограничения и обязательства предусматривает охранный ордер для лица, совершившего насилие в семье. Проанализировано предупредительное действие данного юридического документа в зарубежных странах.

Ключевые слова: охранный ордер, семейное насилие, внутрисемейные преступления.

Hradecka N. Protective Order as Preventive Measure of Domestic Crimes

The author analyzes the positive experience of contemporary international law aimed at combating domestic violence using protective order is a convenient legal tool to protect family members from domestic crimes. A protective order is a civil court order issued to prevent continuing acts of family violence, sexual assault, human trafficking or stalking.

Family violence (sometimes called Domestic Violence) is basically defined as any act by one member of a family or household intended to physically harm another member, a serious threat of physical harm, or the abuse of a child.

Family includes blood relatives or relatives by marriage, former spouses, parents (married or not) of the same child, foster parents and foster children, or any member or former member of a household (people living in the same house, related or not).

A protective order may prohibit the offender from:

- committing further acts of family violence, sexual assault, human trafficking or stalking;
- harassing or threatening the victim, either directly or indirectly by communicating the threat through another person;
- going to or near a school or day-care center of a child protected under the order attends.

In some situations, a protective order may also include orders to: prohibit transfer or disposal of property, establish possession and visitation of a child, pay child or spousal support for a period not to exceed one year, attend mandatory counseling, vacate the residence or other specified property, if certain conditions are met. These additional provisions are not criminally enforceable. A person who violates them is not immediately arrested, but may be taken to civil court, found in contempt, fined and jailed.

The victim should file for the order as soon after the incident has occurred as possible. Additionally, if other incidents family violence, sexual assault, human trafficking or stalking have occurred, the victim needs to provide this information to the attorney who files the protective order application.

Key words: protective order, domestic violence, family crimes.

ЮРИДИЧНА ОСВІТА

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ

УДК 343.98

К. В. Калюгакандидат юридичних наук, докторант
Класичний приватний університет**О. В. Юнацький**кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ОСВІТНЯ ПРАВОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ СТВОРЕННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ ПРАВОЗАХИСНИКІВ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті зазначено, що наразі склалася ситуація, коли радянської системи органів внутрішніх справ уже не існує, а нова система перебуває в стадії формування, тобто є так званим "пілотним проектом". У такому самому становищі перебуває й система навчання майбутніх правозахисників – фактично вона не існує як єдина система у зв'язку з відсутністю належного освітнього та наукового підґрунтя. Такий стан справ значно ускладнює формування загальної правозахисної системи. Зауважено, що в сучасній концепції юридичної відомчої освіти існує багато напрямів, однак більшість із них слабо відпрацьовані.

Ключові слова: методи професійної освіти, модель підготовки кадрів, правоохоронна система, система навчання.

I. Вступ

Ще наприкінці 90-х рр. було зрозуміло, що з розширенням Європейського Союзу завдяки країнам Центральної та Східної Європи в Україні серед багатьох демократичних питань необхідно вирішувати проблему реформування поліції (міліції) в професійний деполітизований (її відповідальність перед законом, а не перед урядом) і ефективний інструмент, що повинен бути заснований на принципах верховенства права, ринкової економіки й толерантності стосовно культурних, релігійних та етнічних груп [4, с. 94].

За роки незалежності МВС України не змінило успадковану від СРСР мілітаризовану модель своєї діяльності, що особливо впливало на тактику охорони громадського порядку, орієнтовану переважно на жорстке реагування в умовах масових заворушень. Процес підготовки особового складу, відповідно, в якості пріоритетів залишав зразки поведінки, притаманні більш військовим, аніж поліцейським підрозділам. У межах пострадянської мілітаризованої моделі МВС продовжувало культивувати образ монопольного "борця зі злочинністю", успішність діяльності якого загалом не залежала від підтримки населення, а ефективність роботи оцінювалася морально застарілою системою кількісних показників боротьби із злочинністю [3].

Тому з моменту створення Національної поліції України одним із пріоритетних напрямів її роботи має бути служіння як потребам окремих громадян, так і суспільним групам та суспільству загалом. Вона повинна мати високий рівень толерантності до різних, особливо вразливих груп населення, які потребують підвищеної уваги та додаткового захисту своїх прав. До таких груп, зазвичай, належать представники етнічних меншин, мігранти та шукачі притулку, люди з фізичними або психічними вадами, особи нетрадиційної сексуальної орієнтації, люди похилого віку та діти [3, с. 29].

Зазначимо, що реформування для більшості європейських поліцейських систем відбувалося за певними провідними принципами. Їх перелік дещо відрізнявся в кожній країні, що залежало як від політичної ситуації, так і від ступеня готовності державних структур до реорганізації власної діяльності. Проте в узагальненому вигляді принципи реформування органів внутрішніх справ як споріднені та універсальні категорії виглядають так: верховенство права, деполітизація, демілітаризація, децентралізація, підзвітність і прозорість у роботі, тісна співпраця з населенням і місцевими громадами, професійна підготовка персоналу.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути в межах освітньої правозахисної політики особливості

професійної освіти, законодавчі, методологічні, кадрові, організаційні аспекти їх забезпечення, а також запропонувати нову концепцію підготовки сучасного правозахисника.

III. Результати

Дослідження розвитку людини та суспільства на межі століть засвідчує дедалі зростаючу роль освіти й науки в історичному процесі, в механізмах саморозвитку людства. Водночас у перехідних періодах суспільства виникають багато проблем щодо їх розвитку.

Державна освітня політика на перехідних етапах повинна бути спрямована, насамперед, на забезпечення суспільства знаннями, необхідними для суспільного розвитку. Для досягнення цієї мети перед державою постають завдання щодо узгодження різних суспільних процесів, які впливають на “виробництво якісних знань” і “виробництво фактів”, які ці знання застосовують.

Варто зауважити, що освітня політика, насамперед, спрямована на завдання ціледосягнення, тому всі інші функції відтворення та вдосконалення системи освіти реалізуються саме через використання різних засобів впливу на учасників освітнього процесу. Якими б демократичними не були відносини між учасниками освітнього процесу, в контексті освітньої політики завжди є вертикальні відносини влади: є ті, які керують, і ті, якими керують. Адже успіх політики залежить від відповідних вчинків, а тому передбачає створення інстанцій, перед якими треба звітувати: вчитель, директор, ректор чи міністр, громадськість, батьки чи трудовий колектив учителів. Сумління, особисті переконання, особисті зобов'язання можуть посилювати політичну відповідальність, але не можуть її замінити.

Проте основним процесом у сфері освіти є навчання, а основною ланкою є людина, яка навчається на всіх рівнях освіти, незалежно від віку (від дитячого садка до курсів перекваліфікації та підвищення рівня освіти). Наступною за списком, але не за значущістю, ланкою є “люди освіти”, тобто вчителі, викладачі. І, нарешті, здійснення як самого навчання, так і його зовнішнього забезпечення неможливе без діяльності управлінського персоналу (менеджменту) всіх рівнів. Ці три ланки й утворюють власне “особовий склад” системи освіти, який здійснює навчання та є провідником певної освітньої політики [2, с. 9–10].

Не важко помітити, що відомча освіта України сьогодні реалізує підхід, який заснований на підготовці до певного фаху професійної діяльності. Звичайно, такий підхід є виправданим за умов сталого суспільного розвитку, вирішення типових професійних завдань. Коли від працівників вимагають лише систематичного виконання пев-

них професійних обов'язків, освіта не потребує розвитку їх професійної свідомості, яскравої індивідуальності, актуалізації особистих потреб.

Однак цей підхід не відповідає вимогам сьогодення. Сучасний світ стає все динамічнішим. Постійно з'являються нові сфери діяльності, технічні та інформаційні засоби, оновлюється характер комунікацій. Акцент на підготовці до реалізації, особливо типової, суто професійних функцій, особливо вичерпує процес становлення нового типу професійного співробітника, здатного до динамічного розвитку, самостійного вирішення актуальних проблем.

Характеризуючи освітню правозахисну політику, зважаючи на всі її проблеми, треба зауважити, що рівень системи навчання в правоохоронних органах є незадовільним, а також відсутня альтернативна, найбільш ефективна система навчання (радянська, Болонська, “гібридна” тощо).

Варто констатувати той факт, що окремі системи взагалі не підходять для вирішення актуальних завдань, що постають перед цим профілем освіти, інші частково або цілком не вирішують поставлені перед такою освітою завдання. Тому наразі спостерігаємо таку ситуацію, коли радянської системи органів внутрішніх справ уже більше не існує, а нова система досі є “ефемерним задумом” чи так званім “пілотним проектом”.

Реалізація ідеї стійкого розвитку вимагає систематичної оптимізації професійних характеристик і досягнення гармонії між людьми, суспільством і природою, культурного самовдосконалення, саморозвитку суспільства, ефективної участі громадськості в прийнятті рішень. Це неминує пов'язано зі зміною звичних стереотипів мислення, з переоцінкою всіх людських цінностей та формуванням нових мотивів в організації життя. Досягнення цієї мети неможливе без участі такого соціального інституту суспільства, як система освіти.

При цьому неминучі докорінні зміни в системі освіти, тому що існуюча нині класична система масової освіти тільки частково сприяє гармонійному розвитку особистості, збереженню природи, взаєморозумінню між людьми та народами [1]. Внаслідок цього виникає потреба у створенні та реалізації нових освітніх моделей.

Ці моделі повинні відповідати європейським стандартам правоохоронної діяльності, що мають бути засновані на таких положеннях: встановлення ефективного громадського контролю, демократична та ефективна система підзвітності суспільству, партнерські відносини з населенням у межах моделі “community policing”, професіоналізм персоналу, скорочення його чисельності, вироблення професійної етики, підвищення рівня

диверсифікованості персоналу для кращого відображення етнічної та гендерної структури населення, постійний зв'язок з поліцейськими підрозділами інших держав.

Узагалі, еталонна модель сучасного правозахисника повинна виглядати так, щоб дітям можна було б казати: "Ось на кого варто рівнятися у своєму житті. Ось яку славу треба передавати своїм дітям".

Ця модель повинна базуватися на стандартах належної професійної поведінки працівників поліції, що засновані на моральних засадах і спрямовані на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також на особливостях реалізації цих стандартів у практичній діяльності працівників поліції. Крім того, вважаємо, що до неї потрібно залучити елементи "здорового патріотизму", наприклад, виховання козацтва (з християнським підґрунтям на засадах республіки, основах демократії, рівноправ'я, глибокому почутті відповідальності, єдності духу тощо). А за формою реалізації вона має бути ступеневою розвивальною системою.

Ще одним критерієм побудови еталонної моделі сучасного правозахисника є реалізація самоствердження людини, адже професійна освіта має найбільш повно й адекватно відповідати природі людської особистості.

Варто усвідомлювати, що фундаментальну роль у побудові моделі сучасного правоохоронця відіграють юридичні науки, їх розвиток та якісний стан. Особливого значення в аспекті реформування правоохоронної системи набувають науки, що вивчають практику правозастосування.

Наука не повинна втрачати своєї суті, вона повинна "повернутися обличчям" до потреб практики, тобто вирішувати проблему розробки науково-обґрунтованої концепції юридичної відомчої освіти щодо різних спеціалізацій правозахисників.

Сьогодні існують багато напрямів зазначеної концепції, але деякі з них зовсім не розроблено, а інші залишаються недостатньо розробленими, наприклад:

- створення загальної моделі професійної підготовки кадрів (нових напрямів і підрозділів);
- розвиток мережі середньо-професійної освіти правозахисників на відміну від вищої освіти для некерівного складу системи;
- розробка державних стандартів спеціальності та спеціалізації фахового спрямування, у зв'язку з чим відсутні типові програми підготовки фахівців зазначеної категорії та відповідні навчальні плани;
- використання моделей ситуацій, близьких до реальних умов, що можуть виникнути на практиці та дадуть змогу освоїти творчий характер дій, що є екстремальними, "критичними" для професії;

- вироблення у правозахисників психологічної готовності до особливостей своєї професії, розуміння її правової регламентації, вимог, тактичних навичок протидії злочинності, особливостей застосування власних повноважень (а це – тягар відповідальності особи правоохоронця). Разом із цим, також треба пам'ятати про збереження професійної таємниці, суспільно-психологічну атмосферу діяльності правозахисника, її різноманітність і творчий характер, поєднання колегіальних та індивідуальних засад, брак часу, своєрідність зовнішніх умов і наявність переважень у роботі, стикання з людськими пороками, антисуспільними, аморальними вчинками, конфліктними ситуаціями тощо.

IV. Висновки

Рівень професіоналізму поліцейського персоналу завжди буде в центрі уваги суспільства, тому кожна зміна у стратегії правоохоронної діяльності обов'язково супроводжується відповідним реформуванням системи професійної підготовки правозахисників.

На сучасному етапі, коли служба суспільству та забезпечення громадської безпеки передбачають відмову від агресивної політики, все чіткішого оформлення набуває ідея пріоритетного розвитку відомчої етики поліцейського як теоретичного базису високomorальної поведінки правозахисників.

Тому до основних професійно-етичних норм моделі правозахисника потрібно зарахувати: служіння державі та суспільству, гідну поведінку, доброчесність, лояльність, політичну нейтральність, прозорість, підзвітність і сумлінність [5].

Завжди потрібно пам'ятати, що служба в поліції – престижне та поважне покликання, яке потребує високого рівня професійної моралі та поваги до громадян. Тому підготовка майбутніх працівників правоохоронних органів, їхня освіта, з одного боку, повинна відповідати законодавству України про освіту, а з іншого – проходити у специфічних умовах навчання під час служби.

Список використаної літератури

1. Бандурка О. М. Якість освіти у вищих навчальних закладах МВС України – основа професіоналізму працівників органів внутрішніх справ / О. М. Бандурка // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – Харків, 2004. – Вип. 28. – С. 347.
2. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський. – Київ : Ін Юре, 2003. – 416 с.
3. Мартиненко О. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] / О. Мартиненко, Є. Захаров. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/101834strategiya_rozvitku_organiv_vnutrisnih_sprav_tekst_proektu.html.

4. Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. – Амстердам ; Київ, 1996. – 227 с.
5. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС : Наказ МВС України від 28.04.2016 р. № 326 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16>.
6. Glover J. Humanity, a moral history of the twentieth century / J. Glover. – London : Yale University Press, 2001. – 480 p.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2016.

Калюга К. В., Юнацкий А. В. Политика в сфере правового образования в условиях создания нового поколения правозащитников: философский аспект

В статье обозначено, что в настоящее время сложилась ситуация, когда советской системы органов внутренних дел уже не существует, а новая система находится в стадии формирования, то есть выступает так называемым "пилотным проектом". В таком же положении находится и система обучения будущих правозащитников – фактически она не существует как единая система в связи с отсутствием надлежащей образовательной и научной основы. Такое положение дел значительно затрудняет формирование общей правозащитной системы. Отмечено, что в современной концепции юридического ведомственного образования существует много направлений, однако большинство из них недостаточно разработаны.

Ключевые слова: методы профессионального образования, модель подготовки кадров, правоохранительная система, система обучения.

Kalyuga K., Yunatskiy O. Policy in the Sphere of Legal Education in Special Circumstances (New Generation of Lawyers): Philosophical Aspects

Currently the situation where the Soviet system of internal affairs does not exist, and the new system is in the making, that is the so-called "pilot project". The system of education of (future) law enforcement officers is in the same position – in fact, it does not exist as a unified system, the lack of adequate educational and scientific base.

This situation complicates the formation of general law enforcement.

This article is devoted to this problem, it is a question of what is absent or underdeveloped:

- *general model of training future law enforcement officers;*
- *a network of medium professional education for law enforcement officers grassroots and middle level employees;*
- *the use of models situations in conditions close to real conditions that they will face in practice;*
- *making the audience understand and psychological readiness that features their profession is a public and political character, with them required a high level of professional ethics and respect for citizens;*
- *national standards of specialty and professional specialization of destination (eg, "police inspector", etc.), and therefore not developed curricula and training program that category and so on.*

The article focuses on the fact that to address these issues needed to make changes in criminology as a basic science in the system of law enforcement. There is a need to review the quality of the its parts, sections of science that are more different specializations required employees (including prospective employees) – and integral to true understanding of all science and fluency details of all science and fluency in all the specific details.

It is proposed to recreate a model of modern education to law enforcement, which will make it possible not only to prepare professionals in certain narrow areas, but also to realize personal self of man, according Education has most fully and adequately meet the nature of the human person.

Key words: methods of vocational training, model training, law enforcement, system of education.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**Вимоги до авторських оригіналів статей,
поданих до науково-виробничого журналу
“Держава та регіони. Серія: Право”**

*(фахове видання з юридичних наук та державного управління,
Постанова Президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1-05/5)*

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, **написані українською мовою**, обсяг – 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті має містити такі необхідні елементи (бажано виділені **напівжирним шрифтом**):

Тематична рубрика.

УДК.

Назва статті українською, російською та англійською мовами

Прізвище та ініціали автора (авторів) українською, російською та англійською мовами.

Анотація українською (500 символів), російською (500 символів) та англійською (2000 символів) мовами.

Ключові слова українською, російською та англійською мовами (3–10 слів).

I. Вступ (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).

II. Постановка завдання (формулювання цілей статті).

III. Результати (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

IV. Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі.

Список використаної літератури за алфавітом (оформляти слід згідно з вимогами стандарту з бібліографічного опису).

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх боків – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст порівняно з текстовою формою викладу. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

4. Якщо рукопис статті підготовлено у співавторстві, то на окремому аркуші слід чітко визначити особистий внесок кожного автора у створення рукопису та посвідчити це своїми підписами.

5. Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена **рецензія** доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), **довідка** про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, адреса, телефони з кодом міста, e-mail, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа), копія документа про **сплату** (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, редакція журналу “Держава та регіони”.

6. Гроші треба перераховувати за реквізитами:

КПУ / АТ “УкрСиббанк”

р/р 26001504757200 / ОКПО 19278502 / МФО 351005

За друк статті у науково-виробничому журналі “Держава та регіони”.